

ІВАН ФРАНКО

СТАТТІ І МАТЕРІАЛИ

Збірник третій

N 12

ВИДАВНИЦТВО
ХАРКІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

МВО СРСР

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. Ів. ФРАНКА

ІВАН ФРАНКО

СТАТТІ І МАТЕРІАЛИ

Збірник третій

1951—1952

ВИДАВНИЦТВО ХАРКІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ім. О. М. ГОРЬКОГО

ХАРКІВ 1952

DIM ФРАНКА

Редакційна колегія:

Дійсний член АН УРСР М. С. Возняк, доцент В. Т. Дмитрук, доцент І. І. Ковалик, доцент Є. В. Кротевич, кандидат філологічних наук О. Н. Мороз (відповідальний редактор), доцент М. М. Пархоменко, професор М. І. Рудницький, професор І. С. Свєнціцкий.

Друкується за розпорядженням ректора університету члена-кореспондента АН УРСР Є. К. Лазаренка.

Техредактор В. Ф. Любченко.

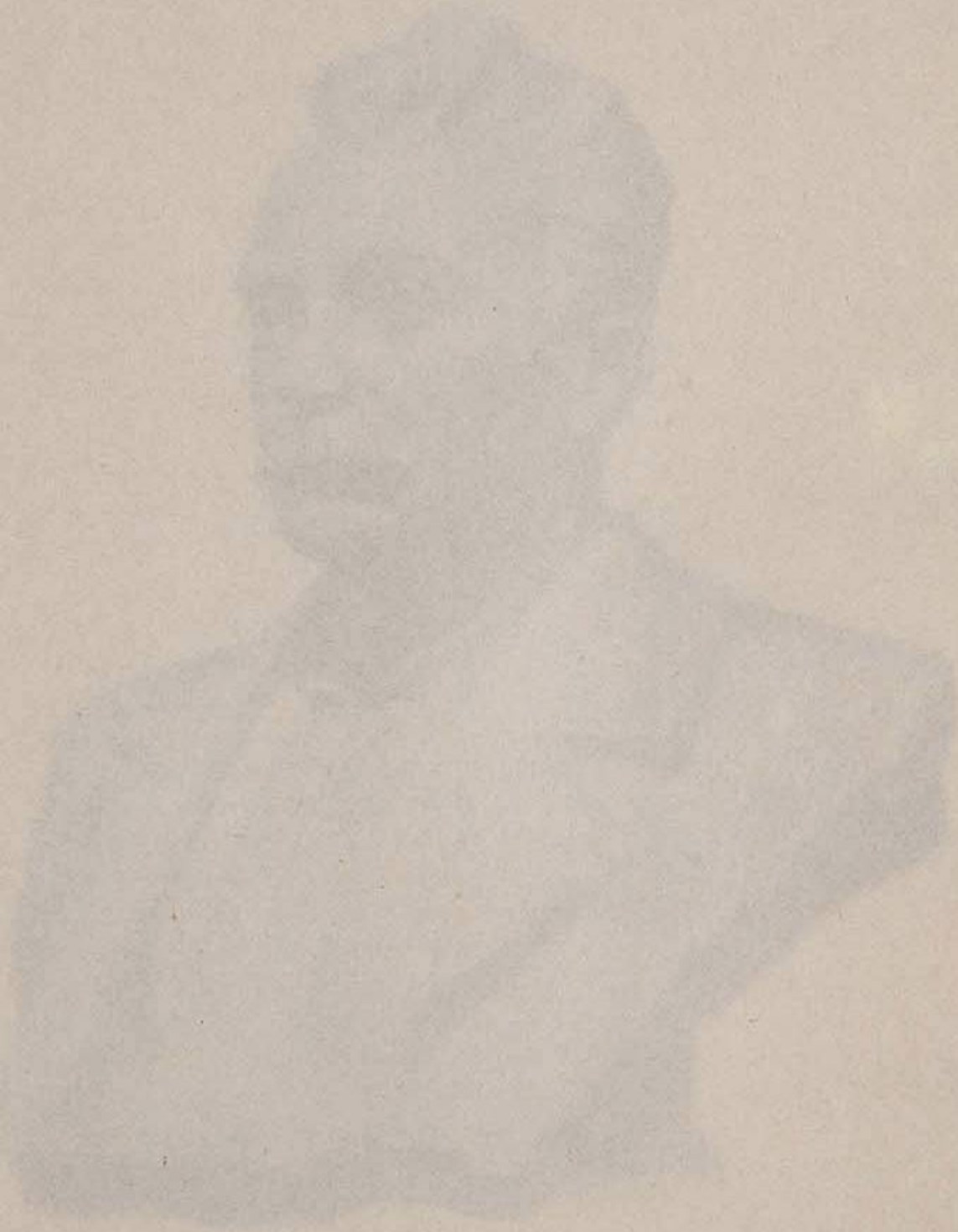
БЦ 03815. Підписано до друку 15. XI. 1952 р. Друк. арк. 13,0. Обл.-вид. 16. Папір 60×92¹/₁₆. Зам. 713. Ціна 7 крб. 50 коп. Тир. 1500 прим.

Друкарня Львівського державного університету ім. Ів. Франка.

тексти

Скульптурний портрет Івана Франка роботи скульптора В. М. Руденка

«СЛОВО О ПОЛКУ ИГОРЕВѢ» В ПЕРЕСПІВІ ІВАНА ФРАНКА (1873 р.)

В часи, коли Іван Франко ходив до дрогобицької гімназії, в п'ятому класі й у першому семестрі шостого класу на годинах, що були призначені для української мови, навчання проводилося за книгою Якова Головацького «Хрестоматія церковно-словенская и древно-руская въ пользу учениковъ вышшои гимназіи въ цѣс. кор. австрійской державѣ» (Відень, 1854). В програму навчання першого півріччя шостого класу входило «Слово о плъку Игоревѣ» з названої Хрестоматії. У другому семестрі шостого класу вивчалася усна словесність за підручником Олександра Барвінського «Руска читанка для высшои гимназіи. Часть перша» (Львів, 1870).

«Слово о плъку Игоревѣ» розбите в Хрестоматії Я. Головацького на чотирнадцять частин з такими назвами: 1. Вступленіє, 2. Сборъ Игоря и Всеволожь походъ, 3. Выступленіє въ походъ, 4. Побѣда Игоря надъ Половцями и бѣгство ихъ, 5. Нападъ новыхъ силъ Половецкихъ и ôтступленіє Руси, 6. Воспоминаніє о межиусобицяхъ князей и битвахъ, 7. Пораженіє Русинôвъ, 8. Печаль природы и всеи Рускои землѣ о межиусобіяхъ и нападахъ Половецкихъ, 9. Сонъ Святослава и бесѣда съ боярами, 10. Возваніе къ современнымъ князямъ, 11. Воспоминаніє о прежнихъ князяхъ, 12. Плачъ Ярославны, 13. Побѣгъ Игоря изъ полона, 14. Возвращеніє Игоря и радость Руси.

У листі до Михайла Драгоманова зі своєю автобіографією від 26 квітня 1890 року Франко згадав, що він, будучи учнем гімназії, «писав фонетикою і провадив за неї гарячі спори з учителем історії й старорущини, д-ром Антоневичем (депутатом)». Микола Антоневич і вчив Франка старорущини, а української усної словесності й нової української літератури — Ксенофонт Охримович. Українська мова була надобов'язковим предметом: значить, можна було не відвідувати цих лекцій. Але хто записався на лекції з української мови, той повинен був їх відвідувати, як обов'язкові шкільні предмети.

В архіві Франка під № 263 зберігся зшиток із його гімназичних часів. Починається він статтею Франка «Дещо про рукопись Короледворську» (листки 1—6), далі йде переклад Короледвірського рукопису (листки 7—31). Після того маємо «Студиі над народнёю словесностью славяньскою. II. Слово о повці Игоря. Переклад Ивана Франка 1873» (листки 33—47). Далі йде: «Из співу Нібелюнгів I. Пісня про Кримгільду (из первоі части)» (листки 48—51) з зазначенням на кінці: «У слідуючих випусках дальше буде», «Гомерова Одиссея. Спів первий» (листки 52—63) й «Пророчество Исаиі переложив Иван Франко, р. 1874» (листки 64—73).

Правопис перекладів і зазначення після «Пісні про Кримгільду», що «у слідуючих випусках дальше буде», свідчать без сумніву, що свої переклади учень Франко призначував для друкування, в даному разі у львівському літературно-науковому двотижневику «Правда».

«Слово о полку Игоревѣ» Франко перекладав безумовно з тексту в Хрестоматії Якова Головацького, зазначаючи за цим текстом і заголовки частин «Слова», як показує порівняння поданих вище назв частин «Слова» в Хрестоматії з заголовками його віршового перекладу.

Переклади свідчать про те, що Франко, «хоч у «Друзі» мусив зразу друкувати «язичієм», то все-таки у себе писав фонетикою і народним язиком», як читаємо в його автобіографії для Михайла Драгоманова. Тому й Франків переклад «Слова о полку Игоревѣ» друкується без зміни в правописі.

М. Возняк.

II. СЛОВО О ПОВЦІ ИГОРЯ

Переклад Ивана Франка 1873

СЛОВО ПРО ПОХІД ИГОРЯ

I. ВСТУП

Братья, чижби не було се в пору
Старим словом и складом зачати
Сумну пісню про Игоря похід,
Про Игоря, Святославля сина?
Та зачнем же, братья, повість тую
Не по мисли високій Бояна,
А по ділам й справам времен наших.
О, бо віщий Боян, єсли пісню
Загадав кому творити, думков
Розпускався по деревах, сірим
Вовком рискав по земли, а сизим
Орлом уносив ся по під хмари!
Ой, колись то часи були ліпші,
Бо як скоро лиш було згадати
Про незгоди и свари домові
Времен первих, то сейчас в тій хвили
Співаків десяток повставало,
Мов соколів десять ся пускало
На лебедів стадо білокрилих.
Которий з них досяг летом первий,
То сей первий співав пісню славну
Ярославу князеви старому
И Мстиславу храброму витязю,
Що Редедю лютого зарізав
Перед повків Касозьких очима,
Або співом вислављяв Романа
Святославича с поглядом красним.
Але, братья, не десять соколів
Напущав Боян, наш віщий батько,

На лебедів білоперих стадо,
Але пальці свої віщі клав він
На живиі звучачиі струни,
А сами вни князів прославляли.
Тож ми, братья, зачнем тую пісню
Від старого князя Єдноборця
Владимира аж до времен наших,
Аж до Игоря, що ум свій кріпкий
Насталив розвагов свого духа
Й поострив ще мужьством свого серця
Й, наповнившись воівного духа,
Напровадив свої дільні повки
В половецький степ за руську землю.

II. ЗБІР ИГОРЯ И ПОХІД ВСЕВОЛОДА

Тогда глянув князь Игор у гору
И поглянув на світлоє сонце.
Сонце тьмою своє світло вкрило,
Тьмою вкрилось все Игоря військо,
И печаль всіх серця обгорнула,
Сумно стало Игоря дружині.
То князь Игор до дружини каже:
«Братья милі и ви други вірні,
Радше нам згибати під мечами,
Положить житьє за руську землю,
Як згибати в поганьскій неволі!
Але всядьмо, братья, ми на своих
Бистрих коней, щоб узріти скорше
Сині хвилі великого Дону!»
Так то князю жажда слави й бою
И жаль тяжкий и гнів на Половців
Запалали в умі й заступили
Страшне знамя єму пред очима.
«Хочу, каже, копьє приломити
С вами, воі — Русичі хоробрі,
Конець поля — землі половецькой,
Хочу голов свою положити,
Або з Дону шоломом напитись!»
О Бояне, віщий соловію
Старини, коб ти співав про тиі
Повки, про похід сей богатирський,
Соловієм по древу скачучи,
По під хмари умом ся взносячи,
Тоби слава про похід сей певно
Гомоніла аж до времен пізних,

Рознеслабся по Руси широко,
Мов Трояньсков рищучи дорогов
По степам та на високі гори.
Ти співав про Ольгові походи;
О, коб спів твій и Ольгова внука
Прославив!..
О, не буря занесла соколів
В степ широкий! Глянь, се перед ними
Галок стада наче чорні хмари
До великого Дону втікають!
Або можеб так було воспіти,
Віщий внуче Велесів, Бояне?
За Сулою ярі коні ржають,
А в Київі давна слава звонить,
Київ слави давной відгомоном
Бавиться, а об врагах не дбає;
Тілько там у Новгороді труби
Кличуть війська харалужним горлом,
Хоругви в Путивлі с вітром грають,
А князь Игор ще жде мила брата,
Ще жде мила брата Всеволода.
И сказав же Всеволод Тур буйний:
«Єден брат ти мій и світ єдиний,
Світлий Игорю, оба ми діти
Святослава, гідні слави батька!
Сідлай, брате, свої бистрі коні,
А моі ти вже стоять готові,
Перед Курськом стоять осідлані;
Там тя ждають и моі Куряне,
Кметі справні, лицарського духа:
Під трубами они повивались,
Під шоломами вни колисались,
Конець копьі они згодувались;
Им відомі степові дороги,
Им знаємі яруги й улуси,
У них луки напряжені кріпко,
Отворені сайдаки, стріл повні,
Наострені шаблі сталёвиі:
Сами вовком по степу гуляють,
Собі чти ищучи, князю слави».

III. ВИСТУПЛЕНЬЄ В ПОХІД

И тогда вступив князь Игор в стремень
Золотий и рушив в чисте поле.
Сонце тьмою путь му заступало,

И ніч чорна пітьмов землю вкрила;
Страшні стони вкруг далися чути,
Грізні знамена зловіщі кругом:
На жировиску звір дикий виє,
Поверх древа розлягась зловіщий
Голос Дива: О, земля поганьска
Запре Волзі широку дорогу
И у бистрій Сулі ся скупає, —
У Сурожу й Корсуню розможесь
Поганий болвàн Тьмутороканьский!
Але глянь! Небитими шляхами
Утікають Половці до Дону!
Серед півночи скриплять теліги,
Мов сполоханих лебедів стада.
Игор військa до Дону провадить, —
Але вже єго біди страшноі
Передчутье на жир птиці вабить;
Наче буря вовки в ярах виють,
Орли кличуть звірів клекотячи
На поживу из людського трупу,
Лиси брешуть на червоні щити.
Руська земле, нещаслива земле,
Уже діти твоі за горами!
Вже додолу на страшну загубу
Непремінна их судьба провадить!
Довго землю ніч пітьмою криє:
Вже и зоря день заповідає,
Та ще мрака вкрила чисте поле.
Сум и туга в природі засіли,
Не щебече соловей, лиш гамір
Галок чорних воздух наповняє.
Гей, а діти землі руськой поле —
Степ широкий перегородили
Щитами червоними! Для себе
Чести йщуть вни, а для князя слави.

IV. ПОБІДА НАД ПОЛОВЦЯМИ

Ой, ще з рана в Пяток руські повкі
Потоптали и стерли погану
Половецьку силу и, стрілами
По степу розсипавшись, помчали
Красні діви Половецькі, с ними
Злото й дорогиі оксамити
Й скарби яко богату здобичу.
Ортьмами, опончами поганих,

Кожухами и добром усяким
Половецьким зачали мостити
Мости по болотах и грязюках.
Червен прапір, білую хоругов,
Срібне стружьє и червону чілку, —
Се віддано Игорю князеви,
Храброму Святославову сину.
Ой, дрімає Ольгово хоробре
Племя у степу у вражім краю:
Так далеко орлом залетіло!
Як орел не изнесе обиди
Ни від сизого сокола-брата,
Ни від кругая, ни від ворона,
Так не знесе й храбрий Святославич
Ни від брата, ни сусіда кривди,
Ни від тебе, поган Половчине!
А Половці, мов порох степами,
Так розсипались по пораженью.
Сірим вовком Гзак жене степами,
А Кончак сліди єго керує
Ген до Дону небитов дорогов.

V. НАПАД НОВИХ СИЛ ПОЛОВЕЦКИХ

А на другий день, та вельми рано,
Ой, кровава зоря світ звіщає,
Чорна туча з моря надтягає
И закрити хоче штири сонця,
А в ній мовні трепещуть огненні;
Гей, великий грім заторохкоче,
Гей, посиплесь дощ стрілами з Дону!
Ту ся списам прийде приламати,
Ту ся прийде шаблям позвонити
О шоломи Половців поганих,
Ту над річков, над бистров Каялов
Коло Дону великого в полі
Незнаємім, в половецькім полі!
Руська земле, нещаслива земле,
Ой, вже дітям твоим не піднятись, —
В діл упала их потуга й сила!
Бач, ось вже вітри, Стрибóга внуки,
Віють з моря стрілами стальними
На хоробрі Игореві повки!
Гу, як кругом земля дуднить глухо!
Ріки мутно течуть, чисті поля
Порох хмаров густов покриває;

Вже хоругви вражі мріють в дали
И мов хмари Половці погані
Йдуть від Дону й від синёго моря
И з усіх сторон вже обступають
Руські повки! Бісовиі діти
Криком поле перегородили,
А хоробрі Русичі те поле
Щитами червоними замкнули.
Ярий туре, Всеволоде, княже!
На переді стоиш на борони,
Градом сиплеш на врагів стрілами,
Гримиш стальними мечами страшно
О шоломи ворогів поганих!
Куди тілько Тур наскочив ярий,
Своим злотим шоломом світячи,
Там лежать погані Половецькі
Голови, валяються Оварські
Шоломи, поскіпані шаблями
Сталёвими від твоих могучих
Рук, яр-туре буйний, Всеволоде!
Що за рани дорогі се, братья!
Сеж то князь житье своє за землю
Рідну на опасність виставляє!
Він забув о достоиньстві княжім,
О житью и граді Чернигові,
О вітцівськім золотім престолі
И о своій коханій дружині,
О Глібівні красній и о всякім
Обичаю княжім и звичаю!

VI. ЗГАДКА ПРО МИНУВШІ ЛІТА

Гей, колись були віки Трояна,
Де на Руси цвили райські цвіти!
Ой, минули й літа Ярослава,
В котрих мир був дома й братня згода!
Аж настали Ольговиі повки,
Боі Ольга, Святославля сина!
Гей, той Олег, мечем коромоли
Він ковав, по своім ріднім краю
Стріли сіяв; у Тьмуторокані
В золотий він стремень уступає,
Первий на чолі поганих повків
Нападає свою рідну землю!
Той сам голос братнёі незгоди
Чув и давний Ярослав великий,

Всеволодів син, а в Чернигові
Владимир щодень, Єдиноборець,
Затикав перед тим звуком уши.
А и Борис Вячеславич храбрий
Хотів славов свою збрую вкрити,
Та на суд го повела та слава
Й на зелену мураву простерла
За обиду сина Святослава,
Молодого и храброго Ольга!
А из тоіж самоі Каяли
Святоповк повелів батька свого
Взяти в Киів до святой Софіі
Меже иноходцями из Угор.
Ой, в ту пору у Ольгове время
Горе тяжке Русь цілу укрило,
Сіялося и росло незгодов,
Погибала жисть Дажбожа внука,
А у княжих сварах, коромолах
Навіть людські літа скоротились.
Ой, в ту пору по руському краю
Рідко гейкав ратай працёвитий,
Але часто грали ворон хмари,
Меже себе діля руські трупи, —
А галки свою річ говорили, —
На жировисько хотять летіти!
Так бувало в ті війни, походи,
Але тут тепера о походах,
О війнах не було й чутки навіть!..

VII. ПОРАЖЕНЬЄ РУСИНІВ

Гей, від рана до вечера - змроку,
Від вечірной зорі аж до світу
Летять стріли з каленоі стали,
Гримлять шаблі об шоломи ясні,
Тріщать списи тверді-харалужні
На степу поганьскім, незнаємім
Та посеред землі Половецькой.
Земля чорна з-орана копитом,
А засіяна войнів кістками,
А польяна кровью синів Руси:
О, туга, печаль и тяжке горе
Вродились для Руси на тім полі!
Що шумить, звенить передомною
Там далеко у досвіта-рано?
Гей, се Игор повки завертає,

О, бо жаль му на серцю великий,
Жаль му мила брата Всеволода!
Бились війська день, бился другий,
А на третій день, коло полудня,
Кровью вмиті, ой, поникли — впали[1]
Игореві пишниі прапори!
Ту оба брати ся розлучили
Над Каяли бистрой берегами;
Ту вина кривавого нестало,
Ту пированье гучне скінчили
Русичі хоробрі, — попоили
Сватів, а сами за руську землю
Головами полягли!
Гей, жалібно трава поникає,
Древо с тугов д земли приклонилось!

VIII. СМУТОК ПРИРОДИ И ЦІЛОІ РУСИ О ПОРАЖЕНІЮ ИГОРЯ

Ой, вже, братья, не весела хвиля
Для краини руськоі настала,
Вже пустиня силу придавила!
И Обида страшна знов вже встала
В силах внука Дажбога. Вступила
Дівов днесь на землю Троянову
И плеснула крилом лебединим
Коло Дону на синёму морі
И збудила знов жирнеє время!
Вже погибла в князей руських вражда
На поганих, вже брат брату каже:
Те моє, але и те моє теж!
Ой, вже взяли князі говорити
Про малоє: то велике! взяли
Вже сами на ся ковать крамоли;
А поганьці з всіх сторон тимчасом
Приходили та Русь побіджали!
О, далеко зайшов сокіл сизий,
Бьючи птиці ид синёму морю,
Та вже годі, братья, воскресити
Ті хоробрі Игореві повки!
О, за ними крикнув Жля и Карна
И поско(чи)в по руському краю,
Смагу сиплючи з огняних рогів.
Жени руські заплакали тяжко,
Скрізь печаль ті слова говорячи:

---

[1] В рукоп. *влали.*

Ой, уже нам своих милих мужів
Ані мисью-гадков не згадати,
Ані думов не здумать, не то, щоб
Их ми мали зглядати очима,
А що злота и срібла пропало!
А вже, братья, застогнав тугою
Киів, а нападами Чернигів;
По всій Руси туга ся розльяла,
И печаль жирна тече посеред
Руськоі землі ріков кровавов.
А князі кують сами на себе
Коромоли, поганьці тимчасом,
Наіжджаючи на край с побідов,
Беруть дань по білі від дворища.
О, бо тиі два орли хоробрі
Вже збудили знов поганьство дике,
Которе приспав був грізний батько
Их, киівський Святослав великий!
Він грозов им був, він оглушив их,
Стер их силу своими повками
Храбрими й сталёвими мечами.
Наступив на землю половецьку,
Притоптав він горби и яруги,
Скаламутив озера и ріки,
Висушив потоки и болота,
А поганьців хана, Кобяка, він
Аж из Лукоморя з між желізних,
Страшних повків половецьких грізно,
Наче вихор, виторг розбішений.
И скінчав Кобяк в Киіві граді
У дворі служебнім Святослава.
Ту Венецияне, Німці й Греки
Та Морава похвальниі пісни
Святославу витязю співали;
Але днесь князя Игоря кають,
Що добичу затопив велику
У Каялі, ріці половецькій,
А ще й злота Руського досипав!..
Ой, ту зсів князь з сідла золотого, —
На рабське сідло го посаджено!..
Ой, сумують градів забороли,
А поникла, о, поникла радість!..

IX. СОН СВЯТОСЛАВА И БЕСІДА С БОЯРАМИ

Святослав сон бачив вельми сумний:
Сеі ночи в Киіві на горах

З вечера менесьте одівали
(Так оповідає князь Великий)
Чорним ковром на столі тисовім.
Другі черпали вино ми синьє
Ис отрутов змішане, а инчі
Из порожной половецькой тули
Сипали на лоно ми великі
Перли. И уже мя зневажають,
Яко вмерлого, а злотоверхий
Двір мій вже пустий, уже без вкрівля.
Сумно бісові ворони грали
Цілу ніч від вечера до рана
Коло Плісneска на оболоню.

. . . . . .
. . . . . .

На те кажуть бояре князеви:
«Ой, вже, княже, ум туга посіла:
Бо оце два соколи злетіли
З золотого, отнёго престола
Пошукать града Тьмутороканя
Або з Дону шоломом напитись.
Ой, уже підтяті буйні крильця
У соколів поганьців шаблями,
А сами они в желізних путах!»

Гей, на третій день чось сумно стало,
Пітьмою два сонця ся покрили,
Оба стовпи багряні погасли,
С ними й місяці вба молодиі,
Святослав и Олег, тьмою вкрились!

На Каялі, ріці половецькій,
Пітьма чорна степ-поле укрила;
Ой, по руській земли розпростерлись
Вороги, як леопардів стада:
Руську силу в море погрузили, —
А их хани в гордости надулись!

Ой, вже ганьба взнеслася над хвалу
Вже ся нужда піднесла над волю,
Уже кинувсь Див на руську землю!

Оце Готські хороші діви
Заспівали край синёго моря
И, звонячи руським злотом, поють
Про владіньє Бісово на Руси
Та леліють пімсту Шарокана.
Але ми вже, дружино и братья,
Ми жадні потіхи та відради!

И тогда князь Святослав великий

Зронив слово из уст золотеє,
Ис слёзами змішане, и вирік:
«О, моі братаньці, молодиі,
Игорю и Всеволоде!
Ой, зарана землю половецьку
Зачалисьте мечами цвілити.
А собі шукати чесной слави!
Та не побідилисьте, погану
Кров нечесно висьте проливали!
Правда, серця ваши хоробрі,
Наче сковані в жостокій стали,
Загартовані у богатирстві;
Але щож міні ви натворили
Й моій срібній сідині старечій?
Вже тепер я помочи не бачу
Навіть від богатого й сильного
И воівного моёго брата
Ярослава, що до битви водить
Чернигівських бувальців удалих,
Могутів, Татранів и Шельбирів,
Топчаків, Реверів и Ольберів.
О, бо тиі и без щитів навіть
С засапожниками побіджають
Самим криком своим вражі повки,
Звонячи у прадідную славу.
Але ви сказалисьте: «А що нам!
Ми сами мужаймось и борімся,
То сами й передню славу озьмем,
А и заднёв сами ся поділим!
А чи дивож, братья, що старому
Тяжко ся помолодіти?.. Та ще тяжше,
Щоби молодий старим ставався!»
«Коли сокіл в воздусі буяє,
То з висока птиці побиває,
Гнізда свого не дасть на обиду;
Але тому ми нещастью, княже,
Не зарадим, — в нивеч обернувсяб
Труд наш, щоб поганьців відперети!
Се Урим вже заняли Половці,
Нарід стогне під ярмом поганих
Та кона під их мечами. Вже их
Владимир не оборонить: вкритий
Ранами цілий. Туга и тоска
Глібовому хороброму сину!..»

X. ЗАЗИВ ДО СПІВЧАСНИХ КНЯЗІВ

Гей, Великий княже, Всеволоде!
Чиж ти не гадаєш из далека
Прилинути в Чернигів поблюсти
Золотого отнёго престола?
Бо ти можеш широкую Волгу
Розкропить веслами; Дон великий
Шоломами вичерпать здужаєш!
Слиб ти тут був, Игореви в поміч,
То булаб рабиня по ногаті,
А невольник резаня стоявби!
Бо на суши вмієш ти стріляти
Шереширами живими, с вдалов
Дружинов, Глібовими синами!
Ти буй-Руриче и ти Давиде!
Чи не ваші злотиі шоломи
Часто в крови ворогів плавали?
Чи не ваша храбрая дружина
Наче тури рикає, ранені
Стальними шаблями в дикім полі?
О, вступіть, Господинове, нині
В золотий стремень за руську землю,
И за ганьбу сих времен нещасних
И за рани Игоря буйного!
Ти галицький княже Ярославе
Осьмомисле! Ти сидиш високо
На престолі своім, злотом кутім;
Ти підпер єси угорські гори
Своими желізними повками;
Королеви заступив дорогу,
Ворота запер єси Дунаю,
По під хмари бремена ти мечеш,
До Дунаю судна виправляєш!
Твоя воля по землях розказом,
Отвираєш ворота Киіву;
Ти стріляєш з отнёго престола
Золотого Салтанів далеких.
О, стріляй Кончака, Господине,
Клятого раба, за руську землю,
И за ганьбу тих времен нещасних
И за рани Игоря буйного!
А ви, буй-Романе и Мстиславе!
Храбра мисль до діла ум ваш кличе.
Ви удало до діла беретесь,
Наче сокіл, що в воздусі плавле

И ширяєсь кругом, борись с вітром
И на птицю буйно вдарить хоче.
Ой, бо суть в вас желізні папóрги
Під латиньскими, під шоломами.
Перед тими край стоить отвором,
Оце пострах многим ханьским странам,
Деремела, Ятвяги и Литва
И Половці свої довгі списи
Покидали и під мечі тиі
Харалужні голови склонили.
Але вже, о Игорю, наш княже,
Вже притьмилось сонічнеє світло,
А облогом дерево стояче
Изронило все листьє зелене:
Поділено вже по Росі гради
И над Сулою, а хоробрих повків
Игоревих вже не воскресити!
Дон великий тебе, княже, кличеть
И зоветь тя, княже, на побіду:
Вже й Ольговичі, князі хоробрі,
Підоспіли на брань с поганином.
Всеволоде, Игорю й Мстислава
Ви всі три сини, всі шестокрильці
Не худого роду! чиж між себе
Не побідним жеребом ви власти
Розхватили? Деж шоломи ваші
Золотиі, ляцкі списи й щити?
Ви поганьцям заступіть дорогу,
Ворота загородіть пустими
Острими стрілами за Русь-матір,
И за ганьбу тих времен нещасних,
И за рани Игоря буйного!
Ой, бо бистра вже Сула не котить
Срібних хвиль ид граду Пер-яславу,
Вже болотом чорним тече Двина
По при грозний город Полочанів,
Від поганьских нещислених повків!..

XI. ЗГАДКА ПРО ДАВНИХ КНЯЗІВ

Изяслав єден лиш, син Васильків,
Позвонив мечом своим каленим
О поганьскі шоломи литовські
И Всеслава, свого діда, славу
Побільшив, а поліг у бою
На траві кровавій під щитами.

Під червоними, ранами вкритий
Від мечів литовських харалужних.
. . . . . .
. . . . . .
Положив го на постіль и каже:
«Дружину твою, о княже, птиці
Приоділи крилами, а кров єй
Полизали звірі мясожирні!»
Не було ту брата Брячеслава
Ані другого теж Всеволода:
Первий з них свою жемчужну душу
Пострадав из хороброго тіла
Через ожерельє золотеє.
Поніміли голоси утіхи
Та поникла, ой, поникла радість,
Тілько труби трублять Городеньскі!
Ярославе и ви всі Всеслава
Внуки, о уже схиліть прапори
Пишниі свої, в піхви сховайте
Ті мечі булатні, дорогиі;
О, бо вжесьте поганьбили славу
Свого діда! О, бо ви зачали
Через свари свої й коромоли
Наводити на руськую землю
Половецькую орду́ погану,
На житьє Всеславових потомків!
А Половцям того тілько й треба,
Щоби руську силу ослабити!
Ще на семім віці Трояновім
Верг Всеслав о милую дівицю
Жереб: клюками о коні всперся
И ид граду Киіву поскочив
И діткнувся стружьем золотого
Княжого Киівського престола.
Из Киіва скочив лютим туром
Ген на північ: из Білогорода,
И так рискав синёв мглов повитий;
Перед світом гордо вбив стрику́си
И втворив ворота Новгорода,
И так славу розбив Ярослава;
Й скочив вовком з Дудуток до Німна.
На Немизі, мов снопами, поле
Стелють головами, а молотять
Харалужними ціпами, житьє
На тоці кладуть, від тіла душу
Віють. Німна береги кроваві

Оболоґом засіяні були,
Синів руських посіяні кістьми.
Всеслав князь над людьми суди судить,
Городи між князів розділяє,
А сам нічью сірим вовком рище;
Из Киіва погнав ярим туром
Аж до града Кур Тьмутороканя;
Хорсови великому дорогу
В степу вовком перерискав ярим.
Тому як в Полоцьку позвонили
Рано в звони у святой Софіі,
То він звони чув аж у Киіві.
Хоч и віща душа в другім тілі,
Але часто й він страдав нещастья.
Тому віщий Боян мудрим умом
Тими свій заспів зачав словами:
Ані хитрий, ані осторожний,
Ні маючий око соколине
Не уйде Господнёго засуда!
О, сумуй и плач, ти руська земле,
Погадавши про времена перві
Та про первих князів найдавнійших!
Деж хто здужав того Владимира
Приковати ид Киівським горам;

. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

XII. ПЛАЧ ЯРОСЛАВНИ

Ярославнин голос даєсь чути.
Мов зазуля перед зорев рано,
Так заводить в тузі и печали:
«О, коб мні зазульки сизой крила,
Полетілаб я тихим Дунаєм,
Омочилаб мій рукав багряний
У ріці Каялі, втерлаб князю
Тиі рани глубокі, кроваві
На єго жостокім, сильнім тілі!»
Ярославна рано заридала
У Путивлі граді на забралі:
«О Вітрило, вітре! чом насильно
Вієш? Пощо мечеш ханьскі стріли
На моєго мужа — лади повки
Своими легенькими крилами?

Чиж ти мало було місця в світі,
Щоб ти віяв по над сині гори
И леліяв кораблі — носади
На рожевих хвилях синя моря?
О, чому, чому ти, Господине,
Мою радість по степу розвіяв?..»
Ярославна рано заридала
У Путивлі граді на забралі:
«Ой, ти Дніпре, ти старий Словуто!
Ти пробив єси камяні гори,
Ти продерся скрізь поганьску землю,
Ти колись носив на своих хвилях
Святославові судна, поганьців
Пораженье! О, днесь, Господине,
Прилелій до мене мого мужа,
Щоби я за ним щодень горячих
Сліз не слала від рана до моря!»
Ярославна рано заридала
У Путивлі граді на забралі:
«О ти світле и пресвітле Сонце,
Всім ти добре єси и прекрасне!
О, чомуж свої горячі лучі
Мечеш на степу пустім, безвіднім
Ти на повки мого мужа-лади?
О, чом ти спрягло им тугі луки
Спрагов, а тугов заткало тули?..»

XIII. ПОБІГ ИГОРЯ ИЗ ПЛІНА

Гей, заграло о півночи море,[1]
Мгли тумани степом вітер гонить;
Князю Игореви Бог дорогу
Вказує из землі половецькой
Та на руську землю д Новгороду,
Д золотому, отнёму престолу.
Вже погасла вечірняя зоря:
Игор спить, — здаєсь: — ні, не спить Игор,
Игор думков степи-поля мірить,
Що від Дону до малого Донця.
Кінь о півночи. Овлур за річков
Свиснув, — Игор знак сей розуміє, —
Свиснув, — та не вказуєся Игор.
И Овлур гукнув, застугоніло
В полі и трава зашелестіла, —

[1] В рукоп. *мори.*

Половецькі вежі подвигались, —
Игор скочив горностаєм в тростьє,
А гоголем білим вергс(ь) на воду:
И на бистрого коня ся кинув,
А из нёго скочив босим вовком
И полетів ид лугови Донця,
И полетів по під мгли соколом,
Бьючи дикі гуси и лебеді
На сніданьє, обід и вечерю.
Коли Игор соколом полетів,
Тогда Влур поскочив сірим вовком;
И трусили студеную росу,
Бо прірвали своих бистрих коней.
Донець мовить: «О Игорю, княже!
Много слави буде тобі й чести,
Кончакови нелюбія й грижі,
А утіхи цілій земли Руській!»
Игор мовить: «О Донче! не мало
И для тебе величанья буде,
Щось леліяв мя на своих хвилях,
Щось стелив міні траву зелену
На тих срібних берегах ось своих,
Щось вкривав мя теплими имлами,
Покріпляв дерев зелених тінью,
Щось стеріг мя гоголём на водах,
А чайками лисими на струях,
А горнядьми на вітрах, на буйних!»
«Ой, не так то», каже, «річка Стугна,
Хоч мівкиі она струі має,
То, як прийме в себе другі струги,
Розгуляєсь хвилями по полях!»
«Ось и Дніпр у своім темнім гирлі
Затопив теж князя молодого
Ростислава. Плаче Ростиславля
Мати по князю, по молодцеви
Ростиславі. Жалібно ся цвіти
Похилили, а древо с тугою
Приклонилось до землі до долу!» —
Гей, чи се сороки стрескотали?
Ні, се погонь за Игорем жене,
Се в слід князю іде Гзак с Кончаком!
Тоді ворони уже не грали,
И галок умовк зловіщий гамір,
И сороки вже не трескотали,
А лиш дятли ковтаньєм дорогу
Вказують, а соловіі піс(н)ьми

Радісними світ заповідають.
Обзиваєсь Гзак ид Кончакови:
«Коли сокіл д гнізду[1] улітає,
Ми соколича туй розстріляймо
Своими стрілами золотими!»
Але Гзі Кончак відповідає:
«Коли сокіл д гнізду улітає,
Ми соколичу звяжімо крила
И опутаймо дівицев краснов!»
Але знов Гзак каже Кончакови:
«Ой, єсли єго ми загадаєм
Красною дівицею опутать,
То для нас пропаде и соколич,
И дівиці не матимем красной,
Той пічнуть нас молодиі птиці
Дужше бити в половецькім полі!»
И сказав Боян . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
Тяжко голові без плечей бути,
Тяжко тілу без голови, горе
Земли руській без Игоря, князя!

XIV. ПОВОРОТ ИГОРЯ ИЗ ПЛІНА

Сьяє сонце на погіднім небі,
А князь Игор сьяє в руськім краю:
На Дунаю Діви заспівали,
Вьеся голос до Киіва морем.
Игор іде поклін віддавати
Благодарний до Матери Божой
Пирогоськой. Куда краєм іде,
Всюди гради раді та веселі,
Всюди пісні старим князям поють,
А потому молодим.
Співаймож:
Слава Игорю, слава буй-Туру
Всеволоду, синам Святослава!
И Владимиру, Игореву сину!
Многа літа князям та дружині,
Що за руську землю побаряють
На погані половецькі повки!
Князям слава и дружині. Амінь!
Конець.

---

[1] В рукоп. *гнізну.*

ВИКРИТТЯ РЕАКЦІЙНОЇ СУТІ ХРИСТИЯНСЬКОЇ МОРАЛІ В «ЛЕГЕНДІ ПРО СВЯТОГО МАРІНА» ІВ. ФРАНКА

Листування Івана Франка розкриває умови, в яких доводилося жити й працювати, коли опинивсь у редакційному комітеті львівського двотижневика «Зоря». 29 жовтня 1885 року він писав до Олени Пчілки, що вона може вважати себе щасливою, бо не знає, які люди керують наддністрянськими виданнями. «Стільки низькості, черозвиненості і упертої тупості ледве чи найдеться де-небудь в іншому місці на одній купі. Одверта боротьба з цим болотом без достатніх сил, — писав Франко, — це несхибна погибель... Тут треба довгого, повільного ламання, терпеливого і тактовного підготовлювання молодих поколінь, і в великій мірі треба знизитись і до політикування, до використовування ігноранції та лінивства наших старших корифеїв». А що «люди бувають і не зовсім чесні, і не щирі і глупі», Франко думав, що, «хотячи з ними що-небудь зробити, треба робити з такими, які є, і добирати після ставу й греблю».

Наддністрянщина була краєм релігійного мракобісся. В грудні 1885 року Франко написав перший нарис поеми «Святий Валентій (легенда)», присвятивши її пам'яті незабутнього батька Якова. Присвячення поеми батькові має джерело в тому, що син почув цю легенду з уст батька в кузні. Зміст легенди подав Франко в своєму нарисі під заголовком «У кузні. Із моїх споминів», написаному в Криворівні 24 липня 1902 року. Після закінчення першого нарису поеми про святого Валентія 14 лютого 1886 року автор звернувся за порадою до Михайла Драгоманова: «Не знаю, що ви скажете на таку думку — розпочати теологічну війну белетристичною ракетою». Признавшися, що в нього вже готовий перший нарис поеми на антирелігійну тему, Франко писав про її джерело: «Основою взята легенда, котру я колись чув від мого покійного батька про лікаря Валентія, котрого всі люди дуже любили і котрий, ставши християнином, почав просити бога, щоб той спас його від людської любви і дав би йому таку слабість, котрої б усі люди перелякалися і від-

ступались би від нього. От бог і дав йому епілепсію, в котрій він і помер, і по нім та слабість і названа «слабість святого Валентія». Франко думав «з нового завіту вибрати якнайбільше цитат, котрі могли бути на руку всяким поборникам темноти». Драгоманов не вважав практичною ідею Франка боротися за допомогою поем з релігійною темнотою. Франко погодився, що «вести боротьбу проти теперішньої реакції поемами — дарма робота», а свою поему вважав «немовби прологом властивої боротьби», річчю, яку прочитає багато людей, які з принципу не читають «Оповідань з письма святого». Ненадрукована в ті часи, поема Франка побачила світ щойно 1926 року.

Між народом розповсюджувались легенди з друкованих і рукописних книг. Про такі твори (апокрифи і неканонічні легенди) Франко у 1894 році писав у «Житті і слові»: «В історії 1000-літнього розвою руського народу бачимо дивний факт: твори старої літератури, писані мовою більше або менше далекою від народної, здобули собі в протягу століть таку популярність серед мас народних, мали такий вплив на духовний розвій тих мас, якого не мали твори новіших «народних» письменників».

Франко зазначив, що новіші дослідження апокрифів і неканонічних книг «виказали ясно, що ті мнимі «недоїдки візантійські»», як про них зневажливо відзивався О. Огоновський, «були чимось далеко більшим і глибшим, були могучою хвилею прогресу, що з різних боків набігала на нашу землю», нерідко з протестом «проти клерикальної гордості і заскорузлості і проти догматичної виключності візантійського православ'я». А «який великий вплив мала апокрифічна і легендова література на нашу пізнішу писану і друковану літературу, на розвій релігійної драми, проповіді, а також на усну літературу людову (казки, легенди, колядки, балади), це можна буде повністю вияснити тільки тоді, коли зібрано буде більше матеріалу усного і рукописного, що мусить бути основою для тих студій».

Бажаючи зацікавити молодих історико-літературних дослідників згаданою частиною літератури й дати потрібні матеріали для їх дослідів, під заголовком «Із старих рукописів» Франко в журналі «Життя і слово» публікував тексти з давніх українських рукописів, головним чином таких, що збереглися в Наддністрянщині, в яких відбилась місцева мова та які були переробками. Тому ці пам'ятки мали, крім загального значення для студій над легендами, «також місцеве, національне значення як пам'ятники нашої мови і літератури (хоч звісно, не оригінальної)».

В цих словах Франка, написаних у 1894 році, маємо найдавніший друкований слід його задуму видання серії «Пам'ятки українсько-руської мови і літератури», який здійснювало з 1896 року Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові. В цій серії і появилось п'ять томів під спільним заголовком «Апокрифи і легенди з українських рукописів. Зібрав, упорядкував і пояснив д-р Ів. Франко».

Мету видання «Пам'яток» Франко з'ясував на початку передмови до першого тому. В основному він погоджувався з думкою, що нова українська література починається з 1798 року — року видання «Енеїди» Івана Котляревського, але тут і додавав: «Та проте ми не повинні забувати, що й перед Котляревським у нас було письменство і були письменники, було духовне життя, були люди, що сяк чи так вибігали думкою поза тісний круг буденних, матеріальних інтересів, сяк чи так шукали якихсь ідеалів і доріг для їх осягнення. Певна річ, письменські спроби цих людей були скромні; мало в них творчої сили, мало оригінальності. Вірні духовному складові старої Русі, вони любили ходити утертими стежками і, хоч може принципіально і не цуралися новини, та для їх невеличкої освіти, для тісного кругозору їх поглядів і інтересів вона була недосяжна. Доволі з них, коли в тім тіснім кружку, серед якого вони жили і для якого трудилися, вони здужали зберегти бодай зерно традиції, роздути бодай промінчик світла.

Загально відомо, як неприхильною була доля до пам'яток нашого письменства. Починаючи з самого XVI віку, можна сказати, що все найкраще, що в ньому було, не мало щастя до друку, а через те й не могло мати такого впливу, який би мало, бувши надрукованим. Не попали в друк ані вогнисті твори Івана Вишенського, справедливо названі одним переписувачем «Книга Злото», ані знаменита Палінодія Копистенського, ані наші літописи старі і козацькі, ані більшина драм і інтермедій, ані багато, багато інших праць, що довгі літа лежали в рукописах, присипані пилом, або зберігалися по курних хатах мужицьких та дяківських, погорджені та зневажені тими нечисленними інтелігентами, що здавендавна любили бігати на службу чужим богам і в погорді до власного народу і його питомого духовного розвою не раз випереджували й чужинців».

Видання «Апокрифів і легенд з українських рукописів» Франка лишилося незакінченим: не завершений (за планом) четвертий том, а в п'ятий том мали ввійти «Повісті і апологи світського змісту».

Франко присвятив свої досліди рядові легенд. Найбільший з них — «Святий Климент у Корсуні. Причинок до історії

старохристиянської легенди», надрукований в 1902 році у «Записках Наукового Товариства ім. Шевченка» й виданий відбитком 1906 року, він почав цікавим спостереженням: «Легенда — це не історія. Та проте воно не парадокс, коли один із новіших учених говорить, що не одна легенда має в собі більше правди, ніж не одна історія. Все діло в тім, щоб уміти видобути правду, як метал із руди».

Доповненням до наведеного спостереження є слова Франка на цю тему в його «Передньому слові» до збірочки «Старохристиянських легенд» Володимира Гнатюка, виданих у 1901 році. Тут Франко писав: «Деколи маємо в таких легендах зерно дійсної правди, але найчастіше є це д у м к а, п о г л я д, в і р у в а н н я, висловлені в формі оповідання, і так також оцінювала їх сама церква. «Хоч не стверджена вірогідними свідками, наводиться тут ця історія задля її змісту, пожиточного для душі і пригідного для збудження чуття» — так не раз закінчують або розпочинають старі церковні письменники оповідання таких історій».

В 1900 році відбитком із «Записок Наукового Товариства ім. Шевченка» вийшла книга Франка «Карпаторуське письменство XVII—XVIII віків». Тут автор дав огляд того письменства в XVII і XVIII століттях, яке збереглося на українській території по обох боках Карпат у рукописах, «розсипаних по курних мужицьких хатах, дяківках або парафіяльних горищах». До свого огляду Франко додав опис двадцятьох п'ятьох рукописів з того часу і території. Один з цих рукописів зберігся в селянина с. Сколя, Мостиського району, Дрогобицької області, з другої половини XVIII сторіччя. На сторінках 365—369 є в ньому «Житіє святои Марины дѣвици, иже в мужеском образѣ спасеся». Під заголовком «Життя святої Марини монаха» Франко надрукував текст легенди сокольського рукопису на закінчення тому своїх «Апокрифів і легенд» із легендами про святих (стор. 288—293).

В 1910 році у Львові вийшла невеличка книжечка під заголовком «Три святі грішниці. Старохристиянські легенди. Переклад з передмовою Івана Франка», куди ввійшли легенди: I. Марія Магдалина; II. Марія Єгиптянка; III. Марина монах (стор. 49—56). Про третю легенду Франко писав у «Передмові», що вона «західноєвропейського походження і вводить нас у атмосферу монастирського життя середніх віків», а взята з сокольського рукопису. Але ще раніше, а саме в 1897 році, Франко використав легенду з сокольського рукопису.

Це стверджує рукопис недрукованої досі поеми Франка під заголовком «Легенда про святого Маріна», збереженої в архіві Франка за № 508/8. Під рукописом Франко зазна-

чив дату написання поеми: «Початок, рядки 1—567, написано в р. 1897, докінчено д. 18 вересня 1914». Поет хотів надрукувати цю поему в «Житті і слові». Про це свідчить технічне зауваження Франка складачеві в частині рукопису поеми, написаній 1897 року. На перешкоді стало припинення видання журналу «Життя і слово».

Немає ніяких стверджуючих даних, що кінець поеми, дописаний 1914 року, відповідав Франковому планові з 1897 року, тим більше, що віршове оброблення Франка містить у собі значні розходження в порівнянні з текстом легенди в сокольському рукописі. В легенді побожний удовець виховує дочку і під старість хоче віддати їй усе своє добро і піти в монастир. Марина прохає батька взяти її з собою в монастир. Батько роздає своє добро сиротам, удовам і вбогим, обстригає дочку, одягає її в чоловічу одежу і бере її під ім'ям Маріна з собою в монастир. Через кілька років умирає батько. З сорока ченців монастиря чотири ходили щомісяця до досить віддаленого монастирського маєтку по харчі. Приходить черга і на Маріна. На півдорозі до монастирського маєтку була господа, в якій ченці переночовували. Власник господи мав дочку, яку у ніч, коли там ночувала героїня легенди, звів один вояка і порадив їй, на випадок вагітності, звалити вину на Маріна. І дійсно, в своїй вагітності вона обвинуватила Маріна, а її батько пішов зі скаргою на нього до ігумена. Маріна виганяють з монастиря. Довгий час Марін жив перед монастирською брамою. Коли дочка власника господи народила сина, батько заніс його Марінові, і він виховував дитину, випрошуючи молока для неї у пастухів. Після трьох років братчики вмолили ігумена прийняти Маріна назад до монастиря для найнижчих монастирських послуг. «Дитина бігала за ним, називаючи його татом, і він виховував її в такій же побожності. Це виховання при всіх утяжливостях його служби було головним його заняттям, а коли хлопчик підріс, добре вихований у страсі божім і в помірковаиім життю, став пізніше монахом у тім самім монастирі і ніколи не зійшов з дороги чернечого послуху, покори та любови всеї братії», — оповідав Франко в легенді «Марина-монах». Коли Марін не показувався кілька днів ні до послуги, ні до молитов і співання, ігумен надіслав братчиків до його келії, де застали його мертвим. Біля нього заходилася плачем дитина. При обмиванні тіла виявили, що покійний був жінкою. На гомін надійшов ігумен, кинувся на землю у ноги покійниці й почав кричати, щоб бог вибачив йому його злочин. Отямившись, він післав по власника господи, до якого промовив: «Покутуй, брате, покутуй разом зі мною, бо обидва ми згрішили перед господом богом, а ти одурив

мене, так що я згрішив через тебе. Бо той Марін, хоч ходив у мужеській одежі, був дівкою. Ходи і переконайся сам!» Заплакав власник господи, а його дочка, мучена чортом, призналася до свого гріха і щойно, «признавшися прилюдно до свого гріха, позбулася демона». Тіло Маріна поховали на видному й почесному місці, призначеному для ігумена.

У поемі Франка оповідання йде від ігумена. Поет увів значні зміни в сюжет оповідання.

При читанні поеми Франка «Легенда про святого Маріна» пригадуються читачеві слова поета про аскетів з його «Страшного суду», звернені до бога:

Або ті твої аскети
Сухоребрі та немиті,
Ті фанатики, до людських
Благ ненавистю підшиті.

Оповідання списує своєю старечою тремтячою рукою ігумен, що на початку поеми, перед тим, як розвити її сюжет, визнає «свій гріх важкий». В текст легенди старого рукопису Франко влив життя, щоб якнайяскравішими вийшли в поемі жертви релігійного мракобісся.

Усіх сторінок рукопису з «Легендою про святого Маріна» є 25, хоч при нумерації зазначено 24, бо сторінка третя двічі нумерована. Текст поеми з 1897 року охоплює 15 сторінок. Частина рукопису з 1914 року написана тодішнім шкільним наддністрянським правописом. Друкуємо поему за теперішнім правописом.

М. Возняк.

ІВАН ФРАНКО

ЛЕГЕНДА ПРО СВЯТОГО МАРІНА

Я, Агафангел, раб рабів господніх,
По божій волі і з братів вибору
Ігумен Скиту, щоб від юрб народніх
Здалека божу берегти обору,
Тремтячою старечою рукою
Пишу отсе, в тривозі, не в спокою;
Свій гріх важкий і праведних заслугу
Складаю вірно на отсих листах
На славу богу, людям на потугу,
Хоч сам трясусь, стискає серце жах.

I.

Літ тридцять тому ся пустиня вкрита
Була скаженим криком бойовим,
Її орали кінськії копита,
Скородили списи, тьмив сонця дим.
Безбожні перси, вороги спокою,
Огнепоклонники, чортячий плід,
На край сей налетіли сараною,
Пожар гасили кровію людською,
Згубить хотіли християнський рід.
І навіть на найвищую святиню,
На хрест господній у Єрусалимі
Свої безбожні руки простягли.
За наш то гріх, розпусту та[1] гординю
Господні руки, сильні, хоч незримі,
Отсей батіг страшенний піднесли.
Та покаравши нас, і пожалів
Господь, як батько сплакану дитину,
Батіг зламав і геть на землю кинув,
А наші вгору голови підвів.
Наш монастир, хоч близько шляху був,
Якимсь великим, дивним чудом божим

[1] Спочатку було: і.

Очей і рук поганців злих минув,
Та не уйшов бісів сітям ворожим.
Напроти[1] нас, відділений лиш яром
Якийсь безбожник збудував шинок,
Де подорожніх мужів і жінок
Вином поїв, труїв розпусти чаром.
Всю ніч не раз музика там гула,
Дудніли танці, гомоніли співи.
Тоді, припавши перед образ діви,
Всю ніч я вверх не підіймав чола,
З братьми молився, щоб минула нас
Покуса й грішних щоб піддвигнув спас.
Раз ніч була. Горіли ясно зорі,
В пустині вили шакали прохожі,
І холод дихав від вірменських гір.
Брати не спали ще, якраз вкусивши
Сухого хліба і води попивши,
Усякий в келії звертав свій зір
Душевний у нутро своє, вглиблявся
В ті тайники душі, де з темних нор
Встають бажання, пристрасті[2] і зла вся
Фаланга, тут боровся з злом, скріплявся
Молитвою, найкращою з підпор.
В ту пору ключник наш, брат Митродор,[3]

---

[1] Спочатку було: Напротив.

[2] Спочатку було: пристрасть.

[3] Почавши з цього рядка, маємо до тексту з 36 рядків такий рівнобіжний текст, написаний 1914 року:

Нараз почувся гострий стук копит
При самій брамі і чиїсь-то руки
Застукали рукояттю шаблюки.
Брат воротар у той час ще не спить,
І спить, не роздягаючися, він звичайно.
Ось, чую, він на стук устав негайно,
Ліхтарню взяв, що на столі стояла,
І вийшов з келії. Заведено у нас
На стук дверей не відчиняти сей час,
Не відзиватися, — придверному наука,
Яку нам обережність піддавала, —
А виглянуть віконцем, хто там стука.

Їздців панцирних пара там стояла.
Їх бачучи, придверний запитав:
«Хто ви і що вас в божий дім приводить
У пізню ніч?» На се з їздців один
Сказав: «Ми християни. Не приходить
Із нами жадне зло, а господин
Могутній нас пригнав, велика є потреба.
Отець мій тяжко ранений у лютім бою
З огнепоклонників невірною юрбою,
І завела сюди, мабуть, нас воля неба».

Прийшов і сповістив мене, що коло брами
Два люди є і стукають шаблями.
Воєнні знать, бо панцирі блищать,
І ранені, бо стогнуть і кричать,
Рятунку просять, бо їм грозить згуба
В степу від стужі чи від звірів зуба.

Перехрестивши божую домівку,
Себе й братів, щоби все зле прогнать,
Я мовив: «Неможливо нам не дать
Недужим помочі і пристанівку.
Воєнні — може, наші се брати,
Що за Христову віру носять рани?
А хоч поганці, слід їм помогти,
Бо брат наш кожний, хто шука мети,
А вдвоє кожний хорий, безталанний».
І з ключником до брами я подався.
«Хто стукає до монастирських брам?»
«Рятуйте раненого! — обізвався
Знадвору голос, — бо ж прийдеться нам
Пропасти в тій пустині!»

Ми в тій хвили

Замки відперли, браму відчинили.
При браті лицар молодий стояв
І другого, зомлілого, старого
В своїх обіймах, плачучи, держав.
«Отці святі, рятуйте батька мого!
Ми християни, царські вояки.
Поганці нині відділ наш розбили,
А нас, що від ворожої руки
Живі втекли, весь день степом гонили,
Аж поки батька тяжко не зранили.
Остатнім ще зусиллям удалось
Нам помилить ворожії погоні,

Не мусив брат ключар мені не доносити,
Бо всю розмову чув я крізь вікно.
Я вийшов і не дав себе просити,
Та й братія пізнала тут одно,
Що треба поспішить, прийняти подорожніх,
Їх примістити в келіях порожніх,
А раненому порятунок дати,
Який в монастирі лиш міг дістати.
Він на коні вже ледве лиш держався,
На наші запити зовсім не відзивався,
А як брати прийшли його з коня зводити,
Почули, що він весь був кровію облитий.

В яри втекти. Тут сонце й уляглось,
Попадали з утоми наші коні».

Старого лицаря ми бережливо
Взяли на руки, в келію внесли,
Кликнули брата Агапіта живо,
Що силу трав, які кругом росли,
І соків знав таємні переміни,
І рани вмів гоїти, біль втишать.
Та головою похитав наш брат,
Побачивши старого. «Ті руїни,
Мабуть, не будуть вже душі житлом!
Вся кров стекла! Тут моїх штук границя.
Се тіло смерть втяла своїм жалом, —
Хіба про чудо богу тут молиться».

Три дні старий ще в ранах простогнав,
На хвилю не проснувшись із нетями,
Вкінці в обіймах синових сконав.

Землі віддавши тіло, молодця ми,
Як знали, потішали. Та він був
Неначе травка, що косою втята:
Не впала ще, а в'яне. Мов забув
Про світ, а знав лише свойого тата.
Зачудуваний, слухав наших слів,
Та бачилось, що їх не розумів.
Не плакав, не ридав, о гріб не бився,
Лише з таким переляком глядів,
Мов сам не знав, що з ним, де опинився.
На гробі батьковім день в день сидів,
Мов у тумані, навіть не молився,
Німий, блідий, неначе остовпів,
Не пив без силування, ані їв,
І так ослаб і весь позеленів,
Що вже додолу, наче труп, хилився

І я пізнав: се сатанові штуки,
Се він проклятий в душу молоду
Накапав трути дикої розпуки,
Накинув вірі чортівську узду,
І своїм списом поразив надію,
І в груди розбудив тривоги дрож,
Та з ним давно боротися я вмію,
То й тут пізнав, що гаяться[1] не мож,

[1] Спочатку було: гаятись.

А треба з злим боротися.

Отож
З усього серця помолившись богу,
Щоб дав свою мені[1] в сей бій підмогу,
Я к собі парубка велів позвать
І лагідно почав його повчати,
Що нас усіх земля прийме, як мати,
Що всім нам в ній по труді спочивать,
Що кожному господь відмірив міру
І кожному прийде своя черга,
Що він на те закон нам дав і віру,
Щоб в смерті ми не бачили врага.
Щасливі ті, що мруть у божім бою,
Життя своє за інших[2] віддають,
За боже слово жертвують собою,
За хрест господній кров свою проллють!
Не плакать нам по них, а веселиться,
Що славно так в життю свій шлях пройшли,
І будуть в небі господу молиться
За своїх любих рідних на земли.

Марін — так звався парубок — стояв
Німий, блідий, схиливши в землю зори,
Не плакав, не корився, не зітхав,
Стояв, мов труп, або смертельно хорий.
І бачив я, що власть велику взяв
Над ним наш ворог, на все злеє скорий.
Отож, піднявши голос свій, немного
Гостріше став я говорить до нього:

«Не забувай, що нам Христос повів:
Хто не візьме свого хреста на себе
І не піде в мій слід, не буде в небі.
А знаєш, що таке[3] той хрест Христів?
Нести покірно всі земні страждання,
Стояти твердо проти всіх покус,
Тривати в правій вірі до сконання
Без сумніву, несхитно, без вагання,
Як се чинив на приклад нам Ісус.
Бо ворог наших душ не спить ніколи,
Ричить, мов лев, шука, кого б пожер.
Мов кігті в душу запуска розколи
І силу волі палить, мов костер.

[1] Спочатку було: міні.
[2] Спочатку було: других.
[3] Спочатку було: А знаєш ти, що є.

До серця він гадюкою приссеться,
І в мізку думкою одною в'ється,
І поразить знесиллям весь твій ум,
І скрутить все нутро твоє тривога,
Не можуть груди ні зітхнуть до бога,
Ні скинуть змору, побороти сум.
І наче птах, в льоту стрілою вбитий,
Паде, і треплеться, і на льоту[1] кона, —
Так гине дух розпукою повитий,
І радуєсь тій згубі Сатана».

Затріпалося серце у Маріна
І судорога зціпила уста;
Мойого ока не уйшла та зміна.
Я добре знав: тривога се зміїна,
Перед могутнім[2] подувом Христа.
І голос свій піднявши, наче гук
Гірського грому, бурі степової,
І чудотворний взявши хрест до рук,
На ворога я вдарив, наче крук,
Словами, повними жаги святої:

«Дух гордості, зневіри й самолюбства
Клубиться в серці твоїм, мов дракон!
Його слова — на всяке зло підкупства,
Його зітхання — всіх огид закон,
Його поради — се огонь пекельний,
А сумніви — пекельная[3] смола.
Він бреше, мовлячи тобі: будь вольний,
Бо певний, що впадеш ти в сіті зла.
Правдива воля лиш в ярмі Христовім,
Правдива вищість лиш в покорі є.
Як чоловік в одінню азбестовім
В пожежу йде,[4] ногами в грань стає,
І полум'я у нього п'яти лиже,
Та шкодити не здужає йому, —
Так дух твій лиш тоді страшную тьму
Покуси сатанинської пониже,
Коли, шкарлющу скинувши пихи,
Одінеться в веретище покори
І, в небесах свої втопивши зори,
Слізьми свої змиватиме гріхи».

---

[1] Спочатку було: треплесь і в лету.
[2] Спочатку було: могучим.
[3] Спочатку було: пекольная
[4] Спочатку було: В пожар іде.

І бог мойому слову силу дав:
З очей Маріна бризнули рікою
Гарячі сльози, і передо мною,
Мов вітка, збита бурею страшною,
Додолу впав і важко заридав.
І довго й слова він не міг сказати,
Лиш бився в груди, мов зовсім утратив
Дар мови, хлипав і в якімсь страсі
Довкола так безрадно оглядався,
Мов помочі від когось дожидався,
А врешті ледве-ледве обізвався:

«Мій батько, отче, вмер в тяжкім грісі.
Який се гріх — не вмію вам сказати,
Та ніч у ніч являєсь він мені —
Не знаю, чи на яві, чи у сні,
Бо явища я жду й не можу спати.
Він у дверях[1] стоїть німий, заклятий,
Блідий, блідий, з хреста неначе знятий;
Вся стать його — то образ лютих мук;
Всю ніч отак стоїть і не щезає,
Не каже й слова, поглядом благає,
Щоб вирвати його з чортівських рук.
Порадьте ж, отче, що мені робити,
Щоб власної душі не погубити,
І ще й батьківський відкупити гріх?»
При тих словах мені зробилось стидно,[2]
Бо вже тоді було до разу видно,
Що ворог підійма мене на сміх.
Та я не хтів сього порозуміти
І забажав появу сам уздріти,
З Маріном ніч у келії провести.
Та парубок страшенно тут змішався,
Весь спаленів і довго не рішався
Сказати слова.

«Сину, бачу, ти
Знов сумніву гадюці піддаєшся!
Знов пазурі на ум твій простяга
Той темний дух! І дармо з ним ти б'єшся,
І вір мені, від нього не спасешся,
Допоки хмара в душу заляга.
Скажи мені, що там тебе ще мулить?
Нехай я буду друг і батько твій.
Як батько сина любо к серцю тулить,

[1] Спочатку було: дверох.
[2] Спочатку було: встидно.

Осушить сльози, верне супокій,
Так я».
Та тут схилив чоло Марін
І мовив: «Отче, будь по вашій волі.
Даруйте сумнів сей. На хвилю він
В душі піднявся, мов туман у полі.
Я буду вам послушний».
І пішов,
Мене лишивши в почуттю гіркому,
Що до душі його я не знайшов[1]
Дороги, що скриває щось там він,
Чого не важиться сказать нікому.

Настала ніч. У келії Марін
Вже ждав мене. Блідий був, аж зелений,
Та супокійний. До землі поклін
Віддав мені і мовчки, похилений,
Став, наче ждав, що я звелю робить.
«Молімось богу, сину!» — я говорю.
І перед скорбним образом Христа
Припали ми і, тулячи уста
До пилу земного, свій дух угору
Знесли і гаряче молиться стали.

Та тут ще раз господь свій дивний знак
Послав мені: я промолився так
З годину, як почув, що нагло впали
Душевні крила, згас огонь яркий,
Замкнулись для молитви неба брами,
І клонить, клонить сон мене важкий.
Збираю сили, ще часок який
Даремно з ним борюся я думками,
Даремно сонні очі тру руками,
Даремно в тямі найгрізніших слів
Шукаю, щоб прогнати сонну змору:
Чим більш силкуюсь підвестися вгору,
Тим більш вона мене гне вділ і вділ.
І врешті — грішний чоловік — заснув я,
І що там в келії робив Марін,
Чи бачив знов свою появу він,
Чи ні — сього не бачив і не чув я.

Аж як церковні загуділи дзвони,
Збудився я. Марін усе клячав
Перед розп'ятим, плакав, бив поклони,

[1] Спочатку було: найшов.

А далі встав і говорить почав:
«Молитві вашій дякуючи, отче,
Сю ніч мені господь зіслав спокій
І намір утвердив несхитний мій
Ярмо його прийняти найсолодше,
Зректися світа та[1] його утіх,
Життя йому на службу посвятити,
Молитвою і постом батьків гріх
І власні всі провини відкупити.
Ваш монастир най буде мати та,
Що скорбнеє, приблукане дитя
Любовно під полу свою приймає.
Прийміть мене! Нехай святий обіт
Сповняю тут, де той зрадливий світ
Ні послуху, ні власті вже не має,
Нехай труджусь і богу милий плід
Приношу тут, де батько мій дрімає».

Мов ангельська музика, ті слова
Були для мене. Радо привітали
Їх всі брати. І зараз старці два
Маріна правилам навчати стали.
Пройшло півроку. В пості, молитвах
Він був такий гарячий, невтомимий,
І, бачилось, надземний світ незримий
Так близько до душі його приляг,
Що я сповнив його палкі бажання,
Загородив йому навіки світ,
І вбожества і чистоти й мовчання
Прийняв від нього й послуху обіт.
І бачив я, як радісно ступав він
На сей важкий, безповоротний шлях,
Яку незломну в серці віру мав він,
І серце к ньому чар таємний тяг;
І кожний мовив не раз, не два рази:
«Се божий лицар без тривоги й змази!»

II

У корчмаря, що недалеко Скиту
Держав шинок, була одна дочка.
Хоч християнин корчмар був, та неситу
Погоню за земним добром, не вкриту
Ніяким стидом,[2] мав він за божка.

[1] Спочатку було: і
[2] Спочатку було: встидом.

І хоч щорана голосно, мов мати,
Серед пустині дзвін наш голосив,
І в душу тугу за святим вносив,
І зблуканих на правий шлях просив, —
То шинкаря й нікого з тої хати
Ми досі в церкву не могли діждати.[1]

Аж ось тепер шинкарська дочка
В одну неділю в церкву завитала.
Я озирнув її: жага палка
З її очей палких так і сяла.
З її розкішних, запахущих кіс
До мене демон явно реготався,
Її чудово гарний прямий ніс
Був, мов вежа, з котрої скритий біс
В серця людські стрілами метався.
І груди й стан і хід її і зір,
Лице й уста і брови, все свідчило,
Що в сьому тілі зрадник, лютий звір
Заклав свою столицю і свій двір,
Що серце теє для добра застило.

І я молився богу, щоб від нас
Він зволив сю покусу відвернути.
Коли на згуби шлях ступила раз
І згуби їй страшної не минути,
То хай бодай в безстидності[2] своїй
Домівки божої святий спокій
Діявольським пожаром не бентежить,
Нехай панує і ясніє там,
Де грішних цар, де зборище скотам,
Де панувать і згинуть їй належить.
Не пом'яни, о господи святий,
Мені колись сього гріха тяжкого.
Премудрий був твій суд і шлях крутий
Та темний для мого ума мілкого!

І щонеділі відтепер вона
У нашу церкву пильно приходила,
І хоч побожно вниз лице хилила,
Я чув, що в неї в серці Сатана,
Що не молитися вона приходить,
Що потаємно знай очима водить
Там, де брати в молитвах і піснях

[1] Спочатку було: дождати.
[2] Спочатку було: в безвстидності.

Стоять. Стискав у мене серце жах,
Грозило щось, мов прочування смерті,
Та я не міг для неї храм заперти.

Аж ось сказав мені брат Митродор,
Що мав повинність пильнувати брами
І зчаста[1] оком окидать простор,
Щоб стерегтися перед ворогами, —
Що дівку сю видає він щодня,
Як близь монастиря вона снується:
То на коні степом вона ганя,
То десь в яру співає і сміється,
То мов говорить з ким — такі слова,
Аж кров у жилах від огиди стине, —
То, вдершись на скалу, камінчик кине
В наш монастир, платочком повіва,
То плаче — ні, не плаче, а ридає
Так важко, голосно, аж серце крає.

Не знав я, що й подумати про те.
Усіх братів став пильно підглядати,[2]
Чи вже не вспіли ті чортівські чати
В твердині божій вилом розпочати,
Чи кукілю не вспіли підмішати
В пшеничне, чистеє зерно святе.
Та хоч оба ми з братом Митродором
І день і ніч довкола пасли зором,
В монастирі ще[3] панував спокій.
Ніхто з братів не блід і не мішався,
На північні відправи не спізнявся,
У божій службі не дрімав важкій.

Аж ось одного дня серед спокою
Стук, стук до брами. Митродор прибіг.
«Корчмар до нас! Не сам іде, з дочкою!
Бажає він розмовиться з тобою».

Було се, наче серед літа сніг.
Яка мені з тим корчмарем розмова?
Та я велів у келію свою
Вести його. Прийшов. Стоїть. Стою

[1] Спочатку було: счаста.
[2] Спочатку було: підмічати.
[3] Спочатку було: У манастирі.

І я, жду першого від нього слова.
«Чи ви ігумен?»
«Я».
«Ну, добре ви
Своїх бичків пильнуєте в тій стайні!
Нема що мовить, до дівчат звичайні.
Ось вам дочка єдиная моя.
Дитя було невинне, боязливе,
А нині що? Нехай вона сама
Говорить! Я боюсь зійти з ума
І слово вам сказати образливе».

І починає дівчина казати,
Що брат один — ім'я його не зна —
Скрадався ніччю до її вікна,
Вікном добувся до її кімнати
І хитрими словами переміг
Її стидливість,[1] затруїв жагою
І наклонив невинную на гріх,
Приобіцяв з монастиря втекти
В Арменію і взять її з собою.

«З лиця його пізнати можеш ти?» —
Спитав я, аж подавшись під вагою
Тих слів страшних. Вона сказала: «Можу».

Піддавшися зовсім на волю божу,
Я попровадив батька і дівчину
Там, де брати в щілині кам'яній
Трудилися, копаючи криницю.
І всіх рядом поставивши при ній,
Я мовив їй: «Скажи, котрий се був?»
І сам очима по братах шибнув.
Стояли всі спокійно, очі вниз,
Один лиш затремтів і зблід до тла —
Марін.

А дівчина лиш раз очима блис,
На нього вказуючи, прорекла:
«Се він».
Коли стріла затрута свисне з лука
І вб'ється в кість, коли вжалить гадюка,
І чуєш ти, як в жилах кров твоя
Стинається, як смерть в суставах бродить
І звільна, звільна к серцю вже доходить, —

[1] Спочатку було: встидливість.

Так я здрігнув, коли ота змія
Свої слова гадючі просичала.
І в першій хвилі так душа моя
Супроти них уся до бунту стала,
Що, бачилось, я скорше б віри няв,
Коли б була рекла, що се був я.

Та годі! Я свою повинність знав.
Дав знак Маріну, щоб[1] ішов за мною,
Вів'яну в келію ще раз позвав
І божою правицею страшною
Закляв її, щоб правду говорила,
Марінові до ока посвідчила,
Що, де, коли і як він їй казав.

І тут вона так гірко стала плакать
І, хлипаючи, почала балакать:
«Ще вояком сей муж у нас бував,
Тоді ще я йому у око впала.
Він говорив зо мною, жартував,
Знать чесноти моєї трібував,
А далі став просити, щоб я ждала
На нього, аж з походу верне він.
Я з усміхом слова його приймала,
Хоча мені сподобався Марін.
Та він, аби[2] в любов мою вбрехаться,
Почав мені божиться, присягаться,
Що любить, любить над життя мене,
І що, коли, мовляв, в війні не згину,
Коли в поході смерть мене мине,
Візьму тебе за вірную дружину».

І далі, плачучи, розповідала,
Як з тугою й слізьми на нього ждала,
Аж ось — четвертий місяць вже мина —
В чернечій рясі пізно серед ночі,
Каптур увесь насунувши на очі,
Застукав стиха до її вікна.
Тут — руки не здіймаються старечі
Списать мерзенні, богохульні речі,
Якими б то на гріх тілесний він
Її наклонював, аж поки, п'яна
Підмовою, не піддалась.

Вів'яна

---

[1] Спочатку було: щоби.
[2] Спочатку було: щоби.

Замовкла. Весь блідий мовчав Марін.
«Мій сину, чуєш, що вона сказала?
Що ти на се?»
Мовчить, мов та стіна,
Марін, сльоза лиш в оці заблищала.
«Скажи, чи правду мовила вона?
Христом тебе небесним заклинаю!»
Він затремтів і наче десь із дна
Душі добув слова на світло дня:
«Ні, я не винен. Я її не знаю».

У мене мов тягар із серця впав.
Та ось корчмар неначе сього й ждав,
У лютості страшенному розпалі
Прискочив і в лице Маріну дав.
Зросились кров'ю щоки ті зів'ялі,
А злий корчмар кричить: «Брехуне клятий!
Ти ще перечиш? Ти її не знав?
Чи я тебе в господі не видав?
Чи хочеш і мені брехню завдати?»
«Мій сину, чуєш, що й отець свідчить
На тебе? Що на се сказати маєш?»

Марін стоїть недвижно і мовчить.
Я до дочки: «Чого ж тепер жадаєш?»
Корчмар:
Чого насіяв, хай тепер і жне!
Вів'яна:
Жадаю, щоб за жінку взяв мене.
Я до Маріна:
Мій сину, справедливе їх жадання.
Коли небачно ти свій шлюб зломав, —
Признанням до вини твоє[1] мовчання, —
То йди у світ! Гріх менший будеш мав,
Зломавши монастирськії обіти,
Ніж жити тут і гріх тяжкий таїти,
А, може, й інших зводячи на гріх.
Та тут Марін упав мені до ніг
І скрикнув: «Отче, всяку кару нині
Вкладай на мене, хоч живцем у гріб
Вели зарить, лиш на корчмарський хліб
Не шли, на мужа тій страшній дівчині!
Страшна вона! Не можу й глянуть я
На неї без страху. Пекельна мука
Не може гірша буть, як ся змія!»

[1] Спочатку було: є те.

Мов рідне щось, мов голос сина, внука,
Взяли мене за серце ті слова,
Та впертая стареча голова
Умом холодним серце заглушила.
«Він винен» — думка зразу се рішила,
І про одно лише я міркував,
Аби[1] скінчить без зайвого скандалу
Та[2] справу протягти, а там помалу
Склонить Маріна. Він згодився
Чекати, доки можна, і пішов
З дочкою. Я з Маріном сам лишився.

«Мій сину, — став я промовляти знов, —
Скажи тепер, що сталося з тобою?
Не бійся! Всі живемо боротьбою,
Всім хитрий демон часто бурить кров.
Згрішив ти, ну, та хто з нас без гріхів?
Господь дав силу нам, щоб гріх минути,
Та грішним дав три шляхи до покути, —
Чи ж ти не знаєш тих святих шляхів?
Вони зовуться: сповідь, жаль, відплата.
Признайся, жалуй, і все зло поправ,
А буде вся провина з тебе знята».

Марін стояв блідий і все мовчав.
І дармо я на нього напирав,
То лагідно, а то й грозить почав,
І стала річ моя гнівна, завзята.

«Безчесний хлопче з серцем кам'яним!
Чи знов ти чорту власть дав над собою?
Чи знов своєю клятою грізьбою
Він засклепив уста твої? Чи з ним
В душі ти хочеш богу ще служити,
Отсе святеє місце ще сквернити?
Покайся! Ще три дні тобі даю
До намислу. Як за той час свою
Не зміниш волю, не всмириш гординю,
Не виявиш серед братів усіх
Свій гріх,
І не візьмеш за жінку ту дівчину,
То клятву я на тебе страшну кину,[3]

---

[1] Спочатку було: щоби.
[2] Спочатку було: щоб.
[3] Спочатку було: То клятву кину на тебе страшну.

З монастиря навіки прожену
І браму за тобою сам замкну».[1]

Пройшли три дні. Вся братія зібралась
На монастирському подвір'ю. Став Марін
Обвинувачений перед їх збором. Він
Блідий був і мовчав; не обізвалась
Ані одна душа в тій скорбній справі,
Лиш я серед усіх них, ставши на мураві,
До нього тихим голосом озвався:
«Що маєш нам сказать? Уже ти нагадався?»

«Не винен я» — відмовив він виразно.
І дрожі не було у голосі його.
До братії звернувся я приязно
І запитав: «Не зна хто з вас чого,
Що би за ним свідчило або проти нього?»
І одноголосно сказали всі: «За ним —
Усе його життя, що прожили ми з ним,
А проти нього не свідчить нічого».

Те саме й я обдумав за ті дни,
Бо в чуйності жили ми всі та в згоді,
І не було таємної вини
Ні в кого з нас, хіба в отсій пригоді.
Тому лишив я все на божу волю,
Поки не виявиться щось нове,
А сам за той час щиро бога молю,
Аби не затемнилося чуття живе
В моїй душі, аби в тім божім дому
Я кривди свідомо не учинив нікому.

І кожний день я ждав на корчмаря,
Що надійде знов до монастиря
З дочкою та з домаганням своїм,
Або з оружною та п'яною юрбою,
Що в нього вчилася розпусти та розбою,
Нападе силою на божий дім.
Але минали дні за днями тихо;
Здавалося, минуло наше лихо,
Та нагло вдарило воно, мов грім.
Пройшли три місяці від того дня,
Як на Маріна та наскочила пеня,
Коли одного ранку, скоро світ,
Застукано у монастирську браму.

[1] Спочатку було: зачиню. На цьому й кінчається текст, написаний, за свідоцтвом Франка, 1897 року.

Се був корчмар і з ним чималий супровід:
Кінь віз дочку, за нею йшла услід
Бабуся, що була за повивальну маму;
Вона несла повитую дитину,
При ній ішов корчмар і вів свою дружину,
За ними ж ані дать ні взять[1]
Оружних їхало на конях пар із п'ять.

У монастирський двір ми всіх їх не впустили,
І перед брамою дитину охрестили,
О що просив корчмар. Як се я довершив,
Маріна він покликать попросив,
До рук йому віддав хрещеную дитину
Й сказав: «Твою великую провину
Даруємо і я й дочка моя,
Але дитина ся нехай буде твоя».

«Амінь» — сказав Марін і в руки взяв дитя
Тоді до нього строго мовив я:
«Тепер аж до вітцівства ти признався,
Якого досі так уперто відпирався.
Не проклину тебе за твій великий гріх
За чесноту твою й задля трудів твоїх,
Та відтепер ся монастирська брама
Для тебе замкнена на весь твій вік,
Мов брама раю для упавшого Адама,
І відтепер не наш ти чоловік».

Сказавши се, до брами я звернувся
І ждав, аж всі брати у монастир війшли,
Війшов останній я й назад не озирнувся
На тих, що там за брамою були.
Марін лишився теж з дитиною в руках;
Для мене він немов умер в тій хвили.
Чи з корчмарем до корчми він потяг,
Чи ті оружнії його в свій гурт приймили,
Мені се ані в думку не прийшло.
Нема його віднині вже між нами,
За ним замкнулися вже монастирські брами,
Й моє сумління супокійне було.

III

Заснув я супокійно тої ночі
І довго спав, не було мені
Ніяких привидів. Аж геть же по півночі,

[1] В рукописі: вять.

У другім або третім моїм сні,
Мені явився лицар той старий,
Отець Маріна, що помер між нами,
Явився в крові весь, страшний, що боже крий,
Мов підіймається з своєї ями
Й до мене промовля турботними словами:
«Не маю супокою під землею.
Що ти зробив з дитиною моєю?»

Хотів перехреститься я ві сні,
Але рука не піднялася в мене,
І видалось нараз таке мені,
Що домовини віко те студене
Мене прикрило. Не знайшов я слів,
Щоб привидові що-будь відповісти,
Та й що ж би справді я йому повів,
Коли не мав про його сина вісти?
Була мені в ту ніч до ранку зла тривога:
Заснуть не міг, молився, лежачи,
Але не знав, чого просити в бога,
Лише в тім неспокою уночи
Зарікся я весь вік не виходити
Із келії, аби ще більш не поблудити.

І так я рік безвихідно прожив,
На свободу свою сам пута наложив,
А монастирські діла на тім не потерпіли.
Брати, до строгого порядку привичні,
Не причиняли клопотів мені,
А що там поза мурами творилось,
Кому з ким воювалось, чи мирилось,
Про те не знали ми та й знати не хотіли,
Аби лиш наш спокійний монастир,
Аби лиш в нім божий лад і мир.

А як прийшла річниця тої ночі,
Як уостанне бачив я на очі
Маріна, знов мені той сон приснився,
Отець його в труні живий мені явився,
Вже не кривавий, не такий страшний,
Але впер в мене погляд свій сумний
І, мов не можучи підняться з ями,
До мене мовив знов турботними словами:
«Не маю я спокою під землею,
Що ти зробив з дитиною моєю?».

І знов у мні немов застила кров;
І знов я відповіді не знайшов
На запит той, бо весь рік не займався
Нічим зовнішнім і вистерігався
Навіть за мур монастиря глядіти,
Про що-будь позамонастирське знать,
Чим-будь цікавиться та чого-будь жадіти,
Аби не втратити господню благодать.
І знов я рік безвихідно прожив,
На себе сам нову неволю наложив,
Себе від всякої провини сторожив.

І знов прийшла річниця тої ночі,
Коли Маріна я на свої очі
Востаннє бачив, і вже втретє сон
Той сам мені приснився. До вікон
Моїх застукало; я, ніби молодець,
Зриваюся з постелі й зазираю,
Хто стукає? Аж се той самий мрець,
Що ще торік лежав у домовині,
Тепер стояв у північній годині
Коло вікна, — Марінів се отець!
І мовив він до мене: «Не вмираю,
Хоча похований давно. До раю
Не можу через тебе я дійти,
Ані розстатися з сею землею.
Чом не відповідаєш мені ти,
Що ти зробив з дитиною моєю?
Даремно ти себе в тій келії неволиш,
Гріха свого ти не відпостиш, не відмолиш.
А виглянь лиш за монастирську браму,
А то душа твоя піде у вічну яму».
При тих словах щез привід від вікна.
Була його поява не сумна
Сим разом, а по-лицарськи хоробра.
І в мене думка зродилася добра:
«Уранці завтра, скоро тілько встану,
Піду й за браму монастирську гляну».

Та думкою таки зістала:
Уранці неміч сили відібрала,
Мене на кілька днів до ліжка прив'язала.

Прийшов покликаний брат Агапіт,
На неміч свій лікарський дав совіт,
І я почав його розпитувать про світ.

Він більше знав звичайно від нас всіх,
Бо для лікарських рад і духових потіх
Його не раз до сіл і міст сусідніх
І до багатих і до бідних
То кликали, а то з верблюдами возили.
Про се, про теє ми поговорили,
Втім я, немов могильний камінь, захитав
І про Маріна запитав.

Всміхнувся Агапіт. «Та він собі упрямий.
Там будку збудував в печері коло брами,
Живе з дитиною і трудиться якмога
І хвалить бога».

«Живе з дитиною? Та як же він жиє?
Чи хто йому яку там поміч подає?

«Не знаю, — мовив Агапіт. — Я раз
Усього був у нього для дитини,
Як занедужала, а брат ключар щоднини
Шле глечик молока через дяка,
А там чи поміч ще йому яка,
Крім ласки божої, приходить, я не знаю».

От Агапіта я по хвилі знов питаю:
«А як ти в нього був, то той Марін —
Не мовив що тобі про мене він?»
«Не много мовив, — Агапіт відрік, —
Ігумен поступив, як чоловік,
Замкнув передо мною свій чертог,
Та не відправив мене бог».

І став я з Агапітом міркувати,
Як з тим Маріном поступити нам.
І мовив Агапіт: «Я ради вам не дам,
А братія не сміють вам сказати,
Що раді всі його в монастир прийняти,
Тим більше, що почав він часто хорувати».

Мене немов у серце щось шпигнуло,
Та почуття гірке ще в мене не минуло,
Що винуватий тяжко був Марін
І до вітцівства сам признався він.
До Агапіта рік я: «Буде так:
Мойого прощення йому найменший знак,
Прийму його в отсю святу обитель,
І буде він найменший наш сожитель

Без риз чернечих, без чернечої вислуги,
Без вступу в церков, без причастя тайн святих,
Між нами буде він не наш, ні в сих, ні в тих,
Ужитий для кухонної послуги,
Аж рік йому скінчиться тридцять другий».

Нічого Агапіт на теє не сказав,
Лиш братії слова ті передав,
Вони ж самі на себе те взяли,
Маріна в монастир з дитиною ввели,
Йому на скромне, затишне житло,
Аби ніде його й видати не було,
Маленьку келію при кухні віддали.

От так прожив він без малого рік,
А мав ще жити десять літ в тім стані.
Як там внизу життя своє волік,
Я не цікавився, мені незнані
Були його труди, його терпіння.
Сам він про них нічого не сказав,
Ні до чого нас не зобов'язав, —
Так і не знатимуть пізніші покоління.

Та ось учора в південну годину
Брат Агапіт до келії моєї
Ввійшов, Марінову приводячи дитину.
«Сей хлопчик, — каже він, — із келії
Своєї прибіг до мене й стукає завзято,
І каже: «Вчора спав весь день мій тато,
І всю ніч спав, не хтів і рано встати,
І не казав собі нічого подавати».

«Заглянув я до келії тієї,
І бачу, неживий лежить Марін;
І, як міркую з практики своєї,
Уже дві ночі й день, як умер він.
Дай доказ добротливості твоєї,
Заглянь[1] туди, де йому стався скін.
Вели покійне тіло чисто вмити,
На похорон прилично нарядити».

До келії малої ми ввійшли,
І не було нам жалю, ні тривоги.
Марін лежав простертий на земли,
На грудях руки зложені і босі ноги.

[1] В рукописі: заглять.

На нім одежа груба, полотняна,
Лице безвусе, мов у молодця,
В руках мала іконка злототкана,
Єдина пам'ятка покійного вітця.

Я зараз зарядив умити тіло,
Та тут страшная нам явилась новина:
Як світло в келії півтемній заясніло,
І роздягли його два братчики всеціло,
Ми бачимо, що се не муж, але жона.
Постами й працею зв'ялені лиця,
Зів'ялі груди і запав живіт,
Але по всьому видно, що дівиця
Безчасно згасла, наче маків цвіт.

І перша думка шибнула у мене
Про корчмаря та його дочку.
І мовив я: «Лишіть так тіло се блажене
Задля страшного божого знаку!
Самі ж покличте корчмаря з дочкою
Та з гостей їх цілою толокою!
Та не кажіть, що сталось тут у нас,
Лише кажіть: «Ігумен просить вас».

Вборзі прийшов корчмар і Вівіяна,
Не надіючися для себе лиха,
Вона сиділа досі не віддана,
Любилася то з тим, то з іншим стиха.
Маріна вже давно, мабуть, забула,
Раділа, що його в нещастя вперла,
Та, як на тіло голоє зирнула,
Лиш очі витріщила, раз зітхнула,
Ніби всміхнулася і тут же вмерла.

Корчмар, що зразу також дивувався,
Чого його ігумен завзива,
Побачивши мерця, відразу догадався,
Що тут якась пропаде голова.
А бачучи, як покотилась мертва
Його дочка, не вмлів, не розридався,
А на ігумена наскочив люто:
«Ти моримухо, мушача отруто!
Ну, що ж ти наробив? Чого ти звав нас?
А я й свою ще потрудив дитину,
Гадаючи, що на якусь гостину
Нарешті надумався та ждав нас.

А тут — на маєш! Що, се твій Марін?
Ну, та й держав же ти його у ямі.
А, ба! Не муж, але дівиця він!
На маєш, має внук мій аж дві мамі!
Та й гарно ж ти обі докупи звів!
Тепер вона й мені вже непотрібна.
Віддав вам внука я, лишаю й маму.
На моїй доні шовк, на тій сорочка згрібна, —
Відчитуйте ж їх тут та відспівайте здрібна
Та й закопайте їх обі у одну яму».

Сказавши се, корчмар ще тричі плюнув,
І на чоло завій важкий насунув,
І геть пішов з монастиря святого,
І більше не чували ми про нього.

Початок, рядки 1—567, написано в році 1897, докінчено д. 18 вересня 1914.

ЛИСТИ ІВАНА ФРАНКА ДО КЛИМЕНТІЇ ПОПОВИЧ

У львівській «Зорі» 1884 року на сторінці 131 надрукований вірш «Мусиш любити!» з підписом «Климентія П.», тобто Климентія Попович. Слідом за цим віршем надрукована на сторінках 131—132 «Відповідь» з псевдонімом Івана Франка «Мирон». У «Відповіді» Франка визначений і зміст вірша Климентії Попович. У збірнику поезій Франка 1893 року «З вершин і низин» цей вірш ввійшов у серію «Знайомим і незнайомим», з черги VIII під заголовком «К. П.» і з датою 1883. Дата, безумовно, помилкова; має бути: 1884. Звідси і подаю текст вірша, що надрукований тут з незначними відмінами в порівнянні з текстом «Зорі».

Гарна дівчино, пахучая квітко!
Оком і словом стріляєш ти мітко
В серця чутливий потайник укритий, —
Хто тебе бачить, той мусить любити.

Тілько ж не гнівайсь за щиреє слово:
Світ і життя ти береш поверхово,
Мислиш, хто спів твій полюбить і очи,
Той вже нічого на світі не схоче.

Сли для очей і для пісні твоєї
Кине він все: боротьбу за ідеї,
Працю для тих, що їх тиснуть окови, —
Вір мені, серце, не варт він любови.

Сли ж, крім очей і крім слова дзвінкого,
Ти не даси йому в жизні нічого,
В бій не загрієш і ран не загоїш,
Вір —і сама ти любові не стоїш.

Блиск чарівничий очей потускніє,
Зміниться голос і спів заніміє, —
Сли ж в твоїм серці і в думці пустинно,
Чим ти тоді причаруєш, дівчино?

В «Зорі» вірш Франка має заголовок «Відповідь», тобто відповідь на вірш Климентії Попович «Мусиш любити!» Ось його текст:

Ой не йду я до ворожки
Поради питати,
Ні любистком я не буду
Хлопця чарувати.

В мене чари саморідні
В погляді глибокім,
Він розпалить його серце
Полум'ям широким.

Дармо, хлопче, не скуєш ти
Серденько ледами,
Не покриєш жар сердечний
Зимними словами!

Не на те я, хлопче-орле,
Тебе полюбила,
Щоб забута, нелюблена
Весь вік протужила!

Не на теє моя пісня
Любвою здрожала,
Щоб нечута, погорджена
В розпуці сконала.

І серденько не на теє
Так довго дрімало,
Щоб, проснувшись, пробудившись,
Сонця не діждало.

Тож хоч ледом слова твого
Серце мні зрани ти, —
Мої очі, мою пісню
Ти мусиш любити!

Вірш Франка написаний у червні 1884 року й не раніше 9 червня, бо в листі від 9 червня до Климентії Попович Франко писав з приводу її вірша «Мусиш любити!»: «Ваші очі для Вас самих річ реальна і потрібна, — для другого вони — чиста естетика і більш нічого, Ваша пісня, — ну, Ваша пісня могла б бути й для загалу річчю реальною, потрібною і пожаданою, але тоді лишень, коли б висказувала думки, погляди, бажання і потреби загалу, коли б служила тому загалові. Зрештою, не знаючи, до кого відноситься Ваша пісня і Ваші чуття, я не можу знати, чи той чоловік узнасть Ваш аргумент з очима і піснею достаточним, чи ні, — для мене принаймні було б сього замало».

У листах Франка до Климентії Попович цікаве в першу чергу те, що він говорить про свою творчість. У листі від 27 березня 1884 року Франко писав, що, крім обов'язкової роботи, якою мусив заробляти собі на хліб, він не раз і по кілька тижнів або й місяців не брався до тих праць, які могли б його «трохи вище поставити, могли б дещо нового сказати нашій суспільності» й до яких він відчував потяг усією душою. Тоді Франко займався двома такими працями: історичною книгою про життя Івана Федоровича й поемою «Нове життя». За книгу про Федоровича Франкові платили,

тому не раз він мусив, перемагаючи себе, писати її, «а поема, бідна сирота, ледве розпочата, лежить собі в паперах, — ледве часом вночі чоловік знайде часу написати одну строфку».

Заради заробітку Франко був співробітником «Діла», де, як інформував 13 квітня 1884 року Климентію Попович, писав «Перегляд часописів, статті економічні і крайові (в минулім році і тепер все про бюджети, про «Pracę organiczną», Воскресеніє чи погребеніє, Польські газети про руське віче і т. д.), також деякі новинки і деякі вісті літературні»[1], а крім того, часом писав і фейлетони (про 1848 рік, документ про школи сільські з 1842 року).

Про свої улюблені праці Франко писав наприкінці квітня 1884 року до Климентії Попович: «Мої улюблені праці, про які я частенько думаю безсонними ночами, а особливо моя повість про «Басараба» і поема «Нове життя», так, мабуть, і остануться або нескінченими або й незачинаними. Та що діяти, не під такою відай зорею ми родились, щоб нам вільно було думати про виконання наших замислів. На останній стороні сього листа шлю Вам відпис із «Пролога» моєї поеми, — чи доведеться коли писати епілог, — боги знають». Навівши текст «Пролога», Франко додавав: «Ось вам і весь пролог. Із самої поеми ще не готова навіть перша частина, — а частин має бути 12, а кожна частина обіймати буде певно по 50—100 строф, — отже ж робота величезна».

Крім «Пролога», два «уривки з поеми» «Нове життя» Франко надрукував 1893 року у збірнику «З вершин і низин».

У листуванні Франка з Климентією Попович є також згадка про початок його праці над перекладом «Натана Мудрого» Лессінга. Наприкінці травня 1884 року він писав, що «зачав перекладати Лессінга «Натана Мудрого»». Франко задумував дати до нього широку передмову, та не знав, де і як видати його.

---

[1] Повніша бібліографія того, що друкував Франко в 1883 і 1884 рр. в «Ділі», — це справа майбутнього. Ось приклад. У зв'язку з заснуванням українського жіночого товариства в Станіславі «Діло» надрукувало дві статті: в № 134 «Перед збором руського жіночого товариства в Станиславові», а в № 138 — «Перші загальні збори руського жіночого товариства в Станиславові». Автор другої статті посилається на першу, яка й ідеологічно пов'язана з першою. З статті про перші загальні збори жіночого товариства довідуємось, що «присутній на зборах кореспондент «Діла» прочитав привітні листи і телеграми». Кореспондентом «Діла», що був на згаданих зборах, був Франко. Виправдуючися 6 грудня 1884 року в листі до Олександра Кониського, що був дуже зайнятий, Франко згадав про приготування «до завтрішньої їзди в Станиславів на збір жіночого товариства». Таким чином немає сумніву, що обидві названі статті належать Франкові.

Листування Франка з Климентією Попович вносить нову позицію в бібліографію його творів. У листі від 13 квітня 1884 року Франко писав: «Ви певно одержали з «Ділом» і «Батьківщиною» уложені мною «Питання о читальнях і о братствах церковних». Прохаючи адресатку якнайдокладніше і якнайширше відповісти на питання його квестіонаря, Франко дав такі пояснення: «Мушу Вам тут запримітити, що зав'язаний за моїм старанням «Кружок етнографічно-статистичний» приймає в члени всіх людей, котрі приречуть достарчувати йому матеріалів (пісень, казок, приповідок і т. ін.) і відповідей на квестіонарі, — їх зчасом буде видаватись більше, — і платити по 10 крейцерів місячної вкладки. Зчасом «Кружок» видавати буде свої публікації, в котрі входити будуть праці і матеріали членів».

«Кружок етнографічно-статистичний» заснувався в студентському товаристві «Академічне братство» восени 1883 року. 27 жовтня 1883 року в листі до Михайла Драгоманова Франко писав про план і мету заснування цього гуртка: «При «Академічнім братстві» зібралась громадка охочих людей 10—15 і зав'язують «Кружок етнографічно-статистичний» для студіювання життя і світогляду народу. Чи буде з тої муки хліб, — не знати, але на всякий спосіб я докладаю і докладатиму роботи, щоб хоч що-небудь вийшло. Отсе вчора зладив програму, котру нині візьмем під дискусію. Завтра будуть загальні збори «Академічного братства», — то й «Кружок» при сій спосібності зав'яжеться. А слідуючого тижня я хочу дати відчит про метод і цілі статистики. Те само треба буде зробити і для етнографії. Нехай люди хоч пізнають, як виглядає предмет, — все-таки не на одно їм відкриються очі, на що досі дивились, а не бачили. Одним з перших завдань «Кружка» буде зладження і видання по можності повної бібліографії (з критичними примітками) всіх книжок, статей і заміток, що відносяться до нашої етнографії і до статистики українського краю і народу. Таку роботу можуть зробити й люди, що знайомі з самими тими науками, а користь буде і для них, бо пізнають, де і який матеріал можуть напіткати, — і для всіх будучих робітників на сім полі. Звичайно, я думаю втягнути в сю бібліографію і рукописи публічних бібліотек. До сеї роботи ми хочемо запросити й віденців, бо особливо статистичних джерел найбільша частина у Відні, а тут, хоч забийся, не добудеш не раз найелементарніших видань.

Друге діло, на котре ми в «Кружку» хочемо покласти вагу, се «збирання матеріалу з народу», тобто періодичні екскурсії в різні сторони краю. Певна річ, що в програму таких екскурсій можна втягнути все, що кому забажається, тим більше, що ніякий регулямін в'язати нас не буде».

З етнографії у Львові, крім некомплектних збірок сирових матеріалів, було тоді дуже мало книжок. Франко сподівався роздобути дещо на Наддніпрянщині, але особливо були потрібні «збірники великоруської народної літератури та й деякі їх опрацювання, хоч би наразі лиш Пипіна, Стасова, Єфіменка й ін.».

«Етнографічно-статистичний кружок» був заснований 4 листопада 1883 року. Після обрання правління та прийняття плану роботи Франко проголосив доповідь на тему «Статистика як метод і наука».

Ціллю доповіді було познайомити членів «Кружка» з методом і предметом статистики, досі мало популярної й навіть занедбаної в Наддністрянщині.

11 листопада 1883 року Франко мав у «Кружку» доповідь, предметом якої був переклад цікавої індійської повісті (з епопеї «Махабхарата») під заголовком «Сунд і Упасунд». На початку лектор дав коротке усне пояснення важності й обсягу етнографії, а також пояснення деяких рис індійської міфології, про які є згадка в самій повісті «Сунд і Упасунд».

На засіданні «Кружка» 20 листопада 1883 року Франко прочитав розділ з своєї обширної праці під заголовком «Критичний огляд подій 1846 року, особливо в Східній Галичині», а 2 грудня доповідь «Історія скасування панщини в Галичині 1838—1850». Обидві доповіді Франка — це частини його праці про Федоровича. З зацікавлення цими питаннями виріс у Франка дослід, що під заголовком «Панщина та її скасування 1848 року в Галичині» вийшов у Львові двома виданнями, першим — 1898 і другим, виправленим — 1913 року.

Хоч Франко в листі від 20 квітня 1884 р. писав, що «Кружок» незабаром розпочне видавати свої «праці (матеріали і опрацювання по етнографії і статистиці), котрі будуть розсилані членам», цього не сталося, а, навпаки, діяльність «Кружка» в тому році й зовсім завмерла.

Відгомоном «Питань» Франка про читальні й церковні братства були «Питання про читальні», що з підписом «Редакція Наукової бібліотеки» появилися в додатку до виданої у Львові 1887 року книжки Михайла Павлика «Про руcько-українські народні читальні» (стор. 185—188). Якщо взяти до уваги, що книжка Павлика вийшла у видавництві, редагованому Франком, а далі, що Франко й редагував книжку Павлика, який тоді у Кракові описував бібліотеку Юзефа Крашевського, й на сторінках 172—173 книжки Павлика дав примітку про Володимира Навроцького з своїм підписом, Франкове авторство «Питань про читальні» безсумнівне.

Єдиним тривалим слідом існування «Етнографічно-статистичного кружка» був вихід першого та єдиного тома «Творів Володимира Навроцького», що почав друкуватися 1884 року, а з'явився в 1885 році у Львові. На заголовку цього тома зазначено, що він з'явився «заходом» саме «Етнографічно-статистичного кружка». З праці Франка про Остапа Терлецького 1902 року відомо, що саме Франко зібрав і впорядкував перший том «Творів Володимира Навроцького». Про те, що він був редактором «Творів Володимира Навроцького» свідчать його примітки, позначені спочатку ініціалами І. Ф., а пізніше складом «Вид», тобто зазначенням видавця, не взяті до уваги в бібліографії творів Франка.

В листі до Михайла Павлика від 22 листопада 1883 року Франко пише про силу роботи, яку йому доводилось виконувати: «Вибачте, що я так опізнився з відповіддю, — але так багато на голові, що не маю часу й дихати. «Етнографічний кружок» і «Діло» і «Зоря» і Федорович і відчити і бібліографія і Навроцький — все се забирає мені час, — а тут ще й інші діла насуваються. Закладається товариство ремісників руських, — треба було піти. Закладається польський робітницький часопис, — треба побігати і треба буде, мабуть, і в редакції служити. А крім того, треба ж щось прочитати, в бібліотеці попрацювати, — як бачите, що трохи багато роботи, але я, поки здоров, то й роблю».

На протязі 1884 року Франко кілька раз хворів внаслідок перевтоми.

Свій лист з Нагуєвич за 23 травня 1884 року до Климентії Попович Франко починав її словами: «Ох, жити, любити ся хоче!» І писав далі: «Ті Ваші слова повторяв би я ненастанно тутечки на селі, коли б не був такий недужий. А так, як у мене тепер зі здоров'ям кепсько, — бачите, крім грудей, зачала боліти й голова, так що боюсь, щоб се не були початки тифу, бо явища дуже подібні до тих, які товаришили моєму тифові перед двома роками, — отже ж кажу, так як у мене зі здоров'ям круто, то, звісна річ, до життя охота не велика. Правда, я хотів би ще прожити крихту часу, щоб поробити хоч ті роботи, які позачинані та позадумувані...»

В травневому листі Франка до адресатки зустрічається таке речення: «Може бути, що нам з часом удасться заложити у Львові свій часопис літературний, а в такім разі я бажав би, щоб ми могли й на вас числити».

Редактор і видавець львівського двотижневика «Зоря» Омелян Партицький давно замишляв, з уваги на своє слабе здоров'я, передати «Зорю» кому іншому. Спочатку думав пе-

редати її Франкові, але злякався, щоб вона, перейшовши в його руки, «не зрадикалізувалась», «не стала хоч трохи ясніша, суцільніша в провідних думках», як висловився Франко. Партицький довго радився з двома народовцями — гімназичними вчителями: Петром Скобельським і Михайлом Подолинським, кому передати «Зорю», але це ні до чого не привело. Не маючи іншого виходу, Партицький запропонував Франкові взяти «Зорю» на своє ім'я з тим, що з нового року вона мала перейти у його власність. Але до цього не допустили українські львівські й київські націоналісти.

Наприкінці червня 1884 року до Львова прибули Іван Нечуй-Левицький, що їхав на лікування до Щавниці, і Олександр Кониський. З Кониським і обговорив Франко справу журналу, бажаючи через нього мати зв'язок з киянами. Як нещасливо попав Франко на Кониського як зв'язкового, свідчить уже те, що він лише в жовтні написав лист, який застав Франка у Вікні коло Грималова, де Франко збирав матеріали до життепису Івана Федоровича. Кониський писав від київської громади, що з «Зорею» треба зробити так, як краще признає галицька громада, що видання не має бути приватним, а громадським, що киянам байдуже, під чиєю редакцією виходитиме журнал, щоб тільки редакція пильнувала чистоти мови. Кониський радив не зміняти назви журналу «Зоря», бо вона вже мала дозвіл у Росії, і «щоб усі белетристичні і наукові твори були пронизані націоналізмом в широкому погляді».

Щодо таких вимог киян, Франко застерігався в листі до Кониського за 11 червня 1884 року: «В своїм листі до мене ви ставите і підкреслюєте домагання, щоб журнал будучий, будь він чи новий, чи зреформований, був ділом не нічиїм приватним, а громадським. Ви знаєте, що я, яко громадівець-соціаліст, уже з самого принципу свого повинен би бути цілковито за вашим домаганням. А прецінь — признаюсь вам — в сім даним разі я не рішуся ніколи зробити «Зорю» власністю чи органом тої «громади», яка у нас у Львові існує. Хіба ж вам не звісно, хто такий ся громада? Купка людей випадково скинених у Львові без ніякої єдності і ясноти в поглядах, без дисципліни і організації, а головно, без охоти до серйозної праці, без привички до серйозного мислення, розділена на котерії, що інтригують одна під другою, і задля того — скажу німецьким словом — nicht aktionsfähig.[1] З власної волі робити таку громаду господарем в журналі, се значить, навести до нього безлад і безпринципність, накликати купу людей, охочих до пустословного кри-

[1] Нездатна до акції.

тикування, а не охочих і не спосібних до позитивної роботи. Як собі хочете, але такої громади я своєю зверхницею не признаю. Інша річ — громада тих людей чесних, розумних і мислячих, котрі, хоч розсіяні по лиці цілої нашої широкої України, почувають себе одною фалангою, одним борцем за поступ, розвій і свободу нашого народу. Тих людей, нині ще незорганізованих, розсіяних і незнаючих одні об других, я вважаю і буду вважати тою громадою, органом котрої повинна служити «Зоря», її властивцем і господарем. Їх голос завсіди повинен знайти в ній широкий відклик, — їх воля повинна бути рішаючою у всіх ділах принципіальної важності. Коли вони можуть зійтись докупи, порозумітись і зорганізуватись, тоді я, яко приватний властивець журналу, виконав свою задачу, — тоді вони нехай рішають і диспонують ним, як своїм, — до того часу я вважаю себе зарядчиком, що провадить «Зорю» в ім'ені і для інтересів т а к о ї громади».

Опинившися в націоналістичному круговороті інтриг, крутійств і брехень, Франко повернув Партицькому дане ним слово й Наталь Вахнянин намовив Партицького передати «Зорю» Товариству ім. Шевченка. Втративши з 13 січня 1885 року посаду співробітника «Діла» на 40 золотих ринських, він був за посередництвом Кониського найнятий Товариством ім. Шевченка «редактором» «Зорі» за 25 золотих ринських щомісяця. Франко не підписував «Зорі» як відповідальний редактор та не мав ніяких доходів від неї, крім 25 золотих ринських, не платили йому навіть за його власні праці, друковані в «Зорі». Франко в такій мірі був залежний від редакційного комітету, якому він представляв матеріал для «Зорі», що його редакційний комітет міг прийняти чи не прийняти, і він повинен був справляти рукописи й вести коректуру.

На мізерне існування Франко заробляв ще у польській пресі, головно у варшавській «Prawd-i» Свєнтоховського та в петербурзькому «Kraju». «Що при такім оплаканім редакторстві, — писав Франко наприкінці 1885 року, — мені конечно треба шукати зарібку не то у інших часописах, але у чужих народів, се, надіюсь, і ви самі тепер побачите. Звісно, до «Kraju» дописувати я не закину, хоч зарібок там не такий добрий, уже хоч би для того, що моїх речей вони друкують мало і платять аж з кінцем кварталу. Запрошено мене писати наукові речі в варшавський «Ateneum» і в краківський «Przegląd polski», — та писати наукові речі діло дуже трудне і вимагає стільки вільного часу і вільної голови, що я можу тричі пропасти, поки з сеї кози м'яса добуду».

Редакторів і власників «Зорі» Франко схарактеризував коротко й з досадою в листі до Драгоманова 28 грудня 1885

року: «Цур їм — і редакторам і власникам! Свині вони і більш нічого». Почуваючи себе чужим у «Зорі», Франко постійно думав про власне видавництво, але його плани про видавання журналу або залишились планами, як було з «Братством», або посунулись найдалі до видання проспекту «Поступу», конфіскованого поліцією.

У листуванні Франка з Климентією Попович, зокрема, цікаві його слова, в яких він характеризував самого себе. В листі за 27 березня 1884 року він писав про себе: «Дуже мені підхлібляє Ваша думка про моє ненастанне зайняття, але, жаль сказати, вона трохи далека від правди. То правда, що я роблю трохи більше від тих людей, що нічого або майже нічого не роблять, — але того ще не досить. Правда, щодо розривок у мене надто багато часу нема, — але прошу вважати, що те, що люди звичайно називають розривками, мене більше томить, мучить і денервує, ніж не знати яка робота літературна. А з другого боку, робота літературна іде мені досить легко — не задля таланту, котрий зовсім не такий великий, як більше задля вправи, задля того, що, пишучи від четвертого гімназичного класу ненастанно, я вже вложився в те писання, як віл в ярмо. Форма мені не робить трудності, — от і ціла штука, — але творення само, композиція коштує мене дуже дорого, вимагає тяжкої внутрішньої праці. Власне задля того мені дуже часто серед роботи опадають руки, думка стає мов глиняна і ані руш далі. Тоді, особливо літом, бувають такі часи, що я й тиждень до пера не беруся... Правда, мої особисті стосунки дуже кепські і се не раз мені відбирає охоту, — товариства такого, де би чоловік найшов щиру участь і пораду і заохоту, нема, — як тому павукові приходиться все з себе снувати, щоб і для себе вистарчило і ще й для других осталося».

Про свою львівську буденщину Франко писав наприкінці квітня 1884 року: «Я дома рідко буваю, — правильність то мій неприятель, — звичайно сиджу або в кав'ярні при газетах, рано в бібліотеці, або в редакції «Діла», або волочуся по вулицях та заглядаю на гарні личка і міркую собі, скільки то сліз, болю, сварок, сплітків і злості мусить перейти через таке личко, поки з нього зробиться погана, зів'яла, поморщена, стареча маска. Гарне зайняття! — скажете Ви. І небезпечне — скажу я, бо я все-таки трохи й поет, і гарні личка роблять на мене не раз більше враження, ніж би сього мені хотілося».

В найприкріших моментах свого життя Франко шукав стежки рятунку в праці. Навесні 1885 року він писав до Климентії Попович: «Коли б не робота, я давно був би про-

пав серед тих противностей, які мені ласкава доля насилала і насилає».

Франко був свідомим того, що людині, крім праці, треба розваги, освіження. Він звик відповідати «скоро на всякі листи» й це уважав «попросту обов'язком», хіба що лист вимагав довшого приготування, як писав 13 квітня 1884 року до адресатки. Але все-таки він «волів би, щоб кореспонденція наша приносила реальніші плоди, ніж проста розривка», — писав він 20 травня 1884 року: «У мене діла так багато, що про розривку, чим далі, тим менше я можу думати. Правда, в життю моїм досі я також мало зазнавав розривок і приємностей, — але все-таки зазнав їх дещо трохи і бажав би тепер через тих небагато днів, які мені ще остаються, якнайменше тратити часу, а зате якнайбільше зробити для свого народу і письменства. Розуміється само собою, що й зносини мої можуть бути тривалі тільки з такими людьми, котрі змагають до тої самої цілі. На бездільну кореспонденцію, хоч би й як для мене особисто принадну, у мене нема і не повинно бути часу».

Варто відзначити погляд Франка на вільність людини і емансипацію жінок. У листі за 20 квітня 1884 року він писав: «Я, звісно, прихильник і приятель якнайширшої свободи кожної людини — мужчини зарівно, як і жінки. Але, з другого боку, я бажаю, щоб ся свобода проявлялася в ділах поважних, обдуманих, розумних; стіснювання свободи людської в таких ділах є і буде завжди неволею, тиранією, супроти котрих кожний чоловік обов'язаний боротися. Інша річ — діла дрібні, побічні, що не впливають на основний наш світогляд, не альтерують нашої серйозної праці і наших найсвятіших почуттів. В таких ділах не раз повинен, а то і мусить чоловік або сам себе обмежувати, або дати обмежуватися іншим. Горде пишання свободою в таких дрібницях, котрі для ніякого діла користі не приносять, а роблять прикрість хоч би найпосліднішому з людей, є екстравагацією, примхою — і характеризує людей, у котрих саме поза тою свободою в дрібницях глибшої, серйозної свободи нема».

Із спостережень над наддністрянськими поетами Франко виніс враження, що молоді поети бувають часом дещо «зарозумілі на свої недоспілі плоди і під критикою розуміють тільки похвалу, — всяку негативну оцінку вважають особистою образою. З такими «молодими» поетами, — писав Франко наприкінці квітня 1884 року, — я вже не раз мав нагоду спотикатися, — вони, зрештою, не потребують бути молоді літами!».

Свій погляд на суб'єктивність у ліричній поезії Франко розвинув у листі з кінця квітня 1884 року. Франко під-

креслював, що поезія вимагає знань так само, як кожне інше мистецтво. Вже в першому листі до Климентії Попович Франко звернув увагу на те, що «поезія ставить тепер до своїх поклонників суворі вимагання, — зміст і форма мусять бути докладно обдумані, студійовані і введені в якнайповнішу гармонію».

Франко радив Климентії Попович читати ліричних поетів, зокрема Тараса Шевченка. «Не знаю, чи у Вас є Шевченко, — писав він, — на всякий спосіб читайте і вчитуйтесь в дрібні поезійки ліричні, котрі тепер видав Партицький» (тобто львівського «Кобзаря» 1884 року).

Своє листування з Климентією Попович Франко розпочав з приводу того, що він випадково прочитав її вірші, надіслані до «Зорі», й «дуже приємно розчарувався», бо побачив у незручній, «але не зовсім таки невдачній формі гадки здорові, а місцями навіть з немалою поетичною силою виражені». Він зараз переробив два вірші: «Чого я бажаю» і «Вічна любов» (обидва надруковані в «Зорі» 1884 року). В її віршових спробах він побачив поетичний талант. Якщо вона мала б охоту і час узятись до таких студій, які могли б прояснити й розвити її талант, писав Франко, він готовий був допомогати їй і вказувати дорогу, але для цієї мети йому треба було знати, яких авторів вона читала та які знала мови.

Франко тішився обіцянкою Климентії Попович надсилати йому з листами за кожним разом якнайбільше віршів й запевняв її, що займеться ними «як своїми, або й ще старанніше». Про причину такого підходу до справи він писав: «Власні вірші є у мене звичайно плодом тяжкої духовної праці, а чужі прилітають до мене готові, свіжі і пахучі, як цвіти, кинені невидимою рукою крізь вікно на мій стіл».

Франко радив адресатці писати про те, що випливало з її життя, показувати, як вона почувала себе в кожному чи в якомусь одному випадку, й малювати, якими очима вона дивилась на своє власне оточення. Франко писав, що в ліричних віршах кожен рядок повинен характеризувати саме особу автора. Під враженням від слів листа адресатки про її тяжке, гірке життя він висловив питання: «Невже ж таки се конечне, щоб у русинів кожна стрічка поезії окуплена була муками і горем?»

В дискусії про ілюзію Франко твердив, що «ілюзія, то наше обопільне ремесло, бо на ній полягає поезія, а почасти й наука». Вважаючи правильною вимогу реальної дійсності замість ілюзії в адресатки, він додавав: «Але хто знає, може й я хоч трохи прав, контентуючись ілюзіями, коли дійсності реальної не дала доля».

Коли адресатка посилала Франкові по одному віршикові в листі, він застеріг її: «Коли се справді для Вас панщина, то я не хочу Вас до неї силувати і раджу Вам ліпше закинути все, ніж робити з мусу. Коли ж діло се берете Ви насерйо, то робіть же насерйо, бо інакше до нічого не допровадите».

Цитовані вище слова з вірша Климентії Попович в листі Франка «Ох, жити, любитися хоче!» взяті з її веснянки з датою 12 травня 1884 року, надрукованої в № 51 «Діла» за 1884 р. під заголовком «Із поезії Юлії Ш. (Шнайдер) і Климентії П.(опович)». Франко надрукував у фейлетоні 9 віршів Уляни Кравченко й «Веснянку» Климентії Попович. Публікацію віршів Франко супроводив таким вступом із підписом «Редакція»: «Поміщаючи в нинішнім н-рі «Діла» десяток поезій ліричних, авторки котрих, молоді галичанки, дали вже потроху пізнатися ширшій громаді удатними поезійками, поміщуваними в «Зорі», ми щиро вітаємо сі нові робітниці на нашій убогій словесній ниві і бажаємо, щоб вони сталисъ тими ластівками, котрі віщують нову весну — розбудження духовне нашого жіноцтва до повної свідомості своїх прав і обов'язків народних і людських і свого високого покликання для цілої нашої будучини».

Юлія Шнайдер і Климентія Попович були вчительками початкових шкіл, з них остання учителювала в Жовтанцях, Куликівського району, Львівської області. У готуванні віршових спроб обох учительок до друку Франко поклав дуже багато праці. Він не тільки готував, дороблял і переробляв вірші їх обох, але й старався знайти місце для їх віршів. Його заходом і вийшли перші два збірнички віршів Юлії Шнайдер — Уляни Кравченко у Львові: «Prima vera» (1885) й «На новий шлях» (1891). З письменських спроб Климентії Попович вийшло друком до 1895 року тільки те, що перейшло через руки Франка, а саме, крім згаданих, ще вірш «Покинь» і прозовий нарис «Не судилось» у «Зорі» 1884 року та в зредагованому Франком і виданому у Львові (1887) «Першому вінку» дві віршовані речі: «Де бог мій» і «Звичайна історія», її «одинока і найліпша поема» за висловом Франка в його «Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 року» (стор. 354). В ювілейному «Привіті» Іванові Франкові (1898) надруковано її вірш «Колись і нині» з підписом Климентія П(опович) Б(оярська).

Для зацікавлених роллю Франка у виході віршів Юлії Шнайдер і Климентії Попович друком подає багатий матеріал архів Франка, де збереглося багато їх віршів у листуванні з Франком. Незрівняно важливіше для нас листування

Франка з ними, якого немає в архіві Франка. Маю змогу подати 28 листів Франка до Климентії Попович, з них 18 — з 1884 року. Листи Франка друкую за його правописом з незначними змінами: *і* рівне *ї* і *йі* передаю через *ї*, а окремі етимологією написані слова та два листи (XI, XII), які писані драгоманівкою, — звичайним тодішнім правописом листів Франка до Климентії Попович.

М. Возняк

ТЕКСТИ ЛИСТІВ ІВАНА ФРАНКА

I

Високоповажна Пані!

Діставши від п. Партицького[1] Ваші вірші до рецензії, я, признаюсь Вам, закинув їх був між папері і якось не мав охоти навіть читати. Нам присилають з ріжних сторін так богато віршів і то — не против Вас кажучи — так кепських, що нераз розпука бере чоловіка, читаючи ті плоди безмисности і легковаженя дитинячого. Нігде правди діти, я не надіявся нічого більше і по Ваших віршах, особливо, що форма вже на перший погляд видалась міні досить нерівною та негладкою. Аж нині, урвавши хвилину часу від інших праць, я злучайно прочитав Ваші вірші, і дуже приємно розчарувався, побачивши в них в незручній, правда, але не зовсім таки невдачній формі гадки здорові, а місцями навіть з немалою поетичною силою виражені. Я сейчас сів і переробив з них два кусники «Чого я бажаю» і «Вічну любов», позволяючи собі, крім конечних для вигладженя форми дрібних перемін в вираженях, ще лиш невеличкі приставки або скороченя, за котрі, надіюсь, Ви не прогніваєтесь на мене. В обох кусниках мого додатку є всего 4 стрічки, котрі Ви легко розпізнаєте, і котрі чейже не поганят красоти Вашого помислу, але, противно, доповнят єго.

З проб Ваших бачу, що у Вас є талант поетичний, — тілько форма слаба, потрібно Вам вправи в прозодії і читаня знатнійших взірців поетичних. Поезія ставить тепер до своїх поклонників строгі вимаганя, — зміст і форма мусять бути докладно обдумані, студіовані і введені в як найповнійшу гармонію. Минув час ноншалянсії в формі, розлізлости в вираженю, — ба, ні, такого часу в епохах розцвіту поезії ніколи й не було.

Я не знаю, чи Ви мали б охоту і час взятися до таких студій, котрі одні могли би прояснити і розвити Ваш талант. Сли так і сли би Ви не погорділи моєю порадою, то я готов Вам по силі можности помагати і вказувати дорогу. Тілько заким би я міг Вам порадити, яких, н. пр., авторів читати, то мусів бим знати, що Ви читали доси і якими мовами владаєте, на котрих би Ви могли читати. Думаю, що Ви відповісте міні в власнім інтересі на ті питаня.

І ще одно. Я радив би Вам покинути Ваш дивоглядний псевдонім «Зулейка». Псевдоніми мають місце при статях політичних, памфлєтах і пр., — але при віршах ліричних, де кожда стрічка повинна характеризувати іменно особу автора або авторки, ту псевдоніми, а ще такі турецькі, якось не на місци. Хібаж Ви встидались би під свої мисли і слова положити своє власне імя?

---

[1] Омелян Партицький, учитель середніх шкіл, редактор «Зорі». *М. В.*

Прийміть, ласкава Пані, слова поздоровленя і заохоти до дальшої праці на ниві нашої літератури

від прихильного Вам
Івана Франка.

Львів, дня 16 марта 1884.
Ул. Ліндого, ч. 3.

II

Ласкава Пані!

І справді, лист Ваш відриває мене в тій хвили від роботи, хоч і не дуже такої спішної, і змушує відписати Вам пару слів. Поперед всего не думайте однакож, що всякий лист написаний до мене єсть уже якимсь гріхом, бо забирає міні час, котрого міні ніби то так надто дуже потрібно. Ні, Пані, — чоловік преціньь не машина, бо ж і машина впрочім не завсігди робить. А грішний чоловік тратить далеко більше часу на тисячні непотрібні клопоти або й так на лінюхованє, аніж Ви можете забрати єму своїми — тай ще такими сердечними і відрадними листами. А знаєте Ви, що Ваш лист на цілий нинішний день додав міні доброго гумору і сили, і коли я нині зроблю що доброго і для загалу пожиточного, то за се прийдесь подяка Вам, а не тій недобрій Зулейці, о котрій буде дальше. Для того, коли тілько Вам се не буде надто богато часу забирати від Ваших обовязків, будьте ласкаві і на дальше не цуратися мене, хоч би я часом і не відповів на котрий Ваш лист для недостачі часу.

Я говорю се не без причини. Бо коли Ви не Зулейка і коли се не Ваші вірші так міні подобались, то властиво я до Вас не маю зовсім ніякого діла. І коли Зулейка з Турції не хоче сама до мене нічого написати і ні о що просити, а тілько через Ваші уста посилає міні навіть — свою сповідь, то я, не маючи з свого боку ніякого такого посередника, на котрого бим міг спуститися, буду мусів по просту, з жалем серця, перервати з *нею* всяку переписку і лишити її на волю Аллаха і Магомета, єго пророка. О віршах єї я говорив вчера з Партицьким і надіюсь, що бодай один з них буде ще в сім н-рі «Зорі» напечатаний. З Ваших слів я догадуюсь, що Зулейка вміє по німецки — чи вміє по турецки, сего Ви не кажете! — і для того я, як бим знав, де єї шукати, післав би їй дещо з сучасних німецких поетів. Зажду, аж дістану єї докладний адрес, а тим часом поручаюсь Вашій ласці і остаюсь

Ваш щирий
Іван Франко.

Львів, д. 20 марта 1884.
Ул. Ліндого, ч. 3.
Листів не рекомендуйте, і так дійдуть!

І. Ф.

III

Ласкава Пані!

Що Ви в кінци рішились скинути маску і признатися до авторства своїх віршів, се досить похвально свідчить о Вашій цівільній відвазі, — але для мене Ваше признанє — признаюсь Вам — троха за пізне, бо вже перед тим дізнався я від деяких Ваших колежанок, що Ви справді є авторкою тих віршів — і многих других, котрих, говорено міні, маєте повну теку. Дуже жаль, що Ви, за внутрішною борбою о своє здемаско-

ване, не прислали міні дещо з своїх творів. А коли, як повідаєте, головна причина Вашого псевдоніму була та, щоб «почути о собі щире, вільне від всяких конвенціональних примішок слово», — то о те Ви не бійтеся, — почуєте й так! То значиться, чи щире і в якім розуміню щире, сего я не знаю, — але що свобідне і від конвенціональних примішок вільне, се певно. І почуєте єго поперед всего від мене. Ви хвалитесь, що знаєте мене наскрізь, — конечно, з моїх віршів, повістей і прочої мазанини. Ну, прошу, коли знаєте, ануко скажіть, яким Ви собі після того мене представляєте! Тілько щоб Ви надто не наразилися на сміх, то замічу Вам з гори, що особисто я ані крихітки не подібний до того, що можна би назвати моєю літературною фізіономією. Ануко, комбінуйте!

А поки що, я мушу Вам замітити, що се єсть з Вашої сторони не в пору скромність, коли Ви кажете, що я колись о Ваших творах буду мусів голосно сказати: «се діла непокликаної». Чи Ви думаєте, що я мав яку небудь причину в першім зараз листі писати Вам, зовсім для мене незнакомій, що в Ваших віршах проблискує талант, — т. є. писати Вам нещирий комплімент дуже двозначної вартости? Ні, ласкава панно Климентие, — таких річей я ніколи не пишу на вітер і без переконаня. Впрочім, що значит в поезії «покликаний» або «непокликаний»? Всі покликані, а мало вибраних. От і наші молоді поети, Масляк[1] і Грабович,[2] уважаются за покликаних, — а я смію твердити, що вони не вибрані. Поезія в наших часах перестала бути забавкою неробів, а сталась великим ділом, горожаньскою службою; вона повинна в найдосаднійшій і найвисшій формі висказувати найвисші змаганя, сумніви, болі, розчарованя і надії цілого віку, — повинна одушевляти і провадити покоління, кристалізувати все, що в їх житю і мислях було найкрасшого і найліпшого, і переховувати на науку і скріплене потомности. А спеціяльно у нас Русинів поезія повинна бути великою часткою тої *культурної, поступової праці,* до котрої всі ми покликані, до котрої всі ми рук прикладаємо, — Ви, учачи діти в Жовтанцях, я, пишучи о справах краєвих в Ділі або сучасну літопись в Зеркалі, — а до котрої не прикладають рук іменно деякі з наших поетів, сидячи цілими днями за картами або за склянкою.

Дуже міні підхлібляє Ваша думка о моїм ненастаннім занятю, — але, жаль сказати, она троха далека від правди. То правда, що я роблю троха більше від тих людей, що нічого або майже нічого не роблять, — але того ще не досить. Правда, що до розривок у мене надто много часу нема, — але прошу вважати, що те, що люде звичайно називають розривками, мене більше томить, мучить і денервує, ніж не знати яка робота літературна. А з другого боку, робота літературна іде міні досить легко, — не задля таланту, котрий зовсім не так великий, як більше задля вправи, задля того, що, пишучи від четвертої гімн. кляси ненастанно, я вже вложився в те писане, як віл в ярмо. Форма міні не робить трудности, — от і ціла штука, — але творене само, композиція стоїть мене дуже дорого, вимагає тяжкої внутрішної праці. Власне задля того міні дуже часто серед роботи опадають руки, думка стає мов глиняна і ані руш далі. Тогди, особливо літом, бувають такі часи, що я й тиждень до пера не беруся. А і тепер, крім обовязкової роботи, котрою я мушу заробляти собі на хліб, я нераз і по кілька тижнів або й місяців не тикаю тих праць, котрі би могли мене троха висше поставити, могли би дещо нового сказати нашій суспільности, — і до котрих ціла душа моя тягне. У мене тепер під рукою дві такі праці: Історична книга про житє Івана Федоровича і поема «Нове житє». Федорович за гроші, — отже мушу нераз перемагатися і робити єго — оба Ваші листи застають мене іменно

---

[1] Володимир Масляк, учитель середніх шкіл. *М. В.*

[2] Іларіон Грабович, учитель середніх шкіл. *М. В.*

за сею роботою, — а поема, бідна сирота, ледво розпочата, лежить собі в паперах, — ледво часом в ночи чоловік знайде часу написати одну строфку. Бачите затим, що я не зовсім на вітер говорив о лінивстві своїм: чую, що можна би більше робити! Правда, мої особисті стосунки дуже кепські і то нераз міні відбирає охоту, — товариства такого, де би чоловік найшов щиру участь і пораду і заохоту, — нема, — як тому паукови приходится все з себе снувати, щоб і для себе вистарчило і ще й для других осталося, — а се, ласкава Пані, нераз таки тяжко болить!..

Але що се я, — перед якоюсь Туркенею, котра міні ні сват ні брат, тай в сповідь вдався! Чи не дурень чоловік? Тай за яке свято? За то, що Ви перший лист написали міні зовсім повний містіфікації, бо і псевдоніму боронили і ще й біографію розказали таку, що й словечка правди нема. Ні, Пані, встидайтеся так поступати! Чи може я на се заслужив? Сли так, то скажіть бодай, яким гріхом?

Я просив Вас — не рекомендувати листу. Ви на збитки. Ваша страта, бо листонош півтретя дня ходив з Вашим листом, не можучи мене застати дома. Були бисте мали відповідь швидше, — я тому не винен. До мене листи не пропадають, хіба би на Вашій почті.

А що до весняних прогульок, на котрі Ви мене висилаєте, то вони у нас зовсім ще не такі принадні, як Вам там в Жовтанцях здаєсь. Слота, холод, болото, — агій, — не хочеся й з хати рушатись. Впрочім, пощо міні далеко ходити, коли сам Ваш лист приніс міні до хати запах весни. Мегсі.[1]

Отсе я розписався і писав би — по старій привичці многописательства — і бог знає доки, та пора вгамуватись. Я тілько хотів Вам доочне доказати, що коли я можу п и с а т и так довгі листи, то вже ж прочитати від Вас лист, н. пр., на пяти Ваших аркушиках не займе міні і десятої части того часу, а в десятеро побільшит мою приємність. Розумієте?

Кланяюсь Вам і дружно стискаю Вашу руку

Ваш Іван Франко.

Львів, д. 27/III 1884.
Ул Ліндого, 3.

IV

Ласкава Пані!

Ваш лист, довго дожиданий, і втішив і засмутив мене заразом. Значиться з него, що Ви вже перед тим післали оден лист до мене, котрого я не одержав, і тепер, не можучи діждатись моєї відповіди, пишете другий, підозріваючи мене — хоч без моєї вини — о недбальство і о легковаженє Ваших слів. Знаєте, Пані, мене болить се, що Ви так думаєте о мні, ніби то я с таким оприкренєм рад би спекатись кого небудь на світі, а спеціяльно Вас. Будьте ласкаві, не пишіт другий раз в такім тоні, тим більше, що з моїх дотеперішних листів Ви чейже могли догадатись, що Ваші листи міні зовсім не суть неприємні. На всякі письма я звик відповідати скоро, і се вважаю по просту обовязком, — хіба, що письмо вимагає довшого приготованя.

Але недобрі Ви, Пані! Були у Львові і не навідались як небудь, не дали міні знати навіть о собі! Чи то так годиться? Я дуже радо був би передав Вам деякі книги, котрі могли б були Вам придатися, а котрих посилати по почті якось не доводится, тай впрочім і рад би був пізнати Вас особисто. Ну, але, видно, Ви мали на те свої причини, котрі я, хоч і не знаючи, мушу респектувати.

[1] Дякую. *М. В.*

Не знаю, на що Вам придасться спис робітників «Діла», але позаяк Ви о се просите і секрету в тім нема ніякого, то я охотно вдоволяю Вашій просьбі. Ось вони, ті робітники: *Іван Белей,* редактор, порядкує рукописи до друку і пише часом вступні статі («Нові хмари», всякі річи о Єзуїтах, дещо о банку і деякі новинки), *Іван Франко,* пише Перегляд часописей, статі економічні і краєві (в минувшім році і тепер все о буджетах, о „Pracy organicznej", Воскресеніє чи погребеніє, Польскі газети о рускім вічу і т. д.), також деякі новинки і деякі вісти літературні, *Кирило Кахнікевич,* пише політику заграничну і деякі новинки, а також часом статі о ділах педагогичних (о испиті у Василіянок, давнійше допись з Волиня, о Рускій Бесіді в Тернополи і т. д.) і в кінци *Антін Горбачевский,* той, що давнійше підписувався редактором, але ним ніколи не був, — пише політику австрійску. Фелєтони пишуть різні люде: Листи з Полтавщини — Кониський, часом пишу я (що було о 1848 році, документ о школах сельских з 1842), і в загалі переважно люде посторонні. Чи вистарчить Вам се для Ваших цілей?

Ви бажаєте, щоб я зробив Вам ту утіху і попросив Вас о що небудь. Виджу в тім Ваше щире серце, але Ви помиляєтесь думаючи, що сповнюване моїх просьб принесе Вам велику утіху. Коли я о що попрошу Вас, так се стоїти Вас буде богато праці, хоч і буде не без користи для Вас самих. Для себе особисто я, розуміється, ні о що не смію просити Вас, бо і з якої раціі. Але ось Вам мої просьби:

1) Ви певно одержали з «Ділом» і «Батьківщиною» уложені мною «Питаня о читальнях і о братствах церковних». Будьте ласкаві о всім там порушенім написати як найдокладнійше і найобширнійше і прислати на мої руки. Се Вам моя перша просьба, котру, надіюсь, Ви сповните для самої науки. Мушу Вам ту запримітити, що завязаний за моїм старанєм «Кружок етнографічно-статистичний» принимає в члени всіх людей, котрі приречуть достарчувати єму матеріялів (пісень, казок, приповідок і пр.) і відповідей на квестіонарі — їх с часом буде видаватись більше — і платити по 10 кр. місячної вкладки. С часом «Кружок» видавати буде свої публікації, в котрі входити будуть праці і матеріяли членів. Ануко зробіть початок і вступіть в члени (напишіть подане, на звич. папері, і пришліть чи на мої руки чи прямо до виділу «Етногр. статист. Кружка», Скарбківська, ч. 2, з долученєм вкладки).

2) Заким ще Ви згадали міні, щоб я о що небудь Вас попросив, я вже зробив се в моїм попереднім листі, жадаючи, щоб Ви прислали міні більше своїх поезій, коли у Вас є готові. Для чого Ви не ласкаві були сего доси зробити, — не знаю. Нині тілько додам, що коли б у Вас було більше поезій і Ви, переглянувши старанно, прислали їх міні, то може би далося видати їх в «Бібліотеці Зорі» окремою книжочкою (в 2—3 аркуші), — се було би для Вас ліпше, ніж розсипатись по н-рах «Зорі». Подумайте о тім і напишіть непремінно. Я охотно прийму на себе працю над остаточною редакцією Ваших творів до друку, хоч, конечно, така редакція найліпше би дала зробитися спільно. Та нехай і так!

Ось Вам мої просьби, — як бачите, самі такі, за котрих сповнене я зовсім не буду мав потреби Вам дякувати, а котрі помимо того освітять міні Ваш характер. Напишіть ще, що було в Вашім попереднім пропавшім листі, — сли в нім в загалі було що для мене цікавого.

Стискаю Вашу руку

Ваш щирий Іван Франко.

13/IV 1884.
Львів, ул. Ліндого, ч. 3.

V

Ласкава Пані!

Аж нині, в неділю, на Великдень, дістав я Ваш реком. лист, котрий отсе вже три дни лежав на почті для того, що листонос не міг мене ніколи застати дома. Лист Ваш є для мене справді великодним привітом — і то одиноким, бо сиджу в хаті самісінький, до нікого ще нині слова не говорив і о якім небудь святкованю великодня нема й бесіди. Але себайка!

Ваше оповіданє о жовтанецкій читальни і о Вашій тихій війні супротив єгомосця — дуже цікаве. Дуже б було жаль, як би читальня, до котрої заложеня Ви доложили свого труду, упала з вини тих людей, що собі виключно узурпують назву представителів і просвітителів і батьків Руси. Тілько ж Ви, Пані, троха не порозуміли мене, думаючи, будьто би я радив Вам — ставати з ними до отвертої війни і наражуватися їм. Цур їм! Хібаж Ви не знайдете і по за війною — ще до того безнадійною і безплодною — пожиточнійшого для себе поля діяльности? Так само я не зовсім писав би ся й на то, щоб Ви, маючи в Жовтанцях родину і притім яке-таке своє становище, що Вам в крузі родиннім улекшує удержанє, випроваджувалися куди небудь і стягали на себе перед часом труди і невигоди житя самостійного. Ченьже Ваша родина, здіймаючи хоч по части з Ваших плечей тягар буденних старань о хліб і буденних гризот та клопотів, не спиняє Вас рівночасно — поповнювати своє образованє і працювати духово та розвивати свій талант писательский? Скоро родина в тім згляді не ставить Вам рішучих перешкод, але, противно, дає деякі улекшеня, то по простy не розумно з Вашої сторони було би рватися кудись, де всего того не буде, а за то маса невідомих Вам доси клопотів.

Що до вписаня в члени Кружка, то поданя не потрібно доконче, я можу сам внести, щоби вписати Вас, так як вписано панну Юлію Шнайдер. Се може Вам на тілько придатися, що Кружок небавом розпічне видавати свої праці (матеріяли і опрацьованя по етнографії і статистиці), котрі будуть розсилані членам, а по друге, що з Кружка будете могли зичити книжки.

Ви крихіточку нагнівались на мене за моє підозрінє, ніби то біографія Зулейки, подана Вами в однім листі до мене, є видумана. Підозрівав я се для того, що 1) писано се було о «Зулейці» і могло служити по простy тілько для ліпшого замаскованя псевдоніму, а 2) що Ваші власні листи і вірші, в котрих Ви так гарно владаєте рускою мовою, не допускали у мене думки, щоб се був плід недавного якогось «відродженя». Простіть, єсли я такими підозрінями ухибив Вам. Тепер, коли знаю, що підозріня ті — безпідставні, — вірте міні, я ще тим більше поважаю і ціню Вас.

Я дуже тішуся Вашою обіцянкою — насилати міні за кождий раз як найбільше віршів. Будьте певні, що я займуся ними, як своїми, або й ще стараннійше, уже хоч би для того, що власні вірші суть у мене звичайно плодом тяжкої духової праці і гірких обставин житя, а чужі прилітають до мене готові, свіжі і пахучі, як цвіти кинені невидимою рукою крізь вікно на мій стіл. А що до труду, який я собі нібито задаю при їх редагованю, — то з сего собі не робіть ані крихіточки нічого. Се у мене не труд, а відпочинок, розривка, котра мене дуже освіжує.

З деяких подробиць Ваших листів бачу, що Ви досить цікаві. Я, конечно, против цікавости, а ще до того у женщин, зовсім нічого не маю, і в кождім разі волю людей цікавих, ніж індіферетних. І ось Ви питаєте мене тепер, що се за колєжанки зрадили передо мною, що Ви писали давнійше вірші? Се ті самі колєжанки, котрі й бачили Вас підчас

Вашої битности у Львові, панна Карачевска Юлія і панна Мариня Біліньска. Я по троха з ними знакомий і послідними часами частенько у них бував, — ось і цілий секрет.

А тепер що до Ваших причин, за для яких Ви не могли бачитися зо мною. Одна перша (недостача часу і множество справунків) була би вже вповні вистарчила. Що до другої, именно що до певних зглядів конвенціональних, то позвольте Вам сказати мою думку. Я, звістно, сторонник і приятель як найширшої свободи кождої людини — мужчини зарівно, як і женщини. Але, з другого боку, я бажаю, щоб та свобода проявлялася в ділах поважних, обдуманих, розумних; стіснюване свободи людскої в таких ділах є і буде завсігди неволею, тиранією, супротив котрих кождий чоловік обовязаний боротися. Інша річ — діла дрібні, побічні, не впливаючі на основний наш світогляд, не альтеруючі нашої серіозної праці і наших найсвятійших чувств. В таких ділах нераз повинен, а то і мусить чоловік або сам себе ограничувати або дати ограничитися другим. Горде пишане свободою в таких дрібницях, котрі для ніякого діла користи не приносять, а роблять прикрість хоч би найпослідному з людей, есть екстраваганцією, примхою, — і характеризує людей, у котрих именно по за тою свободою в дрібницях глубшої, серіозної свободи нема. „Es sind Sklaven, die ihrer Fesseln spotten“ [1] — як каже Лессінг.

Таку мірку я прикладаю й до т. зв. еманціпації женщин. Женщина, котра думає на серіо, працює на серіо над своєю просвітою, трудиться для других, інтересуєся всім, що високе і красне, всіми тими освободжаючими ідеями, які порушують сучасних людей, і стараєсь по своїй змозі приноровлювати своє житє до них, т. є. жити власним трудом, не стаючись нікому тягаром, і думати власною головою, — така женщина есть у мене еманціпована, т. є. свобідна, хоч вона цигар не курить, кіс не обстригає, з мущинами не пє і по під боки не водиться. Котраж всю свою еманціпацію покладає тілько в таких і подібних формальностях, тота не есть нічим більше, як малпою, т. є. так само не свобідною, як і тисячі тих гусочок, що весь вік не зробили і не подумали нічого на власну руку. Не гнівайтесь за сей теоретичний відскік; з него піймете, що я в повні усправедливляю Ваше поступоване, і усправедливлю его навіть тогди, коли Ви, будучи ще раз у Львові, так само не будете могли видітись зо мною, помимо свого і мого бажаня. Тілько прошу Вас, постарайтеся звістити мене хоч карточкою або експресом, щоб я міг передати Вам деякі книжки.

Вашої третої причини я не смію догадуватись, — одно тілько тішить мене дуже, именно те, що Ви «поклали собі за засаду писати все не розбираючи», значиться, щиро, від серця. Чим я міг заслужити собі на Вашу щирість і на таке довіре, — сего не знаю, — але будьте певні, що я високо ціню таке Ваше признане і буду старався все відповідати Вам с такою самою щиростею.

Ваші два вірші, прислані з листом, слабенькі, — а знаєте, чому? Боговорять о річах абстракційних, котрі не виплили прямо з Вашого серця, з Вашого *житя*. Покиньте таку патріотичну балаканку, як в другім віршу «Мрії мої», — се вже у нас переспівано на всі лади, і нічого з того не вийшло. Я не перечу, що в обох Ваших віршах є уступи гарні, через котрі жаль міні відкидати цілі вірші, — але про то я таки відкину їх. Гарні уступи свідчать тілько о Вашій силі, о тім, що, вибравши предмет близький Вашому серцю і інтересови, Ви потрафите обробити його вповні гарно і сильно. А знаєте, що Ваші польскі вірші слабші, ненатуральнійші від руских? Ось Вам наука, якою дорогою йти дальше.

Стискаю Вашу руку! А може і до звиданя?

Львів д. 20/IV 1884. Ваш Іван Франко.

[1] Це раби, що глузують із своїх кайданів. *М. В.*

VI

Ласкава Пані!

Не прогнівайтесь, що на Ваш сердечний лист з д. 23/4 аж нині відповідаю, — вчера не було часу тай не було й гумору.

Дуже міні прикро чути від Вас, що Ваше житє в Жовтанцях тяжке і гірке. Не вже ж таки се конечно, щоб у Русинів кожда стрічка поезії окуплена була муками і горем? Вірте, Пані, що від Вас я найменше надіявся почути таке признанє, і тілько для того я подав Вам свою, як показуєсь, зовсім невчасну раду. Надіюсь, що Ви не возьмете міні сего за зле.

О еманціпації ще раз Вам писати казаня не мислю, — а тілько мушу Вас успокоїти що до Вашого обстриженого волося. Навіть коли б Ви се зробили не під претекстом болю голови, то моє попередне балаканє не могло би в жаден спосіб бути для Вас закидом, — бо я прецінь не знаю Вас особисто, тож і не міг би знати, чи Ви зробили се з великих претенсій, для орігінальности, для моди, чи може з якої іншої невинної причини. Що до мене, признаюсь Вам, що міні обстрижені панни нераз, — коли суть і впрочім гарні — ліпше подобаються, ніж косматі, — ну, але се річ зовсім приватна.

Я й не знав, що Ви так близько знакомі з панною Ка.[1] Мене познакомив з нею і з панною Бі[2] товариш Корженко,[3] — але обі ті панни якось міні не подобаються. О Вас вони говорили дуже мало і неохотно. Ну, але що міні до того! Хіба ж я потребую втискатися в Ваше приватне житє і знати Ваш характер? З листів Ваших знаю, що Ви щира людина, мисляча женщина, жиєте в дуже незавидних обставинах, — ну, і досить з мене. А ось що жаль: Ви мабуть погнівалися на мене за мої троха приострі уваги о Ваших віршах, і для того не присилаєте нічого більше. Правда, я понимаю, що через свята Ви були надто заняті, — для того я надіюсь, що тепер, вернувши до звичайної праці, Ви не залишите й музи і нашлете міні небавом хоч таку пачку своїх поезій, як нині наслала міні панна Юлія Шнайдер.

В члени «Етногр. стат. Кружка» я впишу Вас як найскорше. Жаль тілько, що ми мабуть не побачимось сеї весни, бо я сими днями беру урльоп з редакції «Діла» і удаюсь десь на село на цілий місяць для поратованя здоровля, котре сеї зими значно потерпіло. Правда, в таку буру погоду, як тепер є, я не хотів би з дому рушатись, тим більше, що ще і в бібліотеці робота, — так що я ледви чи буду міг вихопитись зо Львова перед 15-им маєм (15. мая їду на відчит до читальні до Задвіря), — отже сли би Ви до того часу могли приїхати, то се було би гарно.

Простіть, що не пишу більше, але квапюся з роботою. Прощайте!

Ваш Іван Франко.

Львів д. 26/IV 1884.

VII

Ласкава Пані!

Нині дістав я Ваш лист, і покінчивши хоч в части свою денну (не нічну) роботу, берусь відповісти Вам. Я не вважаю Вас щастєм розпещеною дитиною, але про то знаю добре, що молоді поети — о поетках сего не знаю — часом бувають по трошечці зарозумілі на свої недоспілі

---

[1] Карачевською. *М. В.*

[2] Білінською. *М. В.*

[3] Володимир Коцовський. *М. В.*

плоди і під критикою розуміють тілько похвалу, — всяку нагану вважають особистою образою. С такими «молодими» поетами я вже нераз мав злучай спотикатися, — вони впрочім зовсім не потребують бути молоді літами!

А я таки троха недобрий на Вас, і маю до того добру причину. Ви самі признаєте, що у Вас є вірші «теперішні» і вірші, випливші з Ваших особистих обставин, значится, прямо з Вашого серця. В поезії ліричній такі вірші звичайно найкрасше удаються і найбільшу мають ціну, — а Ви, недобрі, не присилаєте міні з них нічого. Мушу Вам тутка висказати свій погляд на особистість, т. є. говорячи по науковому, на субъективність в поезії. Коли читаємо поезію, а особливо поезію ліричну, то що нас найбільше в ній інтересує? Чи загальні думки, сентенції, моральні або які небудь інші виводи? Ні, — бо се все ми докладнійше виражене найдемо в учебниках. Отже що ж, як не відражене *особи* поета, як не та частина єго серця, єго живої крови і єго нервів, котру він вложив в свою поезію. По моїй думці, лірична поезія тілько тоді може мати для нас інтерес, коли по за нею рисуєсь в нашім умі і в нашім серці справді інтересна, не щоденна особистість єї автора. Данило Млака писав богато лірики, дещо навіть досить доброго, — але що сама особистість о. Воробкевича в високій мірі буденна і дрантива, то й поезія єго абсолютно не гріє і не морозить нікого. А Шашкевич написав лиш кілька кусничків, досить невикінчених що до форми, — а прецінь вони чарують і завсігди будуть чарувати читателя тим, що виплили з серця чистого, з душі і з темпераменту орігінального і дуже симпатичного. Не говорю уже о такій сердечній і прямо до серця промовляю(чій) ліриці, як Шевченкова. Впрочім, особистість поета, єго моральна фізіогномія, не конче потребує бути ідеально хороша і гармонійна, — такі щасливці рідко лучаются на світі. І слабости, наметности та блуди поета можуть і повинні відбитися в тім чарівнім зеркалі поезії; доки у всіх тих загально-людских хибах і збоченях не перестає проявлятись вроджене благородство душі поета, сила єго духа, темперамент і взагалі ідеальне змаганє, — доти поезії єго роблять на нас глубоке вражінє, суть для нас поучаючі і ублагородняючі. Лірика нашого столітя, переважно лірика болю, туги і борби, єсть на всякий спосіб піснею хоровитою, — але будучи виразом того болю, на котрий людскість хорує від свого початку, вона тим самим єсть і піснею загально людскою, останесь великою і зрозумілою і для пізних, щасливійших поколінь.

З того вже можете вирозуміти, що я далеко раднійше бачив би від Вас поезії, випливші прямо з Вашого серця, з Ваших особистих обставин з дійсного житя, — ніж з Вашої голови, з теорії, з фантазії і прочитаних книжок. Таким я мушу вважати і перший з присланих міні тепер віршів. Чи Ви читали вірш Стебельского[1] „Nędza"? Може й не читали,— але досить того, що Ваш вірш єсть слабенькою копією тамтого, тілько що, розуміється, у Ст. техніка віршова далеко красша і сила вираженя більша. Але не в тім лежить закид для Вас, тілько ось в чім: Ваш вірш, так само як і Стебельского, єсть неправдивий, реторичний, єсть зліпок фраз, непережитих, непрочувствованих серцем і нервами. Такої нужди, яку Ви описуєте і яку описав Стебельский, ані Ви не зазнали, ні Стебельский. Питаюся Вас: чи для нас, для публики інтереснійші загальні, хоч би й як високі фрази, чи, коли вже беретесь висказувати свої чутя — інтереснійші іменно ті Ваші чутя, Ваші душевні обставини і факти? Що Ви маєте добру память і потрафите своїми словами переказати те, що чули або читали, — се нам не цікаво знати, а Ви нам покажіть, як Ви чувствуєте в кождім або хоч би в однім спеціяльнім випадку, представте нам, якими очима глядите на своє власне окруженє, на того хлопа, що

[1] Володимира. *М. В.*

йде по перед Ваші вікна, на тих дітей, що гаморять в школі, на той ліс, що шумить в віддали, на ту ворону, що краче на стодолі, — на що хочете. Вірте мині, се буде інтереснійше для публики, бо покаже нам менше слів, а більше житя, більше Вас самих, що єсть головною цілею ліричної поезії.

Не знаю, чи здужав я зрозуміло витолкувати Вам свій погляд. Певна річ, що ліпше, ніж всяке теоретичне толкованє, ту було би студіюм сучасних ліричних поетів европейских і пісень народних. Як бачу з Ваших віршів, Ви досить перенялися способом писаня пані Конопніцкої, так само, як і панна Шнайдер. Се правдива отрута, та Конопніцка, — не задля своїх думок і переконань, але задля свого стилю. Стиль єї надутий, реторичний, ненатуральний, а при тім блискучий і звучний вірш,— чиста покуса для кождого початкуючого поета. Яко антідотум против Конопніцкої я дав панні Шнайдер Ленау, і Вам єго дам. Треба Вам тямити раз на завсігди, що не штучність, але простота, поєдинчість становлять красу і силу вірша. Не знаю, чи у Вас є Шевченко, — на всякий спосіб читайте і вчитуйтесь в ті дрібні поезійки ліричні, котрі тепер видав Партицкий. Так само буду міг служити Вам Гейнем і Гейзем. Поезія в наших часах так само вимагає студіюм, як і всяка інша штука, і я надіюсь, що Ви, хоч учителька, з одного боку, з другого боку, потрафите бути пильною і тямущою ученицею, — без чого за Вашу поетичну будучність не ручу.

І другий Ваш вірш так, як і перший, грішит надутостею стилю і неясностею основної гадки. Властиво кажучи, єсть ту взята одна гадка, одна стрічка з котроїсь поезії панни Шнайдер (о тім, що не власне, але людске горе болить поета) і розвинено в цілий. Против того я не мав би нічого, коли б ту на виказанє тої гадки подані були які нові факти, оригінальні образи, — але того нема. Бійтеся бога, панно Клементіє, менше теорій, менше загальностей, а більше простоти в вираженю і більше реальної правди, більше фактів, більше, як Німець каже, „eigene Anschauung“,[1] т. є. такого, що Ви самі бачили, чули, нюхали, смакували, дотикались, — а то пропадете!

Що до панни Шнайдер, то скажу Вам, що обставини єї, о кілько можу судити, не о много ліпші від Ваших. Виросла в біді, тепер учителька в Бібрці і удержує ще при собі стару матір. Правда, що о кілько можу з Ваших листів вносити о Вашій вдачі, міркую, що панна Шнайдер о тілько щасливійша, що не журится ніякими дрібницями щоденного житя, по просту для того, бо їх не бачить, а жиє тілько між хмарками, цвітками і безкровними ідеалами. Оригінальна натура, невлічимо — як мині здаєсь — хора на ідеалізм. Так само що до пачок єї поезій мушу поправитись о тілько, що, крім кількох доси напечатаних, єсть їх у мене 10, присланих іменно послідного разу. Хіба се много? Я вже підмовив Партицького, щоб видав єї теперішні і будущі вірші невеличечкою брошуркою, і він згодився. Розумієсь, що так надто швидко се не буде, але бути буде. Ваш вірш про «Правдиву любов», по мойому, найкрасший з написаних Вами доси, буде напечатаний в котрімось з друкуючихся теперь н-рів «Зорі» — а їх друкуєсь 2, бо Парт. їде на місяць до Карльсбаду і хоче тимчасом з Зорею упоратись.

Що до мого здоровля, то хоч оно мені що хвилі нагадуєсь дотклившим болем в грудех, але щож, мислити о єго репарації тепер ще нема коли, — до 15-го мая треба ще тягти ярмо, — відтак доперва буду міг виїхати, тай то не на спочинок, а може навіть на подвійну роботу. Я знаю добре, що мині не дуже вже довго прийдесь мучитись на світі, — а ту ще тілько роботи, тілько нетиканого, непочинаного поля, — тож хотілось би хоч що то ще зробити. Мої улюблені праці, о котрих я ча-

---

[1] Власного спостереження. *М. В.*

стенько ду́маю безсонними ночами, а особливо моя повість про «Басараба» і поема «Нове житє», так мабуть і останутся або нескінченими або й не зачинаними. Та що діяти, не під такою відай звіздою ми родились, щоб нам вільно було думати о сповненю наших замислів. На послідній стороні сего листу шлю Вам відпис із «Прологу» моєї поеми, — чи доведесь коли писати епілог — боги знають!

Слідуючого тиждня буду все у Львові, тілько сеї неділі (4 мая) виїжджу на день. Але коли би мене могла застати Ваша картка дома, сего зовсім не знаю, — я дома рідко буваю, — правильність то мій неприятель, — звичайно сиджу або в кавярни при газетах, рано в бібліотеці або в редакції «Діла», або волочуся по улицях та заглядаю на гарні личка, і міркую собі, кілько то сліз, болю, сварок, сплетень і злости мусить перейти через таке личко, поки з него зробится погана, зівяла, поморщена, стареча маска. Гарне занятє! скажете Ви. І небезпечне, — скажу я, бо я все таки троха й поет, і гарні личка роблять на мене нераз більше вражінє, ніж би сего міні хотілося. Але до річи! до річи! Отжеж, приїхавши, не надумуйтесь, тілько шліть картку через експреса на ул. Ліндого ч. 3, І. пов., мешканє п. Нагірного, на дверех єго карточка прибита. Ваш листок нехай буде в коверті і заадресований до мене. В хаті або буде хто, або ні. Як буде, нехай експрес віддасть, — а як не буде, то нехай кине в скриночку, що прибита на дверех. Я звичайно що година або дві заходжу до дому, — отжеж так буде і в тім разі.

А тепер прощайте! До звиданя!

Ваш Іван Франко

ПРОЛОГ ДО ПОЕМИ «НОВЕ ЖИТЄ»

Погідна ніч літна в підгірскім краю!
О, кілько чарів, кілько в ній краси!
Там в дали гори велити дрімають,
Ту цвіти, трави в перлах із роси;
Лящать так дзвінко соловії в гаю,
Чо(р)ніють грізно бори та ліси,
Ріка шумить, бурлять холодні, чисті води,
Таємна казка мов про чудний сон природи.

І люде сплять. Сторчить он плуг у поли,
В городі коні спутані хрумтять
Траву росисту; пес в округ стодоли
Вартує; другий гавкнув з поза хат
І стих... О горю чи о красшій доли
В хатах малії і старії снять?..
Витайте, ясні сни, на віках сего люду
І золотіть хоч ви живнь повну горя й труду!

А по над всім тим сонним, тихим раєм
Склепиться чистий, тьмавий звід небес.
Кровавий місяць вирина́' за га́єм,
На хвильку по за срібну хмарку щез
І знов явився. Незмірим пла́єм
Пливуть зірки, — і кілько то чудес,
Святих, великих мрій о щастю і любві
Нашепчуть в ніч таку, о земле, вни тобі!

О краю мій, Підгірє ти прекрасне,
Як я люблю́, як я люблю́ тебе!

Мов зірка та, що світить і не гасне,
Так та любов у серці мні живе.
О чом же ти, хоч гарне, так нещасне?
Хоч вічно юне — хоре та слабе?
Як радо дав би я для щастя люду твого
Пролити хоч сейчас всю кров із серця мого!

Та ба, минув той час, коли ліком
Була кров чиста й щира на проказу!
Не жертви треба днесь, а бою з злом!
Побіди днесь не вибореш від разу,
А треба в поті звільна йти пішком,
Без стежки, кладки і без перелазу,
Без слів шумних, а то й без слави і заплати, --
Тра вміти жить тепер для тебе, не вмирати!

Уміти жить! Отсе велике діло,
Найбільша загадка грядущих днів!
Щоби одним житє так не летіло,
Немов вітри шумні поверх степів,
Або мов буря, що не лишить ціло
Нічого, но все ломить пів на пів, —
А другим не повзло так важко в горю й бою
І не поїло їх отрутою гіркою.

Уміти жить! Трудне́, високе вмінє,
Котрого жадна книга не навчить,
А лиш навчає досвід і терпінє
Й любов сердечна, що всіх єдинить.
Щаслив народ, щасливе поколінє,
Що *зможе* жить як слід, *зуміє* жить!
Для нас же, по котрих судьба котилась валом,
Житє новеє есть лиш пісні ідеалом!

Ось Вам і весь пролог. Із самої поеми ще не готова навіть перша частина, — а частин має бути 12, а кожда частина обнимати буде певно по 50—100 строф, — отжеж робота величезна!

Здраствуйте!

Ів.

VIII

Добрий день Вам, Пані!

Гарний нині день для мене! Поперше, що скінчив свою утяжливу роботу в бібліотеці — переписуване бесід Федоровича, а по друге, що, вернувши з бібліотеки, застав дома Ваш щирий лист. Тай то лист писаний в припливі чутя, що у мене так рідко лучаєся і чого я по Вас всего менше міг сподіватися.

Ви помиляєтесь в своїх догадках, кажучи, що я мушу судити о Вас, як о мелянхолійній, в етерах розкоханій ідеалістці, від котрої тяжко добитися слова. Не бійтеся, я маю очи, — я бачив добре, що Ви тілько зо мною були такі несміливі і неговіркі, тай то не з жадного маскованя, а по просту для того, що ми перший раз бачилися, — але за то в розмові з своїми братами Ви зараз оживлялися і потрафили щебетати не згірше хоч якої птички. І коли Ви мені тим самим грозите при нашім найблизшім звиданю, то вірте, що дуже тішусь наперед тим звиданєм,

котре однакож, здаєсь, не так то швидко буде могло наступити. Ну, та о тім потім.

Так само не можу признати Вам слушности і в тім, що Ви судите о мні. Щоб я закоханий був лиш в ідеальній музі, як Ви кажете, сего би сам я не смів твердити, — противно, лет мій такий низький, що майже ніколи й від землі не відриваєся. Я не знаю, по чім Ви се судите, а властиво кажучи, догадуюсь, але не уважаю потрібним ані умістним висказувати свої догадки. Що я шукаю між людьми вражінь і тілько вражінь, се правда, та тілько се робимо всі ми і більше нічого робити не можемо. Всі чутя наші, болі, роскоші і пр. суть прецінь і відзиваються тілько вражінями. А щоб я в цвітках — як Ви образово кажете — шукав тілько барви-краси, а нехтував запахом-душею, против сему рішучо мушу застерегчися. Коли б воно так було, то хібаж я кореспондував би от хоч би з Вами або с панною Юлією, інтересувався Вашими віршами, з котрих мині прецінь нічого не прирасте? Щоб я при звиданю з Вами був в нещирім успособленю, сего собі не пригадую, — противно, мині здаєсь, що я говорив і поводився з Вами зовсім свобідно, — може навіть де в чім і занадто свобідно. А вже то, що Ви, наговоривши мині таких непідхлібностей, сховали для себе те, що о мні доброго мислите (єсли тілько що небудь такого єсть), свідчит о тім, що Ви — таки не ідеалістка. Впрочім, тут зовсім Ваша воля і я не смію домагатися, щоб Ви говорили то, що Вам Ваш розум не дозволяє сказати.

А тепер будьте ласкаві послухати, що я Вам скажу, — а скажу більше менше все, не криючи нічого — яке вражінє Ви зробили на мене. Я вже згадував Вам, що я представляв Вас собі фізично більше розвиненою, сильнійшою, — ну, та ту представленє — байка, а факт фактом. Тепер я не дивуюсь, для чого в деяких Ваших віршах нема міри фантазії, — се конечний виплив слабого організму і надто розвиненої нервової дразливости. Коли б я так міг Вам радити, я би радив по перед всего як мога скріпляти своє тіло гімнастикою, зимними купелями, рухом і доброю їдою, — тогди і мисли Ваші і погляди стали би реальніші та більше гармонійні. О рисах лиця, очех, і т. п. не буду говорити, щоб Ви не подумали, що я на всі ті акцесорія кладу надто велику вагу, — а хоч би для того, що говорити о тім далі вважаю по просту нечемностею. Впрочім, мізерна та дама, у котрої нічого не може подобатись, крім лиця, носа, очей, кіс і т. п. декорації, — у Вас, крім всего того, є дещо іншого, і то богато дечого, що може подобатись. Ви належите до тих — рідких між Русинками женщин, при котрих чоловікови робиться якось swojsko, тепло, котрих раз пізнавши, чоловік хотів би завсігди мати приятельками і подругами. Впрочім, може бути, що то лиш мині так здавалося, мині, глядячому на Вас с певним на перед повзятим вображенєм, отже не зовсім обєктивно, — може бути, що чар той с часом розвієсь, — але позаяк я бажаю від житя і від людей — як Ви кажете — вражень і тілько вражень, то для чогож маю сам розбивати ту ілюзію, с котрою мині добре, хоч знаю, що вона ілюзія. Аджеж ілюзія, панно Кліментіє, то наше обопільне ремісло, бо на ній полягає поезія, а по части й наука. Не будем отже й між собою розбивати тої мгли ілюзії, поки само житє її не розібє, — чи як Ви гадаєте? Але досить о тім делікатнім предметі, — вернімось до дійсности. Отжеж приємною дійсностею, о котрій мині тепер приходится писати, єсть Ваш вірш, котрим Ви по вродженій собі злосливости захотіли мене зірітувати, а на ділі мене дуже втішили, бо вірш дуже гарний. Особливо закінчене мині дуже подобалось. От Ви замість патріотствувати напродукуйте в такім роді з копу штучок, а вийде збірничок, з котрим таки мож буде сміло показатися в люде.

А тепер про будущину. Я сам ще не знаю, коли їду зі Львова, здаєсь, що десь з початком другого тиждня Надіюсь, що на неділю ще буде-

Ваша відповідь на отсей лист, отжеж, що я перед відїздом ще раз напишу Вам. Доси я й сам ще не знаю, куди поїду, — здаєсь, що поїду через Станіславів (де забавлю зо 2—3 дни), Болехів (де може також пару день побуду) до Дрогобича. На всякий спосіб довго там забавляти не буду. Як би Ви сповістили мене, коли найблизшим разом будете у Львові, то може й я стягнувсь би на той час, так що ми моглиб знов побачитися. Тілько надто швидко се не може бути, не для того, як коли б я не бажав швидко побачитись з Вами, але для того, що, їдучи до Львова, я буду мусів уже мати скінчену роботу про Федоровича, а се так швидко не буде могло статися. Зі Львова в той спосіб поїхав би я просто до Вікна до п. Федоровича, де також прийдесь забавити з місяць. Ось в загальних зарисах мої пляни, — як бачите, зовсім не такі ідеальні, як Ви мене посуджуєте.

Поздоровляю Вас і стискаю Вашу дрібнесеньку ручицю.

Ваш Іван Франко.

IX

Ласкава Пані!

Сердечно Вам дякую, що Ви сим разом поспішились з присилкою своєї відповіди на мій лист. Кожде Ваше письмо якось освіжує мене, хоча й знаю, що воно походить з такої утлої та слабосильної руки. Але ще більше би Ви врадували мене, коли б до кождого письма приложили хоч один вірш, а по можности як найбільше. Бож інакше, скажіть, будьте ласкаві, яке значінє має наша кореспонденція? Я вірю тому, що чоловікови, крім праці, треба й розривки, освіженя, — знаю добре, що Ваші листи для мене суть іменно таким освіженєм, — і хочу вірити, що й мої листи для Вас становлять розривку приємнійшу від тих, які Ви маєте звичайно, — а може й приносять для Вас який серіознійший хосен. Алеж, ласкава Пані, — я все таки волів би, щоби кореспонденція наша приносила реальнійші плоди ніж проста розривка. У мене діла так богато, що о розривці, чим далі, тим менше я можу думати. Правда, в житю моїм доси я також мало зазнавав розривок і приємностей, — але все таки зазнав їх дещо троха і бажав би тепер через ті немногі дні, які міні ще остаються, як найменше тратити часу, а за то як найбільше зробити для свого народа і письменства. Розумієсь само собою, що й зносини мої можуть бути тревалі тілько с такими людьми, котрі змагають до тої самої цілі. На бездільну кореспонденцію, хоч би й як для мене особисто принадну, у мене нема і не повинно бути часу.

Для того то я не думаю впускатись з Вами в дискусію над тим, що я в попереднім листі розумів під ілюзією, а що Ви під нею розумієте. Ви, конечно, з свого становища зовсім праві, жадаючи замісць ілюзій реальної дійсности, — але хто знає, може й я хоч трохи прав, контентуючись ілюзіями, коли дійсности реальної не дала доля. Тілько прошу Вас, не вважайте ілюзією того, що я сказав о Вашій особі!

Я бажав би докладнійше витолкувати Вам, як я властиво думав, говорячи о ілюзії, — але прийшлось би міні порушувати надто богато справ делікатної натури, приватних, особистих, а то й таких, котрі всего ліпше порушувати і обговорювати при особистім звиданю, а не письмом. Тож поки що покиньмо сю матерію, — а коли будете цікаві о ній дещо близше дізнатися, то запамятайте собі і запитайте мене при нашім звиданю.

Рівночасно з нинішним листом редакція висилає Вам послідний н-р Діла, в котрім напечатаний Ваш вірш ураз із віршами панни Юлії. Ре-

дакція просить Вам освідчити, що й на будуще радо поміщати буде Ваші праці, коли вони будуть такі гарні, як сей вірш.

Я бажав би Вам нині на прощанє сказати ще деяке тепле слово, — але не знаю, що за сила здержує мене. Якось міні тяжко на души і сумно і болюще, — тож не гнівайтесь, дорога Пані, коли точ нинішного листу покажесь Вам де в чім надто острий, і простіть хорому чоловікови!

З відповідею на сей лист стримайтесь, поки я до Вас перший не напишу і не подам Вам адресу, куди до мене писати. Надіюсь, що за той час муза Ваша не буде дармувати. За щирі желаня і науки — сердечне спасибіг!

Стискаю Вашу руку!

Ваш Іван Франко.

Львів д. 16/V 1884.

X

Ласкава Пані!

Адрес мій: Нагуєвичі, почта Дрогобич.

Щире поздоровленє!

20/V 1884. Ів.

XI

Ласкава Пані!

«Ох, жити, любити ся хоче!» Ті Ваші слова повторяв би я ненастанно тутечки на селі, коли б не був такий недужий. А так, як у мене тепер зі здоровєм кепско, — бачите, крім грудей, зачала боліти й голова, так що боюсь, щоб се не були початки тифусу, бо явища дуже подібні до тих, які товаришили мому тифусови перед двома роками, — отжеж кажу, так як у мене зі здоровєм крухо, то, звісна річ, до житя охота не велика. Правда, я хотів би ще прожити крихту часу, щоб поробити хоч ті роботи, як(і) позачинані та позадумувані, і щоби — чоловік все чоловіком — щоби й полюбитися ще крихітку. Та мабуть се послідне міні не судилось. Гляджу на світ — люде люблятьсяся, дружаться, і якось жиють і дітей годують, — і у мене серце болить, чому міні не судилось зазнати такогож родинного житя. Та ба, — трудно. В тім згляді я подібний до того моряка, що пливе до якогось незнаного острова, — бурі, филі і скали часть по части поломили му машти, подерли вітрила, зломали керму, в кінци розбили судно на кусні, — сам він ще на дошці пливе до недалекого вже острова, пливе, бореся, поки филя в кінци не викине на пожаданий беріг — єго холодного трупа. От така, дорога Пані, і моя доля! Я бажав би ще раз полюбити, хоч з гори скажу, що сил до такої історії у мене вже дуже небогато і вимаганя мої під многими зглядами досить високі, — але все таки міні здаєся, що та людина, котру я полюблю, або мало або й нічого не зазнає зо мною щастя, а я скористаю хіба те тілько, що єї люба ручка затулить міні очи на вічний супокій. А при таких обставинах чи вартож любитись, серцю жалю завдавати?

Та цур їм, таким мислям! Я надіюсь перед тим ще таки зазнати дещо веселійшого, от хоч би й те, що надіюсь в неділю Вашого листу, а через пару неділь і второго таки звиданя з Вами. Правду кажучи, я й сам не знаю, що се таке, що при всім веселім і добрім мимоволі мислю о Вас, —певно для того, що я ще не зробив Вам ніякої прикрости. Чи довго се так потріває?

Але доки тріває, я доношу Вам ще ось що: пишучи листа до мене, старайтеся подавати його на почту десь так в четвер, щоб на суботу, а

евентуально на неділю рано, був в Дрогобичи. Я в неділю більше менше завсігди буду в Дрогобичи, то й відберу собі. Як прийде іншим часом, то відбере наш почтовий післанець, а се довга історія, поки від нашої власти громадської дістати, — не для того, як коли б та власть хотіла вдаватися в яку цензуру, але для того, що далеко ходити. Прошу ж Вас, старайтеся так, щоб бодай що неділі мав я від Вас листок, — Ви не знаєте, яку мині приємність робить Ваше писанє, а ще тим паче на селі, де я сиджу сам самісінький, мов в пустини.

Вчера, хотячи прогнати свій біль голови, я пішов на рибу, щоб ужити коммоції. Зловив 15 щупаченят і голова на час ніби перестала була боліти, — нині болить знов, хоч, здаєся, не так дуже. Сідаю до роботи, — треба ладити дещо для Діла, тай до Федоровича братися.

До Вас пишу перший мій лист із села і надіюсь, що Ви не дасте мині й на свій лист довго чекати. Пишіть, як Вам поводиться, що поробляєте, як Ваш брат матуру зробив, а особливо присилайте й вірші, щоб, бачите, кореспонденція наша не виходила чисто приватною.

А за сим словом бувайте здорові! Стискаю Вашу ручку

Ваш Іван Франко.

Нагуєвичі д. 23/V 1884.

Нині в суботу мині трохи ліпше. Написав статю про пожари в Галичині і йду до Дрогобича. Ще раз поздоровляю Вас

Ів.

XII

Ласкава Пані!

З гори мушу Вас перепросити, що Вашого послідного листу ані в зуб не розумію. Виджу, що Ви чогось ніби гніваєтесь за те, що я о якихось делікатних матеріях бесіду завів, ну, але ж се ще, здаєсь, не жаден гріх. Кажете зложити цілу діскусію ad acta[1] з всякими делікаціями, але мині здаєсь, що Ви або не догадались або не хотіли догадатись, о чім я говорив і для чого говорив так, а не інакше. Сли доля позволить нам побачитись, то я, може бути, й витолкую Вам яснійше, о що мині йшло, — впрочім, все ту залежати буде від Вашої волі, чи Вам схочесь слухати мого толкованя.

Те, що Ви говорите о своїй теперішній і довічній самотности, — мене трохи не ввело в добрий гумор. Самотна панночка в 18 чи 20 роцї житя серед такої численної родини! І що Ви хочете довести тою самотою? То, що «положили собі не тратити житя на особисті приємности». Я ще в такій самоті того доказу не бачу, тим більше, що та самота, о кілько її мож назвати самотою, не єсть Вашим добровільним ділом, а тілько витвором судьби, до зміненя котрої Ви поки що нічим ще не причинилися.

За то дуже радує мене то, що Ви постановляєте собі заразом стрібувати робити щось пожиточнійшого. Вже само Ваше становище яко учительки тому доказом, — а коли б до того ще Ви схотіли свої свобідні хвилі віддавати письменьскій роботі, то — думаю — житє Ваше могло б с часом уложитися далеко красше, ніж є тепер.

Гарною запорукою тої красшої будущини служить для мене і Ваш новий вірш, котрий я з великою втіхою прочитав. Правда, початок трошка банальний, але основна гадка дуже трафна і глубока і виражена в досадній, гарній формі. Жаль, що Ви ті діти своєї музи трактуєте досить недбало, — мині здаєсь, що Ви й не переписуєте їх для себе, а тілько на листі від разу й компонуєте. Коли так, то я догадуюсь, що Вам вірші йдуть досить легко і що коли б тілько серйозніша воля, то Ви мо-

[1] До актів, тобто покінчити. *М. В.*

гли б далеко більше і красших річей продукувати. Впрочім, діло ту таке, що чим більше будете писати, тим лекше буде Вам іти. Я рад би, щоб Ви часом написали що небудь прозою, — проза в Ваших листах дуже гарна, прозірчаста і характеристична: як би Ви такою прозою укомпонували деяке оповіданєчко або що, то, надіюсь, вийшло би в найгіршім разі не кепске. Тілько тямуючи о Вашім слабім здоровю і Вашій утлій конституції, я не смію на серіо завзивати Вас до більшої праці. Конечно, я надіюсь, що на вакації Ви таки що дещо зробите. Може бути, що нам с часом удасться заложити у Львові свою часопись літературну, а в такім разі я бажав би, щоб ми могли й на Вас числити.

Я дістав Ваш лист як раз по висланю свого і для того надіюсь, що чень завтра (в четвер) буду мав від Вас дещо новенького Хоч Ви ніколи не ласкаві донести міні нічого о своїм здоровю і поводженю, то я про то доношу Вам о собі. Крихіточку я здоровійший,— голова в головній части перестала боліти, хоч груди ще болять, — пару день я собі дав вільність від писаня, хоч холодний воздух тими днями не дає міні нікуди виходити на світ. Читаю, а навіть зачав перекладати Лєссінга «Натана Мудрого», до котрого я хотів би зладити обширну передмову. Але де і як видати, — сего не знаю. Та се байка, — коби тілько зладити, що надіюсь в двох-трех тижнях зробити.

Нині зачав писати статейку для Діла, та боюсь, щоб не вийшла надто остра і confiscirbar.[1] Чорт побери, що буде, то й буде.

Завтра вандрую до Дрогобича, — слідуючий раз буду в неділю, а може аж в понеділок. До того часу надіюсь на всякий спосіб листу від Вас і засилаю Вам сердечне поздоровленє

Ваш Іван Франко.

XIII

Ласкава Пані!

Ви кажете, що в понеділок надієтесь відповіди на свій лист, а я доперва в понеділок (2/VI) дістав Ваш лист і отсе в книгарни пишу Вам пару слів відповіди. Я дуже Вам зобовязаний за Ваше щире старанє о моє здоровє і буду трібував зажити Ваш лік, тим більше, що тепер помимо досить поганого і бідного житя на селі я чуюся значно здоровійшим, волочучись цілими днями по полю та по ріках. Роблю дуже мало. Ред. Діла отілько ласкава чи неласкава, що не печатає моїх статей — може для того, що кепскі, а може й для того, що хоче, щоб я троха поліновствував і не писав зараз нових. Поволеньки тілько посуваю наперед Федоровича і гадав бим його сего тижня посунути так далеко, щоб уже видно було близькість кінця, — числю по 4 сторони письма на день,— 4×5=20, а пофорсувавшись крихіточку, можна би й скінчити. А знаєте, чому міні так квапно? Тому, бо від нині за тиждень кінчаться мої ферії і я вертаю до Львова. Так есть, від нині за тиждень, в зелений понеділок вечером о 9-ій годині я буду вже у Львові. Може бути, що відтам зроблю собі ще куди невеличкий Ausflug.[2] Дуже би міні було приємно, коли б Ви в відповіди на мої нинішні *два* листи написали, коли будете могли бути у Львові і коли я буду міг мати приємність побачити жовтанецьку співачку на свої очи?

А зачарована атмосфера Вам, видно, не дуже добре служить, бо Ваш найновійший вірш слабенький.

Прийміть сердечне поздоровленє від

Вашого Івана Фр.

Дрогоб. 2/VI 1884.

[1] Така, що підпаде конфіскації. *М. В.*

[2] Прогулянку. *М. В.*

XIV

Дорога панно Кліментійо!

Лист Ваш з д. 4 с. м. дістав я аж вчора, т. є. д. 8. — тож дуже жаль, що відповідь моя не може бути в Ваших руках навіть ще в вівторок і Ви може виберетеся до Львова, хоч мене там не буде. Бо отсе чисто з причини матеріяльної, що нема срібла на дорогу, я мусів на кілька день відложити свій поворот і для того будьте ласкаві, коли се ще можливо, навідатись до Львова аж в неділю і післати увідомленє таки на Ліндого 3, де я в ту пору (між 10 і 12) буду ждати.

Знаєте, що се мене дуже і дуже смутить, що Ви западаєте на біль голови. Ваша слабість єсть далеко небезпечнійша від моєї, вже хоч би для того, що моя конституція єсть далеко сильнійша і більше потрафить видержати, ніж Ваша. Я не буду Вам нічого радити, бо не знаю початку і перебігу слабости, але найменше всего можу Вам радити байдужність. Як будете в неділю у Львові, то будете мусіли піти до мого друга д-ра Сельского на конзультацію, — нехай він розпізнає, що Вам є і чого можна з Вас надіятися.

Що жовтанецька співачка злослива, сего я не сказав і чейже й не скажу ніколи, — противно, єї вдача дала мині повід до цікавих обсервацій в іншім згляді, а іменно, що воно слабовите і хоровите і філігранове (по нашому: шкіра-кість) так дуже противиться всяким натякам на делікацію і хотіло би з себе чинити велита Голіята. Се єсть те саме явище психічне, як то, що діти хотіли б грати ролю дорослих, а жінки — мужів. Але о тім нехай до іншого разу.

Ваш найновійший вірш дуже гарний і характеристичний. Я не знаю, чи Парт. схоче його напечатати в Зорі, але то певно, що, редагуючи збірник Ваших поезій, я єго не лишу. Тілько кінцева аргументація слаба. Ви кажете — не прогнівайтесь, що я берусь розбирати сю «делікатну» матерію, вилив Вашого серця, — кажете отже: «Тож мій хлопче... мої очи, мою пісню ти мусиш любити». На те відповім я Вам ось що:

1) Kein Mensch muss müssen, und ein Derwisch müsste?[1] —як каже Лессінг.

2) Може той, о котрім мова, вже й любить, так затим не треба єго примушувати.

3) Але поперед всего може ті причини, котрими Ви хочете заставити єго любити, — недостаточні. Ваші очи для Вас самих річ реальна і потрібна, — для другого вони — чиста естетика і більш нічого. Ваша пісня, — ну, Ваша пісня могла б бути й для загалу річею реальною, потрібною і пожаданою, але тоді лишень, коли б висказувала думки, погляди, бажаня і потреби загалу, коли б служила тому загалови. Впрочім, не знаючи, до кого відноситься Ваша пісня і Ваші чутя, я не можу знати, чи той чоловік узнасть Ваш аргумент з очима і піснею достаточним, чи ні, — для мене принаймі було б сего замало.

Боячись наразитися на Ваш гнів, я не буду дальше розмазувати сеї квестії, знаючи, як то легко холодна рука аналітика може образити горяче і бажаюче серце живої людини, а ще до того панночки, для котрої бажанє єсть категоричним імперативом, а аналіза чимсь нечуваним, хінь-скою казкою.

На всякий спосіб ще раз замічаю, що коли б вірш Ваш був ще в показанім ту напрямі доповнений одною або двома строфками, а послідна строфка була б відповідно перероблена, — він відповідав би зовсім мому смакови і був би дуже гарний, тим більше, що форма людової пісні давала б новим думкам, в нім вираженим, незвичайну силу і принаду. Ану стрібуйте се зробити!

---

[1] Ніяка людина не мусить мусити, а дервіш мусив би. *М. В.*

Коли б Ви перед своїм приїздом до Львова хотіли на сей лист написати ще відповідь, то адресуйте Львів, Лінде 3, так як я не знаю, коли відси виїду, а там на всякий спосіб лист Ваш відберу.

Бажаю Вам як найкрасшого здоровля і стискаю Вашу ручку. До звиданя!

Ваш Іван Франко.

Нагуєвичі д. 9/VI 1884.

XV

Дорога панно Клементіє!

Не гнівайтеся, що я так пізно нагадую собі свою обіцянку — писати до Вас, — не було часу. Був тут один українець, з котрим треба було ходити і балакати, — весь час забирав коли не він, то робота. Впрочім, я ще доси не зовсім потрафив зібратися з вражінями, винесеними з д. 15/VI, не упорядкував в голові всего і боюсь, щоб чим небудь не вразити Вас, а, противно, по можности затерти те з многих зглядів некористне враженє, яке Ви о мні в неділю мусіли повзяти. Дивна натура людска: в хвили радости і роскоші душа мов стрівожена в клітці птиця рвеся кудись, відвертаєся, ослабає, стаєсь нервовою і дразливою, гризкою та іронічною, — а відтак, коли гарна хвиля минула, будиться жаль за тим добром, котре чоловік сам собі згірчив. В більшій або меншій мірі зо мною все було так, — чим далі, тим в більшій мірі се показуєсь. В тій хвили блискавкою проникає мене догадка, длячого се так є і так мусить бути, — може й Ви догадаєтесь, але я сего Вам не скажу, — нехай тоне в криниці забутя.

Одного тілько мині жаль, що я не міг натілько опанувати себе, щоб своєю іронією не робити прикрости Вам, не затроювати Вашої приємности, котра, хто знає, може була першою приємностею Вашою, а на всякий спосіб в житю і Вашім і моїм дуже рідко лучаєся. Впрочім, може я помиляюся, — може се для Вас не було нічим, або може моя іронія не докучила Вам так дуже, — будьте ласкаві, успокійте сумніваючогося чоловіка!

Чи і коли буду міг бути в Жовтанцях, — коли се Вам ще пожадане так, як мині, — того ще не знаю, — се буде залежати: 1) від Вашого жаданя, 2) від погоди, 3) від часу вільного від роботи в Ділі, а з другого боку, догідного для Вас, коли б Ви не мали ані школи ані чужих гостей, перед котрими б я мусів парадувати, що було б для мене прикро. Напишітеж мині добре о всіх тих трех точках, а я з свого боку скажу, що такий вільний час для мене був би, прим., субота-неділя: можна б в суботу по обіді вийти, в Жовт. переночувати, а в неділю на вечір вернути. Напишіть мині також про дорогу, куди йти зі Львова і на які села, — бо я ту околиць не знаю.

Запевно Ви читали в Ділі, що про Вас згадували в Одесі на зїзді слав. товариства, іменно в рефераті Феєрчака. Силоміць люде пруть Вас — працювати літературно, чим більше, тим ліпше. Мушу Вам донести, що чим раз голоснійші ту розмови про велику літературно-наукову газету руску, до котрої Ви могли б працювати більше ніж до Зорі — і не за дармо, а заробляти пером хоч в друге тілько, що учительством. Прошу Вас затим, працюйте пильно, студіюйте, що можете! Я постараюсь прилагодити і принести Вам деякі матеріяли для праць прозових, щоб Ви зробили пробу, — бо вже, коли хто обібравсь грибом бути, нехай же лізе в кошіль. А надіюсь, що Ви не забули о моїй пораді гігієнічній, іменно що до їди. Кажу Вам з гори, такою, якою Ви тепер єсте, просто сказати «мухою», я й знати Вас не хочу і будущини ніякої для Вас не віщую — *треба на серіо хотіти, на серіо їсти і на серіо працю-*

вати. Памятайте, що й я се говорю на серіо! Ви знаєте, що у мене лишнього сентиментализму нема і я потрафлю додержати слова, — але знов надіюсь, що моє слово буде мати хоч крихітку ваги для Вас, — а в такім разі чейже все буде добре.

Стискаю Вашу руку і засилаю Вам щире поздоровленє

Ваш Іван.

Львів д. 19/VI 1884.

XVI

Дорога мухо!

Не писав я до Вас нічого отсе вже довгий час, бо не було коли. Впрочім, я умовився був з Вашим братом — їхати разом з ним до Жовтанець, а то нині, в суботу. Ну, розуміється, що час випав з многих зглядів некористний. Одно те, що дождж; друге те, що як раз нині, завтра і в понеділок я так занятий, що не можу покинути Львова, а трете те, що і Ви самі не означили терміну, коли будете свобідні від всяких лишних перешкод. Отжеж приходится речинець моєї їзди до Жовтанець відложити на пізнійше. Я троха невластиво виражаюся, говорячи о їзді, — я постараюсь прийти піхотою, скоро тілько прояснится і погода настане троха красша. Чи до того часу Ваші жасміни і капріфолії не повянуть, о тім судити не можу, — але надіюсь, що до того часу Ви самі, обїдаючись, як бог приказав, і уживаючи руху що тілько сила, розцвитете так, що буде на що поглянути, — а се було б міні далеко приємнійше, ніж всякі жасміни, рожі, кропива і ціла ботаніка на купі.

Здаєся, що брат Ваш був нині рано у мене, але не застав мене, — я був би передав через него деякі книги для Вас, котрі в противнім разі прийдесь нести самому. Впрочім, може ще прийде.

Жаль, що Ви все ще вважаєте поетичну працю тілько якоюсь панщиною, котру відбуваєте тілько задля мене, і присилаєте міні обовязково по одному віршикови в кождім листі. Коли се справді для Вас панщина, то я не хочу Вас до неї силувати і раджу Вам ліпше закинути все, ніж робити з мусу. Коли ж діло се берете Ви на серіо, то робіт же на серіо, бо инакше до нічого не допровадите. Брат говорив міні, що у Вас таки є дещо більше готового та позачинаного, — не вжеж Ви передо мною хочете і в тім згляді мати тайни, собі самій на шкоду? Я бажав би зробити з Вас літератку, як бог приказав, а Ви церемонитесь, помимо що другі завидують Вам уже тепер. Уважайте, що в таких ділах я церемоній не знаю і, скоро побачу, що се до нічого не доведе, — махну рукою тай годі.

Ваш щирий Іван Франко.

29/VI 1884.

XVII

Дорога панно Клімцю!

Вдоволяючи Ваше бажанє о тім, щоб ще перед моїм приходом до Жовтанець Ви одержали мій лист, я відписую Вам, хоч не ручу за те, чи лист не прийде до Вас пізнійше ніж я. Діло ось в чім. Є тут у Львові два знамениті наші писателі з України, Кониський і Левіцкий-Нечуй. Нечуй їде до Щавниці, а Кониський остаєсь якийсь час. Здаєсь, що міні десь коло неділі прийдесь їхати з ним до Вікна або до Стрия—Дрогобича—Борислава, коли тілько слота не перешкодить. Тож я хотів би перед тим відбути панщину в Жовтанцях і вспокоїти крихіточку бідну муху, котра з великої туги готова переїстися, істребити всі жовтанецькі голуби і кур-

чата і в кінці так потовстіти, що своїми короткими руками я не здужаю її обняти. Для того я бажав би вирушити до тої мухи так в четвер, коли буде погода, — а коли не буде погоди, то вже не моя вина, сли в четвер не буду. Конечно, моя візита буде не довга, — в пятницю міні треба бути у Львові і писати статю до Діла.

Ось Вам мій віз і перевіз. До звиданя!

Ваш Іван.

Львів, д. 1 липня 1884.

XVIII

Дорога панно Клімцю!

Я вже то раз сказав і тепер ще раз повторяю Вам, що я досить велику дурницю зробив, вандруючи до Жовтанець і сидячи в них так довго. Воно то ніби й благодать, але така благодать, котра рівночасно й болить, а показуючи чоловікови в дали цвітисту луку, тим прикрійшою і непринаднійшою робить для него ту камінисту пустиню, по котрій йому судилось іти. Та, впрочім, менша о мене, міні се не першина терпіти, — але Вам! Я ніколи не міг би собі дарувати того, коли б затроїв Ваші дни, докинув гризоти і тоски до того і так не зовсім принадного житя, яке Ви доси провадили. Та щож діяти, — тепер уже жаль не поможе, — а, впрочім, може воно й ліпше так. Поти пес не навчиться плавати, поки єму в уха не наллєсь; поти чоловік не навчиться жити і з людьми обходитись, поки не натерпиться до волі. На всякий спосіб дуже приємною була б для мене звістка, як Ви жиєте і що порабляєте. Я бажав би, щоб Ви були здорові, спокійні, їли добре, уживали руху і працювали над поезією і літературою.

Що Вашої новельки вижидаю дуже, — сего не потребую Вам і говорити. Тепер як раз є троха вільного місця в Зорі, — можна б напечатати, коли б що до чого було. Крім того, я зладив би переклад польский і переслав до Варшави в „Prawdu“ або „Przegląd“. Тілько — поставтесь на ноги! Розказуйте живо, без сентименталізму і напущеного стилю. Чи я згадував Вам о тім, що варто б обробити історію того Гірболки, що палив село і котрого парубки забили. Се діло дуже а дуже цікаве. Скоро тілько зачнете такі річи писати і обсервувати, то побачите й самі, що чим далі, тим більше предметів буде Вам з усіх боків насуватися під перо.

Не розписуюсь широко, бо нема часу, роботи множество. Кінчу тілько запитанєм: Коли маєте гадку і надію бути у Львові, — не потребую й говорити Вам, що не тілько відповіди на те питанє, але й самого сповненя відповіди дожидаю нетерпливо

Ваш Іван.

Львів д. 10 липня 1884.

XIX

Дорога Товаришко!

Відобрали Ви міні послідним своїм листом охоту до дальшого кореспондованя і, хоч сором міні, що се так сталось, то все таки годі було доси зібратися, щоб написати до Вас. А прецінь за весь той час я так і чув, що Ваша для мене доброта не змінилася, я бачив майже на кождім кроці, що Ви духом міні близькі. І от для того то я рішився відновити кореспонденцію з Вами, а бодай написати Вам отсей лист, на котрий чи відповісте, — Ваша воля.

Поперед всего сердечно дякую Вам в імени Етн. стат. Кружка за зібрані коляди. Хоч майже всі вони в головній основі вже знакомі, але найдеся не один цікавий причинок до варіянтів. Жаль, що Ви не списали й коляд церковного характеру, так як їх співає народ, — бо й такі з нашого виданя не можуть бути виключені.

Я чув, що Ви хорували? Напишіть, коли ласка, як Ваше здоровлє, котре, будьте увірені, і тепер міні так само дороге, як було в самих початках нашого знакомства.

Чи пишете дещо, працюєте для літератури? Може й знаєте, що я з початком липня зачинаю видавати свій літературно-науковий орган? До того часу треба кождому з нас (думаю і о Вас) приготовитись, с чим тілько може.

Видаю тепер збірничок віршів панни Шнайдер окремою книжочкою (В Руско-укр. бібліотеці, т. 5). Дуже жаль, що Ваших поезій доси на томик не можна назбирати і що в загалі Ви працю літературну доси трактували не так серіозно, як би сего вимагав Ваш талант. Але я надіюсь, що «вино буде, як перекисне квас», і що Ви, коб тілько поздоровшали, зробите ще не одно гарне і красне.

Книжки від брата Вашого дістав.

Засилаю Вам сердечне поздоровленє

Ваш Іван Франко.

Львів д. 14/I 1885.
Ул. Ліндого, № 3.

XX

Дорога Товаришко!

Оба Ваші листи я дістав і хотів відписати ще на перший, але за частими розїздами по всіх усюдах і за тою ненастанною горячкою, в котрій я тепер жию, не міг зібратися з силою, щоб написати до Вас. Аж тепер Ваші щирі слова співчуття, — хоч і приправлені таки доброю дозою перцю, — зневолюють мене відписати Вам бодай пару слів і сердечно подякувати за Вашу щирість. Справді, співчутє Ваше дуже дороге для мене в сю пору загального остраціз му, киненого на мене. Та ні, не загального! Найкрасша і найчеснійша частина нашої молодіжі і навіть старших суть за мною, і се не дає міні упадати духом і показує угризки та ритя нашої староукраїнофільскої кліки в тим смішнійшім світлі. Сими днями я їду до Київа в справі видаваня газети і надіюсь, що та поїздка може мати великий вплив на цілу мою будучність.

Дуже прикро вразив мене тон Вашого послідного листу: очевидно, Ви ще дуже далекі від того, щоб бачити в мні справді товариша і говорити зо мною по просту. Я понимаю, що воно Вам і не легко приходить, але надіюсь, що с часом піде. Пощо Ви говорите, що особистих зносин між нами ніяких бути не може? Я, противно, надіюсь, що Ви не схочете й на далі погордити моїм знакомством і що хто знає, з якої ще криниці прийдесь чоловікови воду пити. А поки що я все таки бажав би, щоб Ви як мога працювали над собою, виробляли свій літературний талант і підготовлювались до ширшої діяльности. Ваш вірш, котрий Ви міні переслали, в початку дуже гарний, але конець слабий, неясний, Переробивши єго, можна зладити незлу штуку. Присилайте з ласки своєї всі свої праці, які у Вас назбирались від минувшого літа, може бути, що я міг би з них вибрати так, як із віршів Юлії, на томичок руско-укр. бібліотеки. Найліпше булоб, як би Ви трібували сил своїх в дрібних поетичних оповіда-

ніях в роді того, котре Ви давнійше передали міні і котре я переробив. Кілька таких штучок виданих в купі могли б зробити Вам імя в літературі, — але треба робити, робити й робити. Прощайте!

Ваш Іван.

Ул. Ліндого, 3.

XXI

Дорога Товаришко!

Лист Ваш дістав і прочитав, вірші також — приложений листок передав панні Шнайдер. З віршів тілько один «В зимі» по переробленю може бути друкований, — прочі мають тілько субєктивну вартість, для Вас самих, бо висказують тілько Ваші особисті успособленя, без жадного ширшого горізонту. Міні здаєсь, що Ви зовсім без потреби вдаєтесь в розпуку; талант у Вас є, але нема тілько любови до *діла;* при кождім віршу Ви думаєте поперед всего не о тім, щоб зглубити і серцем огріти саму річ, але о тім: що на те скаже сей або той, хто буде се читати. Але я маю надію, що се мине, що Ви перебудете той критичний момент і праці Ваші можуть статися гарним вкладом в нашу літературу. Що до мене самого, щиро дякую Вам за співчутє, але смію упевнити Вас, що так воно зле не є, як Вам здаєся. Без потреби також Ви церемонитеся з Вашими прозовими утворами: один був слабий, для чого другий не має бути ліпший? Сміло лиш присилайте їх до мене! Перший н-р моєї газети вийде по святах, десь в половині цвітня, а може й борше, — тож чим більше матеріалу буде у мене під рукою, тим ліпше. Я надумався тепер, видавати газету книжками, раз на місяць по 6 арк. і фонетикою. Що буде, то буде.

Ви просите, щоб я як небудь додав Вам сили, надії? Щож я можу Вам сказати, коли й сам я тепер в такім положіню, що бажав би, щоб хто мене покріпив та піддержав. Конечно, ані Вам ані міні упадати і рук опускати не можна, може бути, що колись і для нас блисне сонце, завитає весна. А стежку ратунку я все таки бачу лиш одну — роботу. Я суджу по собі: коли б не робота, я давно був би пропав серед тих противностей, які міні ласкава доля насилала і насилає. Вам може така рада видасться докором або пустою фразою, але вірте, що я бажаю Вам всего найліпшого і що помимо всего я зачисляю Вас до людей стоячих найблизше мого серця. Не хочу розписуватись на ту тему, щоб знов не стягнути на себе Вашого невдоволеня і гніву, але маю надію, що Ваше успособленє швидко поправиться і що незадовго — перед великодними святами — будь що будь побачимось. Жду Вашого листу і посилки і стискаю по братерски Вашу руку

Ваш Іван Франко.

XXII

Дорога Товаришко!

Отсе іно що дістав Ваш лист і сідаю відписати Вам пару слів. З Ваших ласкавих запросин — забігти до Жовтанець[1] перед святами — я скористати не можу, — хіба вже колись пізнійше, як зовсім потепліє.

Новелька Ваша справді до друку не годиться, вона за надто сентіментальна і романтична тай без жизненної правди. Чому Ви не берете собі предметів з того житя, котре бачите і знаєте, а тілько видумуєте щось таке, чого ані бачили ані знати не можете?

[1] В рукописі: Жовтянець. *М. В.*

Газета моя, котрої перша книжка вийде в цвітни і зватись буде «Братство», буде справді видавана етімологією і друкуватись буде в Ставропігії. Не гнівайтесь, що я перед початком так хитаюся то в один бік, то в другий; в самій газеті ченьже хитаня ніякого не буде. Надіюсь, що перша книжка зацікавить Вас і принесе дещо навчаюче.

Вам я раджу покинути на тепер прозу, котра Вам не удаєся, а писати вірші.

Щиро кланяюсь Вам, Вашим сестрам і родичам.

Ваш Іван Франко.

Коцовский Вам кланяєсь.
Львів д. 24/III 1885.

XXIII

Ласкава Пані!

Сердечне спасибі Вам за Вашу щирість, що Ви просите мене присилати Вам з села бюлетені о моїм здоровлю. Не лякайтесь о мене, що має висіти, те не втоне. Здоровлє моє на селі від разу поправилось, — роблю величезні коммоції; ходжу, двигаю, рубаю дрова і чуюся здоровим. Своєю дорогою, що не пишу нічого, аж самому встидно, а читати також нема що. Не гнівайтесь, що до Вас частійше не пишу, — відси на почту зо дві милі, а народ по почтах цікавий, — тож і Ви не пишіть, поки не одержите від мене листу зі Львова. Не знаю, як довго ще ту забавлю. Нині вибираюсь с тутешною компанією в дводневну вандрівку по околичних селах. Стискаю Вашу руку

Ваш Іван.

Дидьова, д. 26 мая 1885.

XXIV

Ласкава Пані!

Не гнівайтесь, що на лист Ваш доси не відповів, але не моя вина, бо був цілий тиждень в Нагуєвичах, доперва вчера вернув. Де тепер Катерина Мельничка,[1] не знаю, — мабуть ще не вернула з западу. Як верне або в загалі подасть о собі яку звістку, не занедбаю Вам донести. Чи Ви не думаєте ще перед кінцем вакацій бути у Львові?

Здоровлю Вас щиро

Ваш Іван Франко.

Львів д. 25/VIII 1885.

XXV

Дорога Товаришко!

Отсе іно що дістав Ваш лист і зараз же берусь відповісти Вам на него. Зачну від кінця, а іменно від усправедливленя, для чого я не міг додержати свого слова і приїхати до Честинь.[2] Не говорю вже о тім, що тепер на мої плечі звалилась велика маса чисто механічної роботи (коректа рукописів і складу «Зорі», переписка з авторами і редакціями, кореспонденції до «Prawdy» і «Kraju» і т. і.), — о всім тім Ви бодай по троха знаєте. Зайшли ще й інші випадки, задля котрих я ані в січню ані в лютім не міг і на оден день вибрати ся зі Львова, і не міг поїхати

[1] Дружина Володимира Антоновича. *М. В.*
[2] Честині — село Куликівського району, Львівської області. *М. В.*

навіть на весілє брата, хоч і як мене прошено. У Львові були в ту пору деякі гості з України, з котрими я мусів потратити богато часу, робити богато ріжнородних справунків і котрих зовсім не можна було покинути. А послідними тижнями я слабий в такий спосіб, що, навіть поминувши великі морози, не міг би був нікуди рушатись.

Про жіноче товариство не вмію Вам майже нічого сказати, але зомсім годжусь на те, що Ви кажете, що Кобриньска не повинна була виступати, тим більше, що коли по стороні виділу тов. є яка небудь вина (радше глупота, ніж зла воля), то вжеж і по єї стороні без вини не обійдесь, а може тож не вини, а нетактовности. Ви помиляєтесь, думаючи, що я з нею веду пильну переписку; противно, я й не питав єї о те, що єї спонукало з тов. виступити, хоч по трохи догадуюсь. Найкрасше буде, коли Ви, відписуючи їй, запитаєте єї саму отверто і прямо о те; впрочім, коли Ви, як я чув від Вашого брата, будеге на вечерку Шевченка, то побачитесь з нею особисто.

Інша річ з Альманахом. Тут, очевидно, треба мати на ввазі те, що Кобриньска — одинока баба, котра може таку річ зладити, — і треба стояти при ній. Чи в такім разі буде товариство видавати свій Альманах і як той Альманах буде виглядати, се вже річ товариства. А Альманах Кобр. повинен бути вже *не діло товариства жіночого, а діло освіченої і поступової частини руско-укр. жіноцтва,* до котрого вона й Вас має право зачисляти. Отсе ті «свої люде», з котрими Ви там зустрінетесь.

Чому Ви нічого не пишете літературного. Чи малож би бути правдою, що Вам пише Кобр., що галицкі русинки до ніякої серіозної праці ще не дозріли? Опрокиньте се! Після такого гарного початку не годиться Вам від разу залягати, згорнувши руки!

Ваш щирий Іван Франко.

XXVI

Шановна Пані!

Не знаю, де Ви обертаєтесь і на вгад адресую до Вас до Честинь. Діло таке, що тутешна молодіж задумала видавати газетину «Товариш», котрої перший нумер повинен вийти 10 липня. А так як і Ви по праву і напряму своїому причисляєтеся до тоїж молодіжі, то й просимо Вас до співробітництва, а спеціяльно о присланє деякої своєї невеличкої праці (хоч віршом, хоч прозою) для першого нумеру. Часопись буде літературно-наукова, без політики і без ніяких екстраваганцій, то й надіємося, що не буде конфіскована.

Сли Ви досі в Честині пробуваєте, то чи не можна би Вас там коли відвідати? У мене часом в суботу по полудню і в неділю є на тілько часу. Сли б Ви не були тому противні і описали міні добре дорогу, то може б я в слідуючу суботу або неділю й вибрав ся туди на пару годин. Чи може Ви будете коли сими днями у Львові? В такім разі не переминіть відвідати старого знакомого.

Щиро поздоровляю Вас і всіх Ваших

Іван Франко.

Львів, Зиблікевича, ч. 10.
15/6 1888.

XXVII

Вельми Шановна Пані!

Лист Ваш утішив мене дуже, а ще більше врадувала Ваша обіцянка взяти ся опять за перо. Признатись Вам, я вже почав був уважати Вас пропащою силою і для того, хоч і як вдячний Вам був за ті ознаки,

котрі міні показували, що Ви не забули ще мене, старого знайомого, го про те я якось не осмілював ся писати до Вас в справах особистих і бояв ся, щоб часом з під пера не вирвав ся який докір, котрий міг би немило діткнути Вас. Тим більша була моя радість, коли з Вашого нинішнього листу я вичитав, що Ви не тілько взяли ся знов до літературної роботи, але не стратили до мене довіря і готові прислати міні свої твори до перегляду, а зглядно до уміщення в Житю і Слові. Розуміє ся, я з дорогої душі згоджую ся на се і, як тілько одержу Ваш рукопис, зараз прочитаю єго і по всій щирости скажу Вам свою думку. Що до Ж. і Сл., то я бажаю з новим роком зробити єго більше ніж доси органом літератури і критики; значить, побіч свого романа бажаю друкувати в кождій книжці хоч одну цілу новелю або повістку, і для того Ваше співробітництво і тут міні буде дуже пожадане. Жаль, що фінансово Ж. і Сл. стоїть так лихо, що я й не знаю, як зможу видержати третій рік. Ну, та що діяти, треба якось видержувати.

Мій *певний* адрес — редакція Kurjera Lwowskiego, Lwów, Ul. Chorążczyzny № 3. Рад би я десь у осени вибрати ся до Буковини, в цілі пошукуваня старих руских книг, друків та рукописів. Може Ви або Ваш муж[1] знає де що про такі забутки, — де і у кого можна би їх розпитати? В такім разі будьте ласкаві подати звістку або в моїм імени і зглядно на мій кошт роздобути і прислати міні, що можливо. Щиро Вам буду вдячний.

Поздоровляю Вас сердечно

Іван Франко.

Львів д. 12/IX 95.

XXVIII

Вельми Шановна Пані!

Ваше гарне оповіданє я читав і думаю, що воно стоїть друку. Жаль, що я перестаю видавати «Житє і Слово», то й не можу напечатати єго у себе. Може напечатає Маковей у Буковині? А здає ся, що від нового року він зачне обік Буковини видавати осібну літературну часопись, де можна буде друкувати літературні твори, не компромітуючись сусідством з політичними мудрованями «Буковини».

Бажаючи Вам усего найкрасшого, остаюсь з правдивим поважанєм

Ваш Ів. Франко.

Львів 29/XI 95.

---

[1] Чоловік Климентії Попович — Іван Боярський — був тоді уніатським попом у Вашківцях на Буковині. *М. В.*

СТАТТІ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Т. ПАЧОВСЬКИЙ

«СЛОВО О ПОЛКУ ИГОРЕВЕ» В ПОЕЗІЇ ІВАНА ФРАНКА

I

Іван Франко проявляв великий інтерес до староруської літератури, зокрема особливу увагу він приділяв невмирущій поемі трьох братніх народів — російського, українського та білоруського — «Слову о полку Игореве». Франко займався «Словом» не лише як вчений, але і як поет. Бібліографи «Слова о полку Игореве» та творчості Франка майже повністю називають наукові роботи Франка, що стосуються «Слова».[1] Не так стоїть справа з поетичною спадщиною Франка. У бібліографічних показниках не подаються всі ті поетичні твори Франка, що споріднені з «Словом о полку Игореве». Так, у бібліографічному показнику «Слова», що був виданий за редакцією проф. С. К. Шамбінаго, з шести віршів збірки Франка «Semper tiro», складених на мотиви «Слова», названо тільки вірш «Чи не добре б нам, брати, почати». Крім того, анотація, яка повинна давати характеристику цього вірша, не відповідає фактичному станові. Бібліограф інформує, що вірш Франка «Чи не добре б нам, брати, почати» є «вольный стихотворный перевод отрывка «Слова» на украинский язык: написан в 1911 г.».[2] В дійсності це не зовсім так. Написавши цього вірша 1901 року, Франко взяв для нього із «Слова» лише окремі образи й художні засоби.[3] До розгляду цього вірша більш вірно підійшов Ю. Кобилецький, але він дав дуже загальну характеристику.[4] Степан Щурат у своїй статті про ранню творчість Ів. Франка зазначає, що в архіві поета зберігається автограф (№ 263), в якому, крім перекладу «Краледвірського рукопису», міститься «Слово о повці Ігоря» в українському пере-

[1] Пор. «Слово о полку Игореве». Библиографический указатель. Составили О. В. Данилова, Е. Д. Поплавская, И. С. Романченко под редакцией проф. С. К. Шамбинаго, Москва 1941, стор. 84 і 105—106 і інш.

[2] Слово о полку Игореве. Библ. указатель, М., 1941, стор. 89.

[3] І. Франко. Semper tiro. Збірка поезій, Львів, 1906, стор. 79.

[4] Ю. Кобилецький. Поетична творчість. Київ, 1946, стор. 95—96.

кладі. С. Щурат у примітках до своєї статті подав підзаголовки перекладу Франка.[5] Однак самого перекладу Щурат не розглядає. Слід додати, що німецькі переклади уривків «Слова о полку Игореве», які вмістив Франко у своїй роботі про композицію «Слова», не звернули належної уваги дослідників.[6] Таким чином, «Слово о полку Игореве» в перекладі Івана Франка, відгуки його мотивів у збірці поезій «Semper tiro» та німецькі переклади Франка «Слова» залишаються питанням відкритим і заслуговують того, щоб приділити йому увагу.

II

Ще в юнацькі роки, в Дрогобичі, будучи учнем вищої гімназії і вивчаючи староруську літературу, Франко захопився не тільки стародавніми літописами — «Повестю временных лет» і «Галицько-Волинським літописом», про що свідчать його ранні переклади з них,[7] але й перлиною її — «Словом о полку Игореве».

Франко був пройнятий гордістю, що поет Київської Русі склав епічну пісню про похід Ігоря проти половців. Захоплення «Словом» у Франка набрало такої сили, що в 1873 році він переклав його на українську мову. Повний текст цього перекладу, що зберігається досі в архіві, публікується в цьому ж збірнику на підставі автографу Ів. Франка за редакцією академіка М. С. Возняка.[8] Окремі підзаголовки франкового перекладу «Слова», як стверджує у вступі академік М. С. Возняк, цілком збігаються з тими назвами, що їх знаходимо в хрестоматії Я. Головацького.[9]

Це свідчить про те, що Франко вивчав і перекладав «Слово» із шкільного підручника Головацького.

Техніку перекладу Франко вперше засвоїв у старших класах гімназії на уроках латинської і грецької мов, головним чином тоді, коли вивчалися твори Гомера і Вергілія. На молодого перекладача, очевидно, також мали вплив кращі німецькі і польські переклади класиків світової літератури, якими він захоплювався в гімназії. Згодом Франко сам написав в спеціальній роботі про основи художнього перекла-

---

[5] С. Щурат. Перші літературні спроби Івана Франка. Збірник «Іван Франко». Статті і матеріали. П. Л., 1949, стор. 104—105.

[6] I. Franko. Die Komposition des. «Слово о полъку Игоревѣ». Archiv für slavische Philologie, 1907, Bd. XXIX, стор. 299—304.

[7] Пор. І. Франко. З літ моєї молодості. Львів, 1914, стор. 55—78.

[8] Збірник «Іван Франко», т. III, стор. 7.

[9] Пор. Хрестоматія церковно-словенская и древно-руская въ пользу ученикôвъ вышшои гімназіи. Составилъ Яковъ Головацкий. Въ Вѣдни, 1854 р., стор 291—303.

ду[10] та в рецензіях на вірші Т. Шевченка в німецьких перекладах на польський переклад «Слова о полку Игореве». Франко вимагав від перекладача точної передачі оригіналу та ідейно-художніх засобів. У своєму перекладі «Слова о полку Игореве» він уже до деякої міри додержувався цих положень. Для ілюстрації наводимо декілька уривків перекладу Франка, зіставляючи їх з відповідними текстами «Слова» (за виданням Головацького):

«Слово»[11],	У перекладі Франка[12]
Стор. 292.	
1. Одинъ братъ, одинъ свѣтъ, свѣтлый ты, Игорю, оба есвѣ Святъславличя! Сѣдлай, брате, свои бръзыи комони, а мои ти готови, осѣдлани оу Курьска на переди.	осідлані.1[1] Єден брат ти мій і світ Світлий Ігорю, оба ми діти Святослава, гідні слави батька, Сідлай, брате, свої бистрі коні, А мої ті вже стоять готові, Перед Курськом стоять осідлані.
Стор. 295.	
2. Съ заранія до вечера, съ вечера до свѣта летятъ стрѣлы каленыя; гримлють сабли о шеломы; трещать копіа харалужныя въ полѣ незнаемѣ среди земли Половецкыи.	2[1] Гей, від рана до вечера-змроку, Від вечірной зорі аж до світу Летять стріли з каленої сталі, Гримлять шаблі об шоломи ясні, Тріщать списи тверді-харалужні, На степу поганьскім, незнаємім Та посеред землі Половецькой.
Стор. 298.	
3. Галичкы Осмомысле Ярославе! Высоко сѣдиши на своемъ златокованѣмъ столѣ. Подперъ горы Оугорскіи свои- ими желѣзными плъки, заступивъ королеви путь, затвори къ Дунаю ворота, меча бремены чрезь облаки.	3[1] Ти галицький княже Ярославе, Осьмомисле! Ти сидиш високо На престолі своїм, злотом кутім; Ти підпер єси угорські гори Своїми желізними повками; Королеви заступив дорогу, Ворота запер єси Дунаю, Попід хмари бремена ти мечеш.

З поданих уривків видно, що Франко в основному не дуже відходить від оригіналу, але часто додає окремі слова, необхідні для збереження ритмічної міри. Для перекладу «Слова» вибрав Франко 5-стопний хорей; таким же розміром М. Старицький переклав згодом сербські пісні.

Далі при докладнішому порівнянні текстів бачимо, що Франко пропускає так звані «темні місця». Так, уривок

---

[10] І. Франко. Каменярі. Український текст і польський переклад. Дещо про штуку перекладання. Л., 1912.

[11] «Слово о полку Игореве» за хрестоматією Я. Головацького, стор. 292.

[12] Правопис Франка в деяких випадках міняю (пор. автограф, надрукований за редакцією акад. М. С. Возняка в цьому ж збірнику).

«Слова»: «Всю нощь съ вечера бѣсувы враны възграяху у Плѣсньска на болони бѣша дебръ Кисаню, и не сошлю къ синему морю».

Франко переклав:

Сумно бісові ворони грали
Цілу ніч від вечера до рана
Коло Пліонеска на оболоню.
. . . . . .
. . . . . .

Будучи учнем середньої школи, Франко ще не міг роз'яснити «темне місце», і, щоб не помилитися в перекладі, це місце він не переклав, позначаючи пропуск крапками.

Франко намагається перекладати «Слово» так, щоб зміст його, виражений дуже часто лапідарним, фрагментарним стилем, був для читача більш зрозумілим. Для Франка-перекладача характерне те, що він зрозумів староруську поему, її ідейну скерованість. Основну ідею «Слова» найточніше сформулював К. Маркс. Прочитавши «Слово» у французькому перекладі, в листі до Ф. Енгельса 5 березня 1856 року К. Маркс писав: «Смысл поэмы — призыв русских князей к единению как раз перед нашествием монголов».[13] Таким чином, основну ідею «Слова» становить патріотизм. Франко в своєму перекладі особливу увагу звертає на патріотичні мотиви поеми, передаючи їх яскравіше, ніж це є в поемі. Для прикладу можна взяти звернення Ігоря до дружини, яке в «Слові» (подаю за хрестоматією Я. Головацького, стор. 292) звучить:

«Братіє и дружино! Луцежь ны потяту быти,
неже полонену быти: а всядемъ, братіє, на свои
бръзыя комони, да позримъ синего Дону.
Спала князю оумъ похоти,
и жалость ему знаменіе заступи, искусити
Дону великаго.
Хощу бо, рече, копіе приломити конець поля
Половецкаго съ вами Русици, хощу главу свою
приложити, а любо испити шеломомь Дону».

Перекладаючи цей уривок повністю, Франко відчув його глибокий патріотизм. Франка турбувала доля за руську землю. Ось як він передає слова князя Ігоря, скеровані до дружини:

«Браття милі і ви други вірні
Радше нам згибати під мечами
Положить житє за руську землю,

[13] К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. XXII, Москва—Ленинград. 1931, стр. 122.

Як згибати в поганській неволі!
Але всядьмо, браття, ми на своїх
Бистрих коней, щоб узріти скорше
Сині хвилі великого Дону!»
Так то князю жажда слави й бою
І жаль тяжкий і гнів на половців
Запалали в умі й заступили
Страшне знамя єму пред очима.
«Хочу, каже, копє приламати
З вами, всі — Русичі хоробрі
Конець поля — землі половецкой,
Хочу голов свою положити,
Або з Дону шоломом напитись!»

Не менш характерне зіставлення спогаду про Олега Гореславича.

Автор «Слова» передає це так:

«Были вѣчи Трояни, минула лѣта Ярославля;
были плъци Олговы, Ольга Святъславличя.
Той бо Олегъ мечемъ крамолу коваше, и стрѣлы
по земли сѣяше. Ступаетъ въ златъ стремень
въ градѣ Тьмороканѣ». (Г. 294).

Франко, розуміючи те велике нещастя, яке, крім половецьких набігів, наносили Русі княжі міжусобиці, з почуттям щирого патріота перекладає спогад про князя Олега Гореславича. В перекладі Франка читаємо:

Гей колись були віки Трояна,
Де на Русі цвіли райські цвіти!
Ой, минули й літа Ярослава,
В котрих мир був дома й братня згода!
Аж настали Ольговії повки,
Вої Ольга, Святославля сина!
Гей, той Олег, мечем коромоли
Він ковав, по своїм рідним краю
Стріли сіяв, у Тьмуторокані
В золотий він стремень уступає,
Первий на чолі поганих повків
Нападає свою рідну землю!

Зіставлення стверджують, що Франко вірно передавав ідейний зміст, вірно відтворював образи князів. Точному змалюванню їх допомогли також художні засоби, які перекладач ретельно зберігає за оригіналом. Для стилю «Слова» характерні передусім метафори-символи, паралелізми і своєрідні епітети.[14]

Всі ці художні прийоми знаходимо у перекладі Франка. Наводимо приклади:

[14] Пор. В. П. Адрианова-Перетц. Очерки поэтического стиля древней Руси, Москва—Ленинград, 1947.

«Слово»:	У перекладі Франка:
1. Другаго дни велми рано Кровавыя зори свѣтъ повѣдаютъ; Чрьныя тучя съ моря идутъ Хотятъ прикрити 4 солнца.	1¹ А на другий день, та вельми рано Ой, кровава зоря світ звіщає, Чорна туча з моря натягає І закрити хоче штири сонця.
2. Се бо два сокола слѣтѣста съ отня стола злата, поискати града Тьмутороканя, а любо испити шеломомь Дону.	2¹ Бо оце два соколи злетіли З золотого отняго престола Пошукать града Тьмутороканя, Або з Дону шоломом напитись.
3. Солнце свѣтится на небеси, Игорь князь в Руской земли.	3¹ Сяє сонце на погіднім небі, А князь Ігор сяє в руськім краю.

Використання Франком художніх засобів «Слова» допомагає відкрити історичний фон, змалювати обстановку, серед якої проходять події. Важливу функцію в цьому відношенні виконують також вжиті Франком архаїзми, наприклад: *времен наших, храброму витязю, світлое сонце, мила брата, пробив єси, ти добре єси, з каленої сталі, мужаймось, бремена ти мечеш, мечі булатні, харалужними ціпами* і т. д.

У своєму перекладі особливу увагу приділяє Франко народній стихії «Слова». Франко-перекладач ретельно зберігає народні епітети, порівняння та інші тропи, наприклад: *Заспівали край синього моря; Сірим вовком Гзак жене; зачали мости мостити по болотах...* (У «Слові»: *въспѣша на брезѣ синему морю; Гзакъ бѣжить сѣрим волкомъ; ... начаша мосты мостити по болотамъ...*).

Крім того Франко використовує чимало художніх засобів, широко розповсюджених у фольклорі, зокрема часто серед них зустрічаються такі епітети: *Мрака вкрила* **чисте** *поле: О, далеко зайшов сокіл* **сизий:** *Дон* **великий** *тебе княже кличе* (У «Слові»: *мгъла поля покрыла; О, далече зайде соколъ: Донъ ти, княже, кличеть...*).

Дуже вдало переклав Франко окремі картини «Слова», написані в народному дусі: описи битв, сон Святослава, плач Ярославни. Для прикладу наводимо початок «Плачу Ярославни» в перекладі Франка:

Ярославни голос даєсь чути,
Мов зозуля перед зорев рано,
Так заводить в тузі і печалі:
«О, ко б мні зозульки сизой крила,
Полетіла б я тихим Дунаєм,
Омочила б мій рукав багрянний
У ріці Каялі, втерла б князю
Тії рани глубокі, кроваві
На єго жостокім, сильнім тілі!

«Плач» перекладено вдало, зміст і окремі художні прийоми, зокрема його народність, збережені повністю.

«Слово о полку Игореве» до Франка перекладали віршем на українську мову М. Максимович (1857)[15], Т. Шевченко (1860)[16], С. Руданський (1871)[17], Ю. Федькович (1860)[18] та ще деякі другорядні поети.[19] Правда, не всі ці переклади вийшли своєчасно з друку, наприклад, переклад С. Руданського почав друкуватися лише 1896 року на сторінках львівської «Зорі», «Слово» в перекладі Ю. Федьковича опублікував 1902 року Іван Франко. З названих перекладів найцінніші ті уривки, що їх склав Т. Шевченко, а саме «Плач Ярославни» і опис битви на Каялі.[20] Порівнюючи переклад «Слова» Франка з перекладами Максимовича, Руданського і Федьковича приходимо до цікавих висновків. Немає сумніву, що Франко перекладав більш точно, ніж Федькович, який вибрав для свого перекладу гекзаметр, розмір, що не відповідає ліричному змісту «Слова». Франко у своїх примітках до перекладу Федьковича цілком справедливо зауважив: «Та мабуть не дуже вірив Федькович у вдатність своєго перекладу, коли не докінчив переписувати його на чисто, а зрозумівши непридатність гексаметра для передачі свого наскрізь ліричного твору пробував пізніше переспівати «Плач Ярославни» зовсім іншим ладом».[21]

Фактично Федькович склав згодом «Плач Ярославни» на зразок народної пісні.[22] М. Максимович і С. Руданський переклали «Слово» також у народному стилі. Максимович, що багато працював над «Словом» як учений, вдало передав батальні сцени.[23] Однак стилізація Максимовичем «Слова» на лад народних пісень не завжди відповідала характерові староруської поеми. Для прикладу можна взяти ось такий уривок «Плачу» в перекладі М. Максимовича:

То княгиня Ярославна
У Путивлі на стіні
Заридала, заспівала,
Як зозулька на зорі:

---

[15] Песнь о полку Игореве, переведенная на укр. наречие М. Максимовичем, Київ, 1857.

[16] Т. Шевченко. Твори, т. II, Київ, 1939, стор. 317—320 і 472—474.

[17] С. Руданський. Ігор Сіверський, Твори, т. IV, Л., 1908, стор. 60—104.

[18] О. Федькович. Пісня о поході Игоря на половців, Поезії, Л., 1902, стор. 193—207.

[19] І. Франко. «Слово о полку Игоревѣ» в перекладі Й. Левицького, ЗНТШ, т. IX, стор. 9—12.

[20] Пор. П. Н. Попов. «Слово о полку Игореве» в переводе Т. Шевченко, Слово о полку Игореве. Сборник исследований и статей под ред. В. П. Адриановой-Перетц, М., 1950, стр. 400—409.

[21] Федькович. Плач Ярославни. Поезії, Л., 1902, стор. 205—207.

[22] Там же, стор. 205.

[23] И. П. Ерепин. «Слово о полку Игореве» в русской, украинской и белорусской поэзии. Ученые записки Ленингр. госуниверситета. Серия филолог. наук, в. 13, Л., 1948, стр. 54.

«Ой, ти вітре, буйний вітре!
Чого все напротив дмеш,
І на легких своїх крильцях
Стріли ханськії несеш?
Чи то ж мало тобі віять
З облаками угорі,
Да по морю синенькому
Колихати кораблі!
На що ж вітре буйнесенький
На що радість ти мою
В чистім полі все розвіяв
По срібному ковилю!»[24]

Переклад С. Руданського «Слова» коломийковим віршем був також не дуже вдалим. Наводимо уривок «Плачу» в його перекладі:

Ярославна рано плаче
Дрібними сльозами,
У Путивлі на забралі
Воркує словами:
«Ой вітре мій, — каже, — вітре
Буйнеє вітрило!
Чого ж ти, мій господине,
Вієш через силу?
Чого мечеш, чого гониш
Тії стріли фінські
На легеньких своїх крилах
На милого військо?
А чи ж мало тобі хмари
Віяти на гори
Та кораблі колисати
На синьому морі?
Чого ж ти, мій господарю,
Ти моє весілля
По ковилю степовому
Як порох розвіяв?»[25]

Цілком іншим віршовим розміром складений переклад Франка:

Ярославна рано заридала
У Путивлі граді на забралі:
«О Вітрило, вітре! Чом насильно вієш?
Пощо мечеш ханські стріли
На моєго мужа-лади повки
Своїми легенькими крилами?
Чи ж ті мало було місця в світі,
Щоб ти віяв понад сині гори
І леліяв кораблі-носади
На рожевих хвилях синя моря?
О, чому, чому ти Господине
Мою радість по степу розвіяв?

---

[24] Пѣснь о полку Игоревѣ, К., 1857, стор. 37.
[25] С. Руданський. Вибрані твори, К., 1949, стор. 150

Перекладаючи «Плач Ярославни», Франко, у протилежність танцювальному ритмові, що ним користувалися Максимович і Руданський, вдало підібрав віршовий розмір — п'ятистопний хорей, — який надає перекладові поваги, що саме характерне для «Плачу».

Проте знаходимо чимало таких частин, які більш вдало переклали Максимович і Руданський. Одним з найзначніших недоліків Франка-перекладача була мова, яка своєю будовою, лексикою і наголосами не відповідає літературній мові, від чого багато втрачає перш за все віршова схема. Можливо, Франко тому й не друкував свого перекладу, розуміючи необхідність його переробки щодо мови. Однак, коли не брати до уваги мову, переклад «Слова», зроблений Франком, не позбавлений значення. Це була перша спроба протиставити свій переклад традиції перекладати «Слово» на зразок народних пісень. Переклад Франка цінний ще й тим, що він досить близький до оригіналу. Будучи ще юнаком, учнем середньої школи, Франко зрозумів і зумів передати дві найважливіші особливості «Слова о полку Игореве»: глибокий патріотизм та народність.

Переклавши «Слово о полку Игореве», Франко не залишає цю літературну пам'ятку без уваги; в його дальших творах відчувається її великий вплив. Так, в сатирі під назвою «Дума про Наума Безумовича» (1878) та в XXI тюремному сонеті (1889) знаходимо відгуки окремих образів «Слова». Свою сатиру Франко розпочинає словами: «Ой були віки Трояна...»; на початку сонета знову зустрічається відомий зворот «Слова»: «Что ми шумит, что ми звенит рано предь зорями».[26] Дальший зміст віршів Франка, хоча становить деякий паралелізм до «Слова», відхиляється від його ідейності. Використання Франком художніх прийомів із «Слова» у його творах свідчить про сильне враження, яке вони на нього справляли. Характеризуючи стиль І. Вишенського, Франко писав, що він «создает стиль настолько богатый, разнообразный и цветистый, что в нашей древней литературе он уступает разве одному «Слову о полку Игореве» по пластичности и индивидуальной выразительности».[27] До стилістичних прийомів «Слова» Франко звертався у своїй дальшій творчості. Так, в оповіданні з 1896 року під назвою «Доктор Бессервіссер» Франко, характеризуючи одноіменного героя свого твору, пише: «... І вже душа моя «розтікається мислію по землі, сірим волком

---

[26] Пор. Джеджалик (І. Франко). Дума про Наума Безумовича. Львів, 1879. І. Франко, З вершин і низин, Л., 1893, стор. 170.

[27] И. Франко. И. Вишенский. Новые данные для оценки его литературной и общественной деятельности, Киевская Старина, 1889, т. XXV, IV, стр. 141.

под облаки», чи як то там сказано в «Слові о полку Ігореві», шукаючи порівнянь для звеличання любого нам усім доктора Бессервіссера».[28]

У своїй науковій праці про «Слово о Лазаревѣ воскресеніі»[29] Франко приділяє велику увагу стилеві «Слова». Використовуючи матеріал для наукової роботи, він одночасно зберігає його для себе, як поета. Це яскраво підтверджують збірка «Мій Ізмарагд» і поема «Іван Вишенський». Можна навести ще й такий досить характерний приклад. У 1901 році І. Франко, готуючи матеріал до III тома «Апокрифів і легенд», в одному з рукописів знайшов оповідання про Матвія.[30] Прочитавши це оповідання, Франко переклав його в поетичній формі й надав йому автобіографічного характеру, що підтверджує вже до деякої міри і назва «Із дневника», під якою воно було надруковане.[31] Ось початок франкового вірша:

Як голова болить!
Пожовклі карти
Рукопису старого помаленьку
Перебігають стомленії очі,
А в голові грижа немов павук
Снує чітке, немов штукар у тьмі
Пускає сині, білі, пурпурові
Ракети, огняним млинком вертиться,
То вказує в бенгальськім світлі дикі
Якісь появи, що з тих карт пожовклих
Зриваються, немов осіннє листя
Під подихом хуртовини...
«Прийшов
Святий Матвій у город людожерів,
А люди ті такі звичаї мали:
Не їли хліба, не пили води,
А тільки жерли тіло чоловіче
І кров пили. А хто чужий траплявся
У город їх, то тут його хапали
І, вивертівши очі, напували
Отруйним зіллям і в тюрму сажали
І клали їсти їм траву — отаву».

І вже щеза з перед очей рукопис,
І ту страшну історію читаю
У власнім серці: як я заблукався
У город — будь ім'я його прокляте! —
І поєно мене отруйним зіллям,
Як очі вибрано мені, щоб я

---

[28] І. Франко. Вибрані оповідання. Київ, 1947, стор. 357.
[29] Записки Наукового товариства ім. Шевченка, т. XXXV—XXXVII (1900), стор. 71.
[30] І. Франко. Апокрифи і легенди, т. III, Л., 1902, стор. 126.
[31] Літературно-науковий вісник, т. XX, стор. 95—97.

Не бачив, хто мене і пощо в'яже,
І як замісто хліба довго-довго
Я годувавсь ілюзій диким зіллям.[32]

Франко вдало переспівав апокрифічне оповідання, викриваючи одночасно хижацьке обличчя панівних класів сучасного йому суспільства, галицькоукраїнських буржуазних націоналістів та польських і австрійських окупантів. Перед читачем чітко змальовані ті несприятливі умови, в яких доводилося працювати демократу Франку. В 1906 році Франко включив цей вірш у свою збірку поезій «Semper tiro».[33] У цій збірці міститься ще окремий цикл віршів під назвою «На старі теми», в яких особливої уваги заслуговують ті, що генетично пов'язані з «Словом о полку Игореве». Вперше ці вірші були надруковані 1902 року на сторінках «Літературно-наукового Вісника». Збірка «Semper tiro», як зазначують літературознавці, нагадує до деякої міри збірку «Мій Ізмарагд».[34] Про це свідчить використання в них сюжетів і образів староруської літератури.

Вірші «Мого Ізмарагду», як пише автор в передмові, появилися в жорстокі часи. Саме тоді настало недовір'я, ненависть, антагонізм в суспільстві західноукраїнських земель. Франко, незважаючи на ті удари, що він зазнав від українських буржуазних націоналістів, польської шляхти і чиновників австрійської монархії (криваві баденівські вибори, відмова у затвердженні його доцентом Львівського університету, гострі статті польських націоналістів, написані проти нього з приводу роботи «Ein Dichter des Verrates»), всі свої сили віддає народові як вчений і поет. Іван Франко бажає вплинути на тогочасне суспільство своєю збіркою «Мій Ізмарагд». У ній вмістив він чимало віршів повчального змісту. Мотиви для цих віршів черпав Франко і з староруської літератури, накладаючи «на них свої власні узори».[35] Фактично, коли уважніше порівняти окремі вірші «Мого Ізмарагду» з їх джерелами, спостерігаємо, що Франко неодноразово накладає на них свою власну печать, міняє їх ідейну спрямованість. Прикладом може бути «Притча про життя», в якій Франко, підкреслюючи суть життя, його цінність, закликає до братньої любові, тоді як в староруській «Притчі про однорога», що послужила Франкові за основу, проходить думка: життя — це тягар, і треба терпеливо зносити горе й злидні. Цим реакційним тенденціям Франко протиставляє свою революційно-демократичну

---

[32] Літературно-науковий Вісник, т. XX, стор. 96—97.
[33] І. Франко. Semper tiro. Львів, 1906, стор. 116—117.
[34] Є. П. Кирилюк. Іван Франко — великий український письменник. Київ, 1950, стор. 18.
[35] І. Франко. Мій Ізмарагд. Л., 1898, стор. VIII.

мораль, насичену високими думками. Таких прикладів можна навести більше.[36] Ще вище піднісся Франко у використанні мотивів староруської літератури, зокрема «Слова о полку Игореве» в своїй збірці «Semper tiro». У цій збірці споріднені з «Словом о полку Игореве» такі вірші: *«Чи не добре б нам, брати, зачати»*, *«Ти знов літаєш надо мною, галко»*, *«Крик серед півночі»*, *«Де не лилися ви... сльози жіночі»*, *«І досі нам сниться...»* і *«Вийшла в поле руська сила»*.[37]

Усі ці вірші, за винятком вірша «І досі нам сниться...», вперше були надруковані 1902 р. на сторінках «Літературно-наукового Вісника». Цими новими віршами, подібно як колись збіркою «Мій Ізмарагд», Франко бажав вплинути на тогочасне галицькоукраїнське суспільство, скерувати його на шлях боротьби за свої права. Галицькоукраїнські народовці, які разом з польською шляхтою діяли на користь цісарській Австро-Угорщині, зрадили інтереси народу, забуваючи про славні сторінки історії. Франко як революціонер-демократ не мирився з таким становищем, він часто нагадував своїм сучасникам кращі сторінки минулого, кращих синів минулого як у своїх художніх, так і наукових творах. Для ілюстрації можна навести початок його популярно-наукової роботи про українського письменника кінця XVI і початку XVII століть Івана Вишенського, який захищав інтереси народних мас і нещадно викривав хижацьке обличчя Ватікану та його прислужників.

Франко писав, що необхідно розказувати «народові якнайбільше і якнайчастіше про життя його найліпших синів, писателів і вчених, учителів, борців у війні і борців у сеймах та радах, бо в життю і діланнню всіх тих людей є зерна живої сили, живого прикладу, котрі не повинні пропадати, але повинні переходити в широкі верстви народні, статися живим скарбом народного життя, переходити з роду в рід. Тільки тоді, — писав Франко, — коли такі живі приклади будуть кожному в тямці, будуть присвічувати йому при роботі, будуть перейматися і переводитися в життя, тільки тоді можна буде сказати, що народ наш поступає на перед».[38] Як бачимо, Франко надавав своїм роботам передусім виховного значення, намагався їх ідеї прищепити сучасності.

Таким же методом користувався і Франко-поет, що стверджує розгляд названих вище віршів збірки «Semper tiro». Франко, підбираючи до своїх поезій окремі епіграфи зі «Сло-

---

[36] Пор. О. Мороз. До генези й джерел «Мого Ізмарагду» Ів. Франка. Збірник «Іван Франко», т. І, Львів, 1948, стор. 135—48.

[37] І. Франко. Semper tiro. Л., 1906, стор. 79, 84—85, 86—88 і 91—92.

[38] І. Франко. Іван Вишенський. Журн. «Хлібороб», 1892, № 8, стор. 59.

ва», що спочатку становили їх назви,[39] в основу змісту кладе мотиви з староруської поеми і тісно зв'язує їх з сучасністю, приділяючи при цьому велику увагу ролі художнього слова. Так, в першому вірші, до якого взято епіграф «Не лѣпо ли ны бяшеть, братіе..?», поет звертається до читача з такими словами:

Чи не добре б нам, брати, зачати
Скорбне слово у скорботну пору,
Як мужам до мужеського збору,
Не як дітям у дзвінки бряжчати?

Вирядім ми слово до походу
Не в степи куманські безконечні,
А в таємні глибини сердечні,
Де кують будущину народу.[40]

У дальших двох строфах поет закликає до єднання:

Потопчімо там полки погані,
Що летять на душу, як тривога,
Смагу сиплють з огняного рога
І кинжал ще обертають в рані.

Вирвім з коренем ту коромолу,
Що з малого гріх великий робить,
Що нечайно брата братом гнобить;
Щоб засісти з ворогом до столу.[41]

У цьому вірші Франко, перекликаючись з автором «Слова», не тільки приєднується до ідейної спрямованості його твору (заклик до єднання), але вказує на роль художнього слова. Воно повинно закликати до боротьби, сприяти народові.

У дальших віршах Франко, пригадуючи минуле Київської Русі, переважно протиставляє йому свою сучасність і в зв'язку з цим з'ясовує завдання поета: виняток становлять тільки вірші «Ти знов літаєш надо мною, галко» і «Де не лилися ви... сльози жіночі».

Часи, в які жив Франко, були важкі і нагадували йому часи княжих міжусобиць на Русі. З великим болем виявляє поет свої почуття у вірші «Ти знов літаєш надо мною, галко», для якого підбирає епіграфом кінцеві слова про князя Олега Гореславича з «Слова», а саме: «А галици свою рѣчь говоряхуть...» Франко наче бачить тих галок часів Олега Гореславича, що прилетіли «на уедие». Звертаючись до одної з них, поет пише:

У тебе очі ясні на падлину;
Підлоту, самолюбство і брудоту.

---

[39] Пор. ЛНВ, т. XVII, кн. 1, стор. 1, т. XVIII, кн. 5, стор. 99—100, т. XX, кн. 12, стор. 179.

[40] І. Франко. Semper tiro. Л., 1906, стор. 79.

[41] Там же.

Ти здалека добачуєш до-стоту;
Твоя душа мабуть рідня болоту,
Що в собі бачить ціль всього й причину.[42]

Образ галки алегоричний. Франко має на увазі реакційні кола свого оточення українських буржуазних націоналістів, які чинили антинародні справи.

Проте Франка, як і автора «Слова», не охоплює безнадійність. Вже наступний вірш «Крик серед півночі», хоча перша його строфа становить деякий паралелізм до «Сну Святослава» (що підтверджує зрештою епіграф «Се оу Римѣ кричять под саблями половецкими»), звучить бадьоро. Франко пише:

Невідомий співак походу степового...
Замісто струн нап'яв він тетиви спижеві, —
Давно забуту рать з сну будить вікового
І до походу знай накликує нового
«За землю руськую, за рани Ігореві».

Дійсно, це яскравий натяк на звернення до князів, яким автор «Слова» радив: «Загородите полю ворота своими острыми стрѣлами за землю Рускую, за раны Игоревы буего Святославича...» Ці заклики, на погляд Франка, не втратили своєї сили, що дуже вдало виражене в останній строфі:

Давно забута рать в забутій спить могилі,
І Ігор спить і з ним все плем'я соколине;
Лиш крик поета ще лунає в давній силі.[43]

Поет-Франко виявив своє відношення і до «плачу» руських жінок у «Слові», склавши вірша під назвою «Де не лилися ви... сльози жіночі». Франко, співчуваючи жінкам, й докоряє їм, зазначаючи:

Скільки сердець розливалось ридаючи,
Скільки зв'ялили страждання!
А як же мало таких, що міцніли складаючи
Слово до слова, в безсмертних піснях
Тисячолітні ридання![44]

Як бачимо, Франко вимагав від пісні, до якої близький був «плач» руських жінок, бадьорості, оптимізму. Такою піснею Франко вважав «Слово о полку Игореве», що будило від «сну вікового» на героїчні подвиги. Конкретніше стверджує це поет в віршах «І досі нам сниться» й «Вийшла в поле руська сила».

Автор «Слова» з почуттям глибокого патріотизму описує перші дні Ігоревого походу, його керівників, воєнне завзяття

[42] І. Франко. Semper tiro. стор. 84.
[43] Там же, стор. 85.
[44] Там же, стор 86.

всієї дружини. Іван Франко захоплювався також славою й силою Київської Русі. Так, у його вірші «Вийшла в поле руська сила», епіграфом до якого взято — «Лисицы брешуть на черленыя щиты», читаємо:

Вийшла в поле руська сила,
Корогвами поле вкрила;
Корогви як мак леліють,
А мечі як іскри тліють, —
Не так тліють, іскри крешуть,
А лисиці в полі брешуть.

Вийшла в поле руська сила,
Не щоб брата задусила,
Не щоб слабших грабувати,
А щоб орди відбивати,
Що живим труну нам крешуть —
А лисиці в полі брешуть.

Не чужого ми бажаєм,
Тай своє не зневажаєм,
Тай не пень ми деревляний,
Щоб терпіти стид і рани,
Поки нас граблями чешуть, —
А лисиці в полі брешуть.[45]

Ніби перефразовуючи опис походу Ігоря проти половців, Франко стверджує, що цей похід мав оборонний характер, був справедливою війною. Русичі гідно відстоювали свою честь. Славному минулому протиставляє Франко свою сучасність:

Навіть згадки, навіть тіни
Тих великих мар до нині
Страшно випладам яскині,
І вогню зубами крешуть,
На щити червоні брешуть.[46]

Як бачимо, Франко по-новому використовував мотиви староруської літератури. Раніше він тільки переспівував сюжети староруських творів, часто наділяючи їх новою інтерпретацією, а в збірці «Semper tiro» Франко виявив нові художні якості. Використовуючи окремі мотиви «Слова о полку Игореве» (заклик до єднання сил, згадка про часи Олега Гореславича, заклик до оборони батьківщини, «плач» русь-

[45] І. Франко. Semper tiro, Л., 1906, стор. 91.
[46] Там же, стор. 92.

ких жінок, картини походу проти половців), паралельно він змальовує картини сучасного йому життя.

Крім цього, в свою збірку Франко переніс чимало стилістичних прийомів «Слова», наприклад: «Блакитного того Дону шоломом напиться», «Смагу сиплять з огняного рогу», «За землю руськую, за рани Ігореві», «Потопчімо там полки погані».

Вміло підбираючи такі й подібні поетичні звороти, Франко допомагає читачеві краще зрозуміти ідеї й образи «Слова о полку Игореве» і «Semper tiro». Для автора «Слова» і Франка спільний глибокий патріотизм. Франка так само турбувала доля його батьківщини, як і автора «Слова», і, нагадуючи своїм сучасникам його ідеї, він закликав до згоди і боротьби за возз'єднання колишніх земель Київської Русі.

Мрії Франка збулися в наш час, в Сталінську епоху; всі землі східних слов'ян, завдяки національній політиці партії Леніна — Сталіна, возз'єднані в єдиній дружній сім'ї народів, в Союзі Радянських Соціалістичних Республік.

Після появи збірки поезій «Semper tiro», Франко в 1907 р. знову звернувся до «Слова о полку Игореве» як перекладач. Опублікувавши німецькою мовою роботу про композицію «Слова», він дав декілька фрагментів цієї поеми в німецькому перекладі. Франкові необхідно було перекласти деякі частини як ілюстративний матеріал для характеристики композиції «Слова». Цим частинам можна дати такі назви: 1. Пісня про Всеслава; 2. Пісня про смерть Із'яслава; 3. Два соколи; 4. Після поразки; 5. Плач руських жінок.[48]

Для характеристики того, яких принципів художнього перекладу додержувався Франко, перекладаючи «Слово о полку Игореве», будучи вже зрілим поетом, подаємо паралельно з оригіналом декілька уривків перекладу:

«Слово» 17—18[49].	У перекладі Франка[50].
Жены руския въсплакашась, аркучи: «Уже намъ своихъ милыхъ ладъ ни мыслию смыслити, ни думою сдумати, ни очима съглядати, а злата и сребра ни мало того потрепати».	Russische Frauen weinten sagend: „Schon sollen wir unsere lieben Männer, nicht mit Gedanken gedenken, nicht mit Gemüt vermuten, nicht mit den Augen erblicken und kein Gold und kein Silber mehr mit Geklingel tragen“.

[48] Окремі уривки названо в тій послідовності, в якій містяться вони в роботі Франка.

[49] Слово о полку Игореве — Ритмический перевод Д. С. Лихачева, Москва, 1950, стор. 17—18.

[50] Франко 303 — I. Franko, Die Komposition des «Слово о полку Игоревѣ», IA, т. XXIX, стор. 303.

«Слово» 24.	Франко 302.
Уже бо Сула не течетъ сребрены- ми струями къ граду Переяславлю, И Двина болотомъ течетъ онымъ грознымъ полочаномъ подъ кликомъ поганыхъ Единъ же Изяславъ, сынъ Васильковъ, позвони своими острыми мечи о шеломы литовьскыя.	Schon rinnt die Sula nicht mit silbernen Wogen, Zur Stadt Perejaslav: und die Dvina rinnt kotig zu jenen grimmen Polotskern unter dem Ruf der Heiden Einzig der Izjaslav Sohn des Vasilko hämmerte mit seinen scharfen Schwertern auf die Helme der Litauer.

Подані зіставлення показують, що Франко докладно передає зміст «Слова», окремі його художні образи і з особливою ретельністю зберігає стилістичні прийоми. Він також намагається передати й ритміку слова, додержуючись тих положень, які виклав у своїй науковій праці.[51] Ритміку «Слова» Франко зводив до нерівноскладової будови, обумовленої логічною (синтаксичною) цілістю.

Німецькі переклади Франка із «Слова» не завжди задовольняли автора. Так, у роботі про композицію «Слова» вміщено переклад під заголовком «Два соколи». Через рік Франко вдруге переклав цей уривок. Франко вважає, що перекладач мусить з особливою вибагливістю ставитись до своїх перекладів, не зупинятись на першій редакції, докладно проглядати перекладений твір і при найменшій нагоді внести зміни, коли цього вимагає художність перекладу.

Розглядаючи «Слово о полку Игореве» в поезії Івана Франка, ми приходимо до таких висновків:

Франко, вивчаючи «Слово» ще в юнацькі роки, зробив спробу його перекладу на українську мову. Вже тоді, будучи учнем середньої школи, Франко зрозумів староруську поему й вірно передав її ідейно-художні особливості, хоча слабе знання в той час української літературної мови негативно позначилося на формі.

Однак настанови Франка щодо художнього перекладу, намагання точно передати зміст і форму оригіналу були вірні.

Правда, на практиці Франкові не вдалося точно перекласти «Слово» — це скоріше переспів його.

Франко і пізніше як поет двічі звертався до «Слова». Так, у 1901 і 1902 роках він вибрав з нього цікаві мотиви й склав декілька високопатріотичних оригінальних віршів під назвою «На старі теми».

---

[51] Пор. Записки НТШ, т. XXXV—XXXVI (1900), стор. 33—34.

В них Франко виявив себе, як справжній митець у використанні «Слова», його ідейного змісту та поетики. Це було найвищим досягненням Франка-поета в галузі зацікавлення його староруською літературою.

Нарешті, перекладаючи в 1907 році уривки «Слова о полку Игореве» на німецьку мову, своїм перекладом Франко показав, що цієї перлини староруської літератури не слід перекладати одноманітним віршовим розміром; що найголовніше — треба вірно передавати зміст та зберігати художні засоби. Німецькі переклади Франка — це дуже цікава вказівка для перекладів «Слова».

Відношення Івана Франка як до перекладу «Слова о полку Игореве», так і до використання окремих мотивів і його поетики у власній поезії не втратило актуальності і в наш час.

М. НЕЧИТАЛЮК

ТЕМА ОПРИШКІВСТВА В ТВОРЧОСТІ ІВАНА ФРАНКА

Творчість І. Франка тематично дуже різностороння. Письменник-реаліст ніколи не звужував свої творчі інтереси до випадкових, далеких від сучасності тем, а намагався охопити всі ділянки суспільного життя, «обняти цілий круг людських інтересів».[1] Він створив серію колоритних «галицьких образків» з життя селянства, першим зафіксував зародження пролетаріату і дав разючі картини класової боротьби (в бориславських оповіданнях), пером сатирика розвінчав українську й польську буржуазно-націоналістичну інтеліґенцію, показавши її справжнє обличчя, її реакційну суть (в повістях і сатиричних поемах). Уся багатогранність тогочасної дійсності знайшла яскраве художнє відбиття в поезії, прозі й драматургії І. Франка.

Зайнявшись головним чином сучасністю, І. Франко неодноразово звертався в своїх творчих шуканнях і до історичного минулого. Дві причини сприяли цьому: з одного боку, намір знайти в минулому революційно-визвольні традиції народу й вказати на приклади героїчної боротьби, втіливши їх в конкретні образні форми, а з другого — бажання обійти ті «обридливі драчі з цензурами»,[2] які доводилось Франкові зазнавати з творами на сучасну тематику.

При оцінці значення історичних тем для письменника Франко виходив з того переконання, що зображення минулого громадського життя є «предметом живим і тикаючим сучасних інтересів», що «повість історична має вартість, коли її основна ідея зможе зайняти сучасних, живих людей, то значить, коли сама вона єсть живою і сучасною».[3] Саме маючи на думці актуальність історичної тематики, Франко написав повість «Захар Беркут», драму «Сон князя Свято-

[1] Ювілей 25-літньої літературної діяльності Івана Франка. ЛНВ, 1898, т. IV, стор. 129.

[2] Лист І. Франка до М. Драгоманова від 13. III. 1895 р. Матеріали для культурної і громадської історії Західної України. Київ, 1928, стор. 497.

[3] І. Франко. Передмова до повісті «Захар Беркут». «Зоря», Львів, 1883, стор. 197.

слава» та інші твори, в яких, по суті, розв'язував проблеми своєї доби.

З історичних подій недавнього періоду найчастіше приваблював І. Франка опришківський рух, як вияв збройного протесту західноукраїнського народу проти соціального і національного гноблення. Так у творчості Франка з'явилася тема опришківства, якій була присвячена перша повість письменника «Петрії і Довбущуки» (1875—1876 рр.) та ряд творів пізнішого періоду, серед яких слід назвати одноактну драму «Кам'яна душа» (1895 р.) та оповідання «Гуцульський король» (поч. 900-х рр.).

На розробці опришківської теми виразно позначилась еволюція поглядів і стилю Франка. Творче осмислення опришківства проходило в напрямку від подолання літературно-романтичних традицій до соціально-історичної трактовки суспільних явищ і ствердження реалістичних принципів.

Постійний і неослабний інтерес Франка до визвольного руху західноукраїнського народу був обумовлений наявністю в світогляді письменника елементів матеріалістичного розуміння історії. Послідовно виступаючи проти фальсифікації в літературі дійсного життя минулих епох, проти історичної невірності, наприклад, драм і трагедій К. Устияновича,[4] Франко цілком відкидав ту національну історію, яку підносили і на всі лади оспівували в своїх поетичних творах галицькі «патріоти». «Ми, русини галицькі, — заявляв він, — властиво не маємо своєї національної історії, не маємо минувшини, котра була б близька до свідомості народної і... могла б підносити народного духа. Часи князів і бояр поросли мохом, і кого у нас нині до них зігрієте? Всі оті Ярополки, Олеги, Настасі, виводжені на сцену нашими драмописателями, були чистою мертвеччиною і не мають ніякісінької поетичної вартості».[5] Хроніку князівсько-боярських родів Франко не вважав за національну історію і тому так рішуче відкидав романтично-націоналістичну ідеалізацію всього реакційного з минулого, протиставляючи своє, глибоко демократичне розуміння історії України.

Революційно-демократичне ставлення Франка до історичного минулого України яскраво виступає в його відомій поетичній відповіді всім псевдопатріотам з буржуазно-націоналістичного табору (у вірші «Ти, брате, любиш Русь»):

Ти любиш в ній князів,
Гетьмання, панування, —

---

[4] І. Франко. Літературні письма, VI, зб. «Іван Франко», № 2, вид. ЛДУ, 1949.

[5] І. Франко. Наш театр. «Народ», Львів—Коломия, 1892, № 15, стор. 197.

Мене ж болить її
Відвічнее страждання.[6]

Під справжньою національною історією Франко розумів історію народних рухів, тобто ті події, які відбувалися волею народних мас, за їх безпосередньою участю і мали соціально-визвольний характер. До таких він відносив не «історію роду Острожських», а «опришків з Довбушами і Баюраками».[7] Вітаючи революцію 1905 року як «весняну добу» в житті народів Росії і України, Франко проголошував: «всесвітня історія — не історія героїв, а історія масових рухів і перемін».[8] Думка про рушійну силу і роль народу в історії проводилася ним і в багатьох художніх творах, написаних на історичну тематику. Таким чином, можна зробити висновок, що в своїх поглядах Франко *наближався* до марксистського вчення про те, що «історія суспільного розвитку є разом з тим історія самих виробників матеріальних благ, історія трудящих мас», що «історична наука, якщо вона хоче бути дійсною наукою, не може більше зводити історію суспільного розвитку до дій королів і полководців, до дій «завойовників» і «покорителів» держав, а повинна, насамперед, зайнятися історією виробників матеріальних благ, історією трудящих мас, історією народів».[9]

Як же оцінював Франко рух народних месників-опришків, що став однією із характерних тем його творчості?

Опришківство Франко трактував як єдино можливу для народу в XVIII ст. форму соціальної боротьби. Ще в 1878 році, високо підносячи літературно-історичне значення «Русалки Дністрової», цієї першої ластівки сміливого, протестуючого голосу в задушливій атмосфері тогочасного суспільного життя, з особливою різкістю він наголосив на соціально-революційній основі опришківства. «Аж надто виразно пробивається той протест, — писав Франко у статті «Критичні письма про галицьку інтелігенцію», — в тім, що автори любуються іменно в описуванні людей, вигнаних із суспільності, опришків та розбійників, котрі цілим своїм життям закладають *протест проти існуючого ладу*... А тота ціла картина опришського курища, так чудово і артистично змальована Шашкевичем в «Олені», — чи ж не виходить вона *на апофеоз того єдиного протесту проти неволі, який тоді був можливий для народу?*»[10] (курсив мій — *М. Н.*).

---

[6] І. Франко. Мій Ізмарагд, Львів, 1898, стор. 9.
[7] І. Франко. Наш театр. «Народ». Львів—Коломия, 1892, № 15, стор. 12.
[8] І. Франко. Отвертий лист до галицько-української молодіжі. ЛНВ, 1905, кн. IV, стор. 11.
[9] Історія ВКП(б), Короткий курс, Укрдержвидав, 1946, стор. 114—115.
[10] «Молот». Львів, 1878, стор. 92.

Опришківський рух породжений суспільно-економічними причинами. Епоха XVIII ст., коли народні повстання досягли найбільшого розмаху, характеризується погіршенням економічного стану сільського населення «внаслідок здирств, — як пояснив Франко, — численної і ненаситної німецької бюрократії, котра разом з австрійською окупацією залляла країну».[11] Опришки — не розбійники, «не пятно в нашей истории», як вважали буржуазні історики, а найкращі і найсвідоміші представники із народу, борці з соціальною неправдою, народні месники. Тому й все опришківство у своїй суті є виявом народних стремлінь до волі, до зміни існуючих порядків, до поліпшення життя. Саме так оцінював його Франко, коли писав, що «в атмосфері повної темноти і пригноблення жив цей люд (карпатських районів Західної України — *М. Н.*), ніби в мряці. Особам більш живої вдачі, що прагнули до руху і зміни, залишалась тільки одна дорога — опришківство, розбійництво, жебрацтво і загалом життя нестале, нелегальне, але вільне. Була це теж *одинока на ті часи форма народного протесту проти пануючих суспільних порядків*»[12] (курсив мій — *М. Н.*).

Якщо більшість дослідників черпали відомості про народний рух XVIII ст. в Галичині з урядових документів і відповідно до того давали йому своєрідне, класове освітлення, то І. Франко звернувся до найпершого джерела — до багатющої усної народної творчості.

Важливу роль в правильному розумінні Франком ідейної суті опришківства (на всіх етапах розвитку) відігравала діяльність його як фольклориста-збирача. Народні пісні й оповідання про опришків збиралися ним постійно. Першими матеріалами Франка з цього циклу були зразки народної творчості про легендарного героя Олексу Довбуша, які вперше були використані в повісті «Петрії і Довбущуки». Зрідка записи Франка появлялися в пресі, але основна їх кількість побачила світ лише в журналі «Життя і Слово» (в рубриці «Із уст народа»), а згодом в «Етнографічному збірнику». Публікація народної творчості про опришків у цих органах була частковою. З багатих своїх фондів Франко вибирав для друку тільки найцінніші зразки, якими вважав, по-перше, найменш збирані жанри (прозовий), по-друге, ті, що були характерні новизною мотиву, і, по-третє, варіанти до відомих вже творів.[13]

---

[11] І. Франко. Szkice z dziejów literatury rusińskiej w Galicyi, „Głos", Варшава, 1888, № I, стор. 15.

[12] Там же.

[13] «Життя і Слово». Львів, 1894, т. I, стор. 140.

Багатство народної творчості про опришківський рух наштовхнуло Франка на думку зайнятися спеціальними дослідженнями в цій галузі. У листі до А. Кримського від 14 січня 1896 року він писав: «Тепер засяду до праці про гуцульський народний епос, то є, про пісні опришківські: хотів би видрукувати в «Киевской Старине» враз із текстами, а коли ні, то в «Этнографическом обозрении». На жаль, цікавий задум Франка залишився нездійсненим. У матеріалах, підготовлених до відомих «Студій над українськими народними піснями», особливо в архівних реєстрах пісень, збереглися сліди роботи над окремими опришківськими піснями, на підставі чого не важко догадатися, що кращі з них Франко планував включити до свого дослідження. Глибоке вивчення Франком народної творчості про опришків виявляється також в його дослідах над текстологічною історією пісень, що велися з метою відтворити («реконструювати») на основі багатьох варіантів початкові, ніби найдосконаліші пісенні тексти. Така синтезуюча робота, на думку Франка, допомогла б вірно уявити характер епічної творчості гуцулів: «... можна би чей же зложити в повній формі пісню про Штолу так, як була зложена первісно під живим враженням подій. А в такім разі, як одна з найновіших опришківських пісень, вона дала б нам образ того, як мусіла виглядати давніше епічна творчість гуцульського люду».[14] Експерименти над «реконструкцією» пісенних текстів, незважаючи на методологічну помилковість таких досліджень Франка, потрібні були для встановлення ідейного змісту народно-поетичних творів про опришків в час їх появи в минулому, що давало важливий матеріал для історичної характеристики епохи та оспіваних подій.

Франко стверджував історично-пізнавальне значення народної творчості, користувався її свідченнями в своїй публіцистично-науковій практиці і не раз підкреслював перевагу в історичній правдивості народних пісень над офіційними історичними матеріалами. Значення народної творчості полягало якраз в тому, що вона правдиво, без жодних прикрашувань, показувала, наскільки оспівані події стосувалися насущних інтересів широких верств населення, були їм близькими й зрозумілими, а герої виражали їх думи й сподівання.

Надруковану в «Зорі» за 1893 рік народну пісню про опришка Семена Хотюка Франко попередив цікавими зауваженнями щодо ваги подібних пісень для вивчення історії. Порівнюючи праці деяких буржуазних істориків про опришківство з народними піснями на ту ж тему, він приходить до

---

[14] Етнографічний збірник. Львів, 1898, т. V, стор. 230.

висновку, що «пісня стоїть далеко ближче до фактичної основи, передає факт вірніше (хоч не завсігди документально вірно) і в правдивім освітленні, не підкрашуючи, не ідеалізуючи його...»[16]

На історичні свідчення народної творчості спирався Франко і тоді, коли історична наука зовсім не давала документальних підтверджень. Так, він доводив історичність особи опришка Мирона Штоли, дуже популярного в народних піснях, зате невідомого зовсім для істориків. «Ані в наших етнографічних збірниках, ані в праці пок. Целевича про нього не було досі ніякої звістки, а тимчасом нема ніякого сумніву, — стверджував Франко, — що маємо тут діло з появою зовсім історичною і що пам'ять про нього у людей старшої генерації ще жива і докладна».[17] Спостереження Франка над деякими опришківськими піснями дозволили йому зробити узагальнення про певну історичну достовірність взагалі всього опришківського фольклору: «Порівнюючи оповідання, списане мною з уст гуцула Андрія Освіцінського (на прозвище Мандрика) з піснею (про Мирона Штолу — *М. Н.*), записаною В. Козарищуком, ми бачимо, як докладно пісня йде за слідами дійсних подій, і звідси можемо догадуватися, що й *інші пісні про опришків треба вважати більш або менш вірною реляцією справдішніх фактів*»[18] (курсив мій — *М. Н.*).

Історично-пізнавальне значення народної творчості відмічалося Франком також у статті «Критичні письма про галицьку інтелігенцію» та в багатьох інших статтях і рецензіях. Наприклад, у рецензії на фольклорні записи П. Мартиновича, що були опубліковані в «Киевской Старине» за 1904 рік, Франко підкреслив історичну вагу вміщених там пісень, дум, казок тощо й звернув на них увагу саме істориків. «Отсе ми й вичерпали зміст сих інтересних записів, — говорить Франко на закінчення своєї рецензії. — Крім чисто фольклорного інтересу, вони цікаві головно як вказівки, як на крилах пісень, казок, новел та всяких мандрованих мотивів бережеться в пам'яті українського народу жива традиція його минувшини. З цього погляду вони і подібні до них записи варті пильної уваги також наших істориків».[19]

Фольклорно-збирацька і дослідницька робота Франка має двояке значення: з одного боку, завдяки їй були збережені цінні записи нових зразків про вияв волелюбних поривів українського населення Карпат, з другого боку, вона важлива тим, що значно збагатила письменника матеріалом. Саме в тісному причиновому зв'язку з фольклорними зацікавлен-

[16] «Зоря», Львів, 1893, № 11, стор. 222.
[17] Етнографічний збірник, Львів, 1898, т. V, стор. 32.
[18] Там же.
[19] ЗНТШ, Львів, 1906, т. 70, стор. 235.

нями й суспільно-політичними поглядами Франка знаходиться розроблювана ним у художній творчості тема опришківства.

* * *

Звертання до опришківства як до теми творчості не було новиною в літературі. Ще задовго перед виступом Франка, в часи розквіту романтизму, польський письменник Й. Корженьовський спробував відтворити один епізод з гуцульського життя в драмі «Каграссу Górale».

Поряд з романтичними епізодами, яких чимало в драмі, не менш яскраво виділяються в ній реалістичні мазки і ті «зеренця живого драматизму», про які згадував Франко в статті «Наш театр», вказуючи на оброблення історичної теми Корженьовським. Разом з тим він відмітив явно невдалу спробу подати в образі мандатора прототип жорстокого Грдлічки. Варто погодитись з думкою Франка, що «Корженьовський, пишучи драму, далеко не догнав дійсності і що його мандатор є недоладною карикатурою супроти свого оригінала — страшного кривавого Грдлічки».[20]

Найближчим попередником Франка в літературному опрацюванні опришківської теми був Юрій Федькович. Цей «найбільший поет зеленої Буковини», як його назвав Франко, спираючись на багатющу основу народних переказів, протягом всієї творчості неодноразово пробував оспівати величного національного героя, борця проти соціальної неволі — Олексу Довбуша. Він присвятив легендарному ватажкові опришків кілька ліричних та епічних творів. У вірші «Довбуш» з 1862 року поет переспівав відому народну пісню. В інших віршах, як «Недуг. Довбуш» і «Дзвінка», Федькович відійшов від народно-пісенної традиції й огорнув героя символічно-романтичним серпанком. Рамки ліро-епічних віршів виявилися вузькими для розв'язання любовної драми Довбуша. Шукання відповідної літературної форми привело поета до написання віршованої драми «Довбуш», кільканадцять разів перероблюваної, а зараз відомої в трьох українських редакціях. Відхід Федьковича від фольклорного трактування Довбуша, що вже помітний в перших поетичних розробках теми, в драматичному творі спостерігається в закінченому вигляді. Соціально-класова підоснова Довбуша тут стушована, натомість досягає вершин романтизація героя та його оточення в містичних тонах.

Франко, назвавши Федьковича «поетом одного закутка — розкішного та принадного, але все-таки тісного», другою слабою стороною його поетичної творчості вважає «нахил до містики». «Нахил той, — читаємо в ювілейній статті, — най-

---

[20] І. Франко. Наш театр. «Народ». Львів—Коломия. 1892, № 9, стор. 126.

виразніше проявився в першім опрацюванні його драми «Довбуш», в котру він вплів багато міфологічних осіб і дійшов навіть до того, що й образи, висячі на стіні, почали було говорити».[21]

Цей вислів не повинен викликати підозріння, ніби Франко засуджував всю творчість Федьковича. Він дорікав лише за деякі твори і за деякі теми, розроблювані поетом; у той же час відмічав, що «слабі сторони у Федьковича далеко не переважають його добрих сторін», що «поезія буковинського Кобзаря жива, правдива поезія», а Федькович «безперечно один з найоригінальніших літературних фізіономій в нашій літературі».[22] Повний критичний аналіз «Довбуша» Франко зробив у рецензії на постановку нового варіанту п'єси у Львівському театрі 1888 року. Рецензент влучно підмітив основну, ідейно-змістовну хибу драми: «Концепція наскрізь неприродна і натягнута, історичне тло зовсім фантастичне...»[23] Невдалими визнано взагалі всі три переробки драми, бо: «Переробки стосувалися поодиноких сцен і подробиць (прим. з давнішого єзуїта-інтригана зроблено секретаря-інтригана, що перебуває під впливом єзуїтів), але не основного розуміння історії і людської натури, яке має місце в тій п'єсі».[24]

Зображення опришків не в повній відповідності до історичної правди було характерне не тільки згаданим творам Корженьовського і Федьковича. Зауваження, зроблені Франком, можна цілком поширити на всю існуючу українську й польську художню літературу про опришків. Розв'язування теми в романтичному, а то й націоналістичному дусі, коли зерна правдивості народної творчості майже безслідно щезали перед індивідуальними поетичними домислами, було однаково властиве і польському письменникові 40-х років К. В. Войцицькому, який написав за народно-пісенними матеріалами історичну повість про Довбуша[25], і західноукраїнському письменникові 90-х років Кучураку К. А., авторові оповідання про того ж народного героя.[26] Обмеженість світогляду цих письменників, ігнорування народної оцінки опришківства і поетичного стилю народної творчості — все це призводило до того, що тема опришківства розв'язувалася ними однобоко, рево-

---

[21] І. Франко. Осип-Юрій Федькович (кілька слів по поводу 25-літнього ювілею його літературної діяльності). «Зоря», Львів, 1886, стор. 236.

[22] Там же.

[23] Kurjer Lwowski, II/X 1888, № 283, стор. 5.

[24] Там же.

[25] Войцицький К. В. Dobosz. Historyczny obraz z podań i pieśni ludu. Stare gowędy i obrazy.

[26] К. А. Кучурак. Олекса Довбуш, ватажок опришків. Повість історична. Коломия, 1897.

люційний зміст її втрачався, а образ Довбуша виводився в спотвореному вигляді.

* * *

Тема опришківства намітилася у Франка ще на ранньому етапі його творчості — в юнацькій драмі «Три князі на один престол» (1874 р.). Тут автор вивів не опришків-месників, а розбійників. Початкуючий письменник у той час наслідував ідейно-стилістичні схеми, вироблені в жанрі історичної драми й трагедії. Це помітно відбилось як на характері показу міжусобної боротьби за княжий престол, що є головною темою драми, так і на трактуванні розбійництва та причин, що призводять до цього. Цікаво, що в драмі, хоч і невиразно, дано соціальне мотивування розбійництва — воно виводиться як одна із форм протесту проти існуючих суспільних порядків.

Однак, цей протест показаний як хибний шлях. Автор проводить думку, що розбійництво — найнижчий ступінь морального занепаду людей. А тому й образ ватажка розбійників Лабія показаний Франком у розвитку від зрозуміння помилковості свого вчинку, коли він «прокляв себе і весь світ і кинувся на тую дорогу»,[27] до повного розкаяння, а далі до мрії «чесним способом дороблятися вартості життя» й повного торжества цієї мрії. За те, що Лабій зберіг у своєму серці «іскру людськості», «не зганьбив святині свого духа», він дістає разом з іншим розбійником Палієм помилування від князя і нагоду спокутувати свою провину на службі у нього.

Якщо батальні сцени й образи трьох князів, суперників у боротьбі за владу, створені за матеріалами псевдоісторичного «Краледворського рукопису», то сцени з подіями, що розгортаються в розбійницькому стані, безумовно навіяні народними оповіданнями про опришків. І саме при зображенні розбійників помітне тяжіння молодого Франка до оригінальності і до більш реального світу.

Першу спробу розв'язання опришківської теми під соціальним кутом зору Франко зробив у повісті «Петрії і Довбущуки» (1875—1876 рр.).

У передмові до нового видання повісті (1913 р.) Франко розкриває її історію й джерела, зокрема вказує на усне оповідання свого знайомого Лімбаха про селянина Петрія, що збагатився знайденим скарбом, і народні оповідання про пригоди різних опришків, особливо Олекси Довбуша.[28] Матеріалом для письменника були головно усні перекази про «довбушеві скарби» та про пригоди самого Довбуша. Творча уява

---

[27] І. Франко. Три князі на один престол. 1874. Архів Франка, № 224.

[28] І. Франко. Петрії і Довбущуки, Чернівці, 1913, стор. 6—7.

гуцулів цю тему огорнула героїкою, легендарністю і фантастикою.

Змальовуючи боротьбу між двома родами (Петрієм і внуком Олекси Довбуша) за володіння довбушевим скарбом, Франко в'яже в одне ціле реалістичні й романтичні картини. Події, що за повістю відбуваються десь в першій половині XIX ст., хронологічно не збігаються з тим періодом, коли жив і діяв Олекса Довбуш. Автор малює, згідно з народно-поетичними уявленнями, живого ще на той час Довбуша, який не загинув і не може загинути, не передавши своєї справи боротьби нащадкам. Ідея спадкоємності, продовження славних традицій народно-визвольної боротьби проповідується також за допомогою довбушевого скарбу, який призначався для народного діла, для об'єднання всієї української землі. Мріями Кирила Петрія висловлена політична програма Франка, що особливо чітко сформульована у другій редакції повісті. «А його уява (Петрія — *М. Н.*) показувала йому цілу велику, нерозвалковану Україну, цвітущу й веселу, щасливу, славну й могутню» (стор. 23). Так письменник пов'язує опришківську тему з соціальними завданнями сучасності, виконати які випадає на долю нового покоління борців — селянському синові Андрієві Петрію.

У повісті є два розділи, що ведуть читача в далеке минуле, до часів дійсного життя Ол. Довбуша, й виконані в реалістичних тонах («Мій дім — моя твердиня», «Внучка воєводи»). Вони включені з метою пояснити родовід сучасних нащадків Довбуша та їх загадковий зв'язок з іншими персонажами. Екскурс у минуле не відіграє важливої ролі в розвитку сюжетної лінії повісті, а в композиційному відношенні становить майже окремий твір, який є цікавим сам по собі, як спроба відтворити на основі оригінально використаної письменником народної творчості історично правдивий образ народного повстанця — Олекси Довбуша.

Переплітання в одному творі сучасності з давноминулими епохами, реалістичних картин з романтично-фантастичними домислами притупило соціально-класову загостреність першої повісті Франка.

Свою повість Франко вважав «плодом замало дозрілим», «документом молодечого романтизму» й не мав наміру включати її навіть у збірку творів. Проте, в плані розв'язання опришківської теми позитивне значення твору в тому, що всюди підкреслюється соціальна суть опришківства і само воно також зв'язується з соціальними питаннями сучасності. В пізнішій творчості Франка буде проявлятися й поглиблюватися якраз оця лінія твору. М. Коцюбинський не помилився в своєму визначенні місця й значення повісті в загальній твор-

чості Франка. «Тут повно всякого страхіття, розбійників, заклятих скарбів, привидів, душегубства і оживаючих мерців, — говорив він в рефераті про І. Франка. — Але невважаючи на те, що цею повістю Франко оддав данину тодішній літературній школі, ми бачимо в ній вже й соціальні мотиви, добачаємо зародок того таланту, що незабаром розвився так пишно у других творах Франка».[29]

Основна ідея повісті «Петрії і Довбущуки» — використання довбушевого скарбу для соціальної діяльності — проводилась Франком у пізніших творах, де вона була поглиблена до питання про суспільний обов'язок інтелігенції служити своєму народові. В такому напрямку використовують награбовані розбійником і передані їм гроші брати Начко й Владко в повісті «Лель і Полель» (1887). Вони свято виконують передсмертний заповіт старого розбійника, щоб його криваві гроші пішли «на поміч бідним, на оборону тих, що з них їх награблено»,[30] й розгортають бурхливу видавничу й адвокатську діяльність, направлену на захист інтересів народних мас. У важкій і нерівній боротьбі проти існуючого суспільного ладу Начко і Владко гинуть, гинуть, як борці-одинаки. На добро для народу призначає свої закопані, з бідних людей лихварями зідрані, гроші колишній розбійник дід Гарасим (оповідання «В тюремнім шпиталі», 1902 р.). Думка про те, що здобутий довбушевий скарб ніколи не приносить щастя людині, якщо він використаний не для суспільної праці, а тільки для особистих вигод, проводиться Франком у казці «Без праці» (1891).

Досліджуючи народні рухи в Західній Україні першої половини XIX ст., Франко найбільше цікавився історичною постаттю громадського діяча, а потім керівника повсталих буковинців Лук'яна Кобилиці. Матеріали й різні відомості про нього, переважно народного походження, він почав збирати ще з 1882 року. Наукова робота Франка над вивченням історії Буковини, що завершилася написанням у 1902 році за матеріалами народних пісень і оповідань спеціальної розвідки про Лук'яна Кобилицю,[31] була передумовою художньої практики в тому ж тематичному напрямі. Франко задумав відтворити ті бурхливі часи в художньому творі. З плану задуманої повісті про Кобилицю, що зберігся в архіві письменника і подається нами в додатку, видно, наскільки широкою накреслювалась панорама соціального життя буковинців у 40-х роках XIX ст. У майбутню повість потрапляли деякі

---

[29] М. Коцюбинський. Твори. Том III. Київ, 1949, стор. 25.

[30] І. Франко. Лель і Полель. «Рух», т. XXX, стор. 104.

[31] І. Франко. Лук'ян Кобилиця. Епізод з історії Гуцульщини в першій половині XIX в. ЗНТШ, 1902, т. 49.

факти з біографії Ю. Федьковича, яку Франко пильно вивчав у кінці 80-х рр. У статті «Молодий вік Федьковича»[32] Франко доводив, ніби Федькович був сином опришка Коссована, проте дуже швидко відмовився від цієї думки. В критичній літературі навколо питання родового походження поета розгорілася полеміка. Легенда про Коссована, яку створив сам Федькович у листі до К. Горбаля з 1863 року, незабаром була розвіяна науковими аргументами. Хоч Франко під впливом незаперечних фактів відкинув легенду як вчений, зате прийняв її як письменник і провів у план повісті.

Події в задуманій повісті про Кобилицю мали розгортатися в двох основних напрямках: а) вияснення історії сім'ї Гординського, походження його дітей і участі їх у суспільній боротьбі на боці народу, б) показу громадської діяльності Л. Кобилиці й боротьби карпатських українців за старовинні права проти намагань панства завести панщину. Центральною постаттю мав бути Кобилиця. Значне місце відводилось опришкам Коссовану, Юріштану з трьома братами й Антону Ревізорчуку, які мусили приймати активну участь у справах Кобилиці.

* * *

Поява в творчості І. Франка «Кам'яної душі», одноактної драми з життя карпатських опришків кінця XVIII ст., є закономірним явищем, а не «романтичним скоком» письменника, як думалося Драгоманову.[33] «Кам'яна душа» — це наслідок постійних зацікавлень її автора тією частиною народної творчості, в якій дістав різностороннього відбиття опришківський рух. Серед усіх попередніх літературних спроб Франка тільки ця драма виділяється як перший реалістичний твір на тему опришківства. Поет спустив опришків з романтичних висот на землю, показав живими людьми, через всю драму провівши ідею рішучого протесту проти існуючих суспільно-політичних порядків.

Тему для створення «Кам'яної душі», написаної на початку 1895 року, підказала Франкові народна пісня «Павло Марусяк і попадя». Ця пісня (в двох варіантах) була опублікована в «Народных песнях Галицкой и Угорской Руси» Я. Головацького, а потім передрукована В. Гнатюком у збірнику «Народні оповідання про опришків» з такою приміткою: «На основі сеї пісні написав др. Ів. Франко одноактну драму п. н. «Кам'яна душа», друковану в «Життю і Слові», 1895, III, стор. 352—368 і окремо».[34]

---

[32] «Правда», Львів, 1888.
[33] Лист до І. Франка від 23. II. 1895. «Матеріали», стор. 495.
[34] Етнографічний збірник, Львів, 1910, том XXVI, стор. 166.

Текст першого варіанта цієї пісні, звідки Франко почерпнув матеріал для драматургічного опрацювання, такий:

Ой по горі, горі, горят ми огні,
Попадя Маруся терен ізбирає,
Терен ізбирає, в огник прикладає,
В огник прикладає, жалібненько плаче.
А Павло Марусяк все ся ї питає:
— Попаде Марусе, камінная душе!
Чого сумна ходиш, чого вірне плачеш?
Чого вірне плачеш, чого не співаєш?
— Ой як же мені сумненькій не бути,
Не навчила я ся корчима ходити,
З звора воду пити, з торби хлібом жити,
З торби хлібом жити, на камені спати.
— Попаде Марусе, камінная душе,
Покинь сумувати та йди вечеряти!
— Ой як же мені та не сумувати?
Покинула ж бо я попа молодого,
Попа молодого та ще недужого,
Дитинку маленьку та й розповитеньку,
Коровки дійнії та й слуги вірнії.
Попонько читає, мене споминає,
Дитину купают, мене споминают,
Коровки ревут, волосінько мечут,
Дитинонька плаче, серденько вриває,
Мені молоденькій все жалю додає!
— Попаде Марусе, камінная душе!
Не слухати ж було шептання моєго,
Не лишати ж було попонька своєго!
Моє шептаннєчко долів річков плине,
Твоя неславонька навіки не згине.
Попаде Марусе, камінная душе!
Я ж ті не бороню, йди ж тепер додому!
— Ой не піду, не піду, бо мій піп лихенький,
Бо мій піп лихенький, на мене гнівненький:
Одно личко вдарит, друге ся запарит,
Мене молодую здоровля позбавит.
В понеділок рано Марусяка ймлено,
А вівторок рано по ката послано,
А в середу рано ката привезено,
А у четвер рано Марусяка згублено.
І звононьки звоня і бубноньки бубня,
А Павла Марусяка у Ланчині губя.
Ой най же го губят, та най же го вісят,
Чей мене молоду Біг з попом потішит!

Франкові була відома ще й інша пісня аналогічного змісту — чумацька, два зразки якої надруковано в «Трудах этнографическо-статистической экспедиции в западно-русский край» П. Чубинського (том V, 1874, стор. 665—666) і які починаються словами: 1) «Де чумаченьки стояли, попаденьку підмовляли», 2) «Попитай Івана, чого попадя ридає». Опришківська і чумацька пісня примикають до одного з найбагатших циклів народно-пісенної лірики, що об'єднується спільністю розроблюваного мотиву, а саме — мотиву уве-

дення дівчини. Ів. Франко мав повну рацію, коли в списку пісень, підібраних для своїх «Студій над українськими народними піснями», ставить їх у один ряд, причому опришківську на перше місце. В архівному реєстрі пісень під № 9 знаходимо такий запис Франка: «Павло Марусяк, опришок. Гол. I, 155; Чуб. ТЭ, 665».[35] Безумовно, кращим є перший варіант пісні про Марусяка, наведений вище, який в порівнянні з уривковими й художньо невиразними чумацькими піснями яскраво виділяється своєю сюжетно-композиційною повнотою й справді розкішною поетичною формою.

Що ж Франко взяв від народної пісні про Марусяка й попадю для створення драми? Проаналізуємо спочатку пісню.

Перше, що впадає в очі — образ попаді Марусі як головний. З контексту пісні легко переконатися в тому, що Маруся по своїй волі, добровільно, а не з примусу, змінила своє забезпечене й безтурботне життя на матеріальні невигоди, з якими їй довелося зустрітися, живучи з опришком Марусяком у горах. Неясно одне: які причини заставили її покинути дітей і «попа молодого та ще недужого». Треба думати, що тільки під впливом короткочасного захоплення, а не глибокого любовного почуття, Маруся відважилася на рішучий крок, щоб швидко переконатися в своїй помилці й гірко розкаюватися в ній. Після довгих страждань, признавшись нарешті в своїх переживаннях Марусякові, вона готова повернутись назад, і лише страх перед ганьбою, неславою та чоловіком стримує її. Проте й цей забобонний страх не зупинив її, коли трапилась відповідна нагода. Заключні слова пісні найвиразніше розкривають характер попаді, яка, проклинаючи пійманого й повішеного Марусяка, надіється на щасливе повернення додому й на прощення свого чоловіка. Ті слова допомагають зрозуміти до кінця пісенний образ жінки. Вони вказують, зокрема, на те, що попадя не любила по-справжньому Марусяка, що вона виявилася людиною слабої волі, нестійкого характеру, слабосильною перед труднощами життя й навіть здатною до зради.

Важливе місце у розвитку сюжетної лінії пісні займає передане з великим співчуттям, теплотою й поетичною майстерністю материнське почуття. Переживання попаді — це, по суті, боротьба між любов'ю до Марусяка й материнськими обов'язками по відношенню до дітей. Останнє перемагає й змушує обірвати нитку, що в'язала Марусю з долею опришківського ватажка.

Всі головніші пісенні елементи знайшли те чи інше відбиття в драмі Франка «Кам'яна душа». Одні з них безпосередньо перенесені в драматичний твір, інші — у вигляді твор-

[35] Архів І. Франка, № 476/12.

чих комбінацій і глибокого переосмислення. До прямих запозичень слід віднести назву драми та імена головних героїв. Решта сюжетних епізодів та мотивів оригінально перероблені в аспекті вимог нового ідейного змісту драми.

Розуміється, найтісніший творчий зв'язок між драмою і народною піснею існує тільки у змалюванні характеру жіночого образу; робити ж якісь зближення між Марусяком з пісні і Марусяком з драми — немає підстав. Тут напрошуються інші зіставлення (фольклорно-історичного порядку), що не стоять у прямому відношенні до нашої пісні. Через це характеристика Марусяка й опришків з драми доречна після аналізу образу Марусі.

Пісенну характеристику попаді як «кам'яної душі» Франко перетворив у тему та ідею своєї драми.

Для того щоб розкрити соціальні й моральні коріння народно-пісенного образного вислову «кам'яна душа», Франкові довелося відтворити конкретні, типові умови суспільного життя прикарпатських районів Західної України кінця XVIII століття, умови, при яких міг скластися і певний пісенний сюжет, і певний характер людини, що дав підстави для такої назви. Допоміжним матеріалом для відтворення правдивого колориту життя тієї епохи служили в першу чергу різножанрові твори усної народної творчості; певне значення мали, зрозуміло, офіційні історичні відомості. Лише з врахуванням тих суспільних обставин, у яких знаходяться й діють герої драми, можна цілком і до кінця зрозуміти ідею, що втілена як в образі Марусі — «кам'яної душі», так само і в образах інших дійових осіб.

«Героями моїх творів, — писав Франко в своїх «Причинках до автобіографії», — майже ніколи не бувають люди зовсім темні і безпомічні, а коли ті твори будять симпатію до них у читачів, то певно не за їх терпіння, а за їх життєву енергію, розум і чуття, яке вони проявляють у життєвій боротьбі».[36]

Образ Марусі — продовження галереї сильних жіночих натур у творчості Франка. Своїми рисами характеру — рішучістю й стійкістю, вірністю високим і чистим почуттям, прямолінійністю вчинків — цей образ тісно приєднується до образу Анни з «Украденого щастя». Спорідненість між ними також у тому, що вони є носіями протесту проти існуючих законів суспільного життя. У «Кам'яній душі» класове групування набуло рельєфнішого зображення й рішучішого розмежування, ніж в «Украденому щасті». Тут наочно бачимо вияв збройної боротьби трудового народу.

---

[36] І. Франко. Причинки до автобіографії. «Неділя», Львів, 1912, № 9, стор. 6.

В умовах важкої і нерівної боротьби героїня народної пісні й драми Франка випробовується. І коли в народній пісні попадя не витримує випробувань (її нарікання на свою нещасливу долю логічно завершуються поворотом додому і прокляттям Марусякові), то в драмі вирізьблено, немов із кременю, сильну духом, тверду й незламну жінку, яка навіть у момент найвищого психологічного напруження в сцені розповіді Баюрака про загрозливе майбутнє для її дітей мужньо перемагає тимчасове хитання й оволодіває собою. В цьому істотна відміна драматичного образу від пісенного. Її легко встановити, звернувшись до розгортання подій в драматичному творі. І це тим більш важливо, бо через нерозуміння й невірне тлумачення образу Марусі та опришків у літературознавстві встановився негативний погляд на всю драму Франка. Деякі критики відносили «Кам'яну душу» до найслабіших драматичних спроб Франка, називаючи її романтичною мелодрамою, в якій життя опришків має тільки декоративне значення. Але повернемось безпосередньо до розвитку сюжету драми і прослідкуємо, як поступово окреслюється засобами драматургічного зображення образ Марусі, розкриття характеру якої як «кам'яної душі» стало, по суті, завданням драматурга.

Основну рису характеру Марусі подає вже початковий діалог між нею й раненим опришком Бойчуком, якому вона обмивала й перев'язувала рану. Намагання старого опришка викликати своїми співчутливими словами відвертість — безуспішні. Маруся жодним словом не виявляє незадоволення своїм становищем у невигідних умовах опришківського життя, а тим більше безсердечним ніби ставленням до неї Марусяка. Вона також рішуче обриває опришка, коли той, мріючи про щастя любові з нею й супокійне життя, необережно виказав свої затаєні думки:

Якби мене яка так полюбила,
Їй-богу, кинув би те ремесло,
Пішов би де в Волощину, в Молдаву,
Прожив би ще старі літа спокійно
У теплій хаті![37]

Відкинувши наміри Бойчука, Маруся категорично заявила про свою вірність лише одному — Марусякові. Цим вичерпується питання взаємовідносин з іншими членами опришківської ватаги. Невмолима і загадкова — такою залишається довгий час Маруся для всіх опришків, в тому числі й для Марусяка. Ось яку характеристику дає їй Бойчук:

---

[37] Іван Франко. Кам'яна душа. Драма в одній дії. «Життя і Слово», Львів, 1895, том III, стор. 353. Далі цитуємо за цим виданням.

Угнівалась! А славна молодиця!
Відважна, добра... Та тверда душа,
Не подаєсь! Як кремінь. Як прийшла
Сюди, то щоб згадала про свій дім,
Про мужа, про рідню — ані словечка.
Ніхто не знає, відки й хто вона,
Хіба ватажко? Неначе темний бір
Мовчить. Вже ж певно, що в душі у неї
Невесело, бо не всміхнесь ніколи,
Не зажартує, пісні не співає.
Мовчить. Чи то горда така, чи може
Який великий біль, чи жаль, чи встид
Замкнув їй серце?..

У цьому стислому, але колоритному монолозі не важко дошукатися слідів оригінального використання стилевих і поетичних засобів народної пісні, що послужила за джерело для написання драми; зокрема тут деталізується рядом синонімічних понять («тверда душа», «як кремінь») головний пісенно-поетичний мотив — «кам'яна душа»; також перенесено з пісні образний вияв смутку («пісні не співає»).

Наступні події, що блискавично наступають одна за другою в зв'язку з інтригами прибулого до опришків Баюрака, створюють такі умови, при яких повністю прояснюється характер, соціальне обличчя і таємниче походження Марусі. Поява Баюрака, колишнього слуги при дворі її чоловіка, викликає в Марусі тривожні передчуття. Своє ж хвилювання вона мусить затаїти, а перед ватажком, як і завжди, вдавати з себе спокійну, привітливу й щиру.

Посланий паном Крайником з метою розколоти сили опришків, Баюрак уміло використовує внутрішні незгоди та незадоволення опришків своїм ватажком і підступним способом брехні домагається того, що частина з них на чолі з Громом покидають табір Марусяка. Одночасно Баюрак шукає побачення з Марусею, хоче попередити про наближення «ровти» і переказати слова чоловіка. Зустрівшись недалеко від печери з Марусею, Баюрак не може переконати її й схилити на свій бік. Якщо опришок Грім з перших слів повірив вигадці маловідомого йому панського слуги, то колишню господиню, пані Крайникову, не вдалося умовити й переконати істинною правдою. Ця сцена між Баюраком і Марусею надзвичайно цікава тим, що тут Франко майстерно оперує фольклорним стилевим прийомом потрійного нагнітання подій.

Баюрак передає умову Крайника:

Нехай покається, хай зробить так,
Щоб віддала мені Марусяка
Живого в руки — я її прощу.

У цих словах Маруся пізнає «брудну душу» колишнього свого чоловіка, який чекає від неї каяття, рабської покори. Ви-

конати його умову — значить втратити почуття людської гідності, втратити навіки свободу. Вона рішуче відкидає подібний компроміс:

Усе однакий! Ох, брудна душа!
Він лакомиться на тих сто дукатів,
Що визначені тому, хто дістане
Марусяка! Та ні! Мене на се
Не зловить!

Баюрак вдається до всіх можливих найуразливіших способів, аби зломити рішення Марусі. Для неї починається випробування на стійкість. Баюрак повідомляє, що в разі незгоди розвіється легенда про викрадення і відкриється її добровільна втеча і, отже, неслава, а здивованій Марусі пояснює: «бо хто ж би смів подумать, що самі ви по добрій волі кинули дітей...». Помітивши, що згадка про дітей найбільше вражає, він не опускає випадку вдарити по материнському серцю, малюючи перед нею зворушливу картину чекання її дітьми: «ще й досі плачуть, згадуючи вас, і кожного, хто до двора прийде, питаються: ти бачив нашу маму?» Яку силу волі і мужності виявляють розпачливі слова матері, якими вона просить бога закам'яніти серце, щоб не тріснуло. Під цей момент вагання Баюрак повідомляє про погрозу смерті для Марусі, якщо вона відмовиться віддати Марусяка живим у руки Крайника, бо цим цілком підтвердить свою вину («Тоді вона мені не жінка. Зловлю з розбійниками, з ним ж і повішу»). Але й на цю погрозу Маруся не зважає. «Нехай! Нехай!» — відповідає. Краще смерть, ніж знову повертатися у те життя, де панують «брудні душі». Для неї вороття нема. Одне її турбує — доля дітей. І ось Баюрак завдає остаточного і вирішального удару: він нагадує про гірку сирітську долю її дітей, яких пан Крайник вирішив зректися, якщо вона відмовиться виконати його умову.

Маруся: Що? Що сказав? Ти ще раз повтори!
Баюрак: Дітей її зречуся, як щенят
Прогоню з дому, викину, не хочу
І знать про них, так як вона від них
Втекла.

У цих словах дано вичерпуючу заочну характеристику Крайникові, як людині жорстокій, бездушній. Тепер для Марусі розкрилася на весь зріст підлість колишнього її чоловіка. Вона ще раз переконалася в правоті свого вчинку. Коли ж Баюрак цим останнім повідомленням намагався спрямувати Марусю на шлях зради, пропонуючи, по суті, оправдати свій ганебний вчинок іменем невинних дітей, то замість згоди з її уст вирівається стогін зраненого материнського серця й стримана (але важлива для пізнання образу) самохарактеристика:

Маруся: (важко дихає): О, боже! Сего вже занадто,
Се вже над людські сили! За один
Фальшивий крок! За хвильову оману
Чуття! За хвилю забуття — і стільки
Страшенних розчарувань і унижень,
І мук і сліз, пролитих не очима,
А серцем!

Це — єдине місце в драмі, коли Маруся призналася в помилковості свого почуття до Марусяка. Тут вона проявила по відношенню до себе деяку легкодухість. Однак, не піддалася впертим намовлянням Баюрака. Хоч хитнулася, але не зійшла з місця, залишилася до кінця вірною собі, твердокам'яною.

Сцена з Баюраком закінчується тим, що Маруся, переборовши вагання й цілком урівноваживши, передає для своїх дітей золотий хрест, у якому знаходився опис усіх скарбів («криївок») Марусяка. Таке негайне рішення було викликане тільки тим, що вона збагнула неминучість загибелі від руки Крайника, якому могли б дістатися багатства опришківського ватажка. За відданий хрест Маруся жертвує життям; цей же вчинок максимально наблизив дію до розв'язки і остаточного розкриття її характеру як «кам'яної душі».

Сцена з Марусяком (ява XII і XIII) розгортається на трьох етапах, що обумовлено попередньою ситуацією, тобто загадковою зустріччю Марусі з Баюраком.

На першому етапі Маруся розвіює у ватажка підозріння любовної зради. Вона, як і колись, скупа на слова, пряма і різка у відповідях, вона — ще «кам'яна душа».

Далі Марусяк викриває відсутність золотого хреста. У нього виникає нове підозріння зради. На його настирливі домагання Маруся спочатку хоче відповісти символічним сном, але нарешті примушена сказати правду, «що за годину, за малу хвилину тут буде ровта». Зрозуміло, у Марусяка більше не могло бути сумнівів у її зраді — він певний того, і з вигуками: «Ти зрадила мене! Запродала!» пробиває свою кохану ножем. На цьому етапі розвитку дії «кам'яна душа» — Маруся, немов пророчиця, яка розуміє неминучість долі; її слів жахається Марусяк: «Що це ти говориш нині?» — запитує. «Загадки якісь», — дивується.

Наступний етап — повне розкриття «кам'яної душі». У передсмертному монолозі Маруся відкриває нарешті перед Марусяком свою загадкову історію, біографію й ті причини, що змусили її покинути старого Крайника, соціальну підоснову яких не важко зрозуміти з таких початкових рядків:

Так, Ільку! Слухай. Молоду
Дали мене за Крайника старого.
Брудна душа... Я рвалася думками...

Чи можна на підставі відвертих слів Марусі (любов до Марусяка — «фальшивий крок», «хвильова омана») трактувати її як особу не тільки не трагічну, але й не драматичну, дивуватися, як це робить безрідний космополіт Борщагівський, чому вона не біжить разом з Баюраком назустріч своєму чоловікові, й закидати драмі нелогічність у розвитку сюжету? Якщо вирвати названий момент з конкретної обстановки — така думка буде слушною. Тоді Франко нічого нового не вніс у трактування пісенного образу. Беручи ж окремі частини твору в гармонійній єдності, розглядаючи кожну з них у зв'язках і взаємній обумовленості, не важко прийти до прямо протилежних думок, а саме про те, що образ Марусі — трагічний і драматичний.

Франко показав у «Кам'яній душі» трагедію матері й драму жіночого серця як наслідок, породжений умовами капіталістичних відносин. Досить буде вказати на такі характерні риси тих відносин, як насильне, матеріально вимушене заміжжя Марусі, брехливе афішування Крайником любові й згоди в сім'ї, стремління не похитнути за всяку ціну свого становища в суспільстві, жадібність до наживи й звірячі методи в досягненні цього. Ось далеко не всі, взяті з драми, риси того звірячого закону, що панує в капіталістичному світі й накладає на суспільно-родинні справи свій помітний відпечаток. Найвиразнішою ж ознакою є наявність опришків, — людей, для яких немає місця в суспільстві й які повстали проти нього. Бореться проти соціальної неправди й Маруся, залишаючись на вірну смерть у рядах опришків.

* * *

Якщо образ Марусі — «кам'яної душі» виріс в основному з пісенного прототипу, то опришків Франко створював, основуючись на достатній кількості народних оповідань, відомих йому безпосередньо з народних уст чи з тогочасних публікацій, а також на історично-документальних відомостях.

Основна тенденція при зображенні опришків — підкреслити соціально-класову природу цього явища, показати його як вияв збройного протесту народних мас проти існуючого суспільного ладу. Одночасно на історії ватаги Ілька Марусяка Франко показує процес розшарування і диференціації опришківства кінця XVIII ст., що був викликаний, з одного боку, переслідуванням і жорстоким винищенням опришків військово-урядовими силами (так званими пушкарями, «ровтами»), а з другого — наростанням внутрішніх суперечностей, властивих кожному стихійному селянському руху.

Ілько Марусяк і Степан Бойчук — продовжувачі славних традицій опришківства як вияву соціального протесту. Марусяк чутливий до чужого горя, до всіх скривджених і поневолених, але непримиренний ворог панства, злочини якого «карбує» для майбутньої помсти. І не випадково підісланий до нього шпигун Баюрак, для того щоб ввести в оману, викликати співчуття і повне довір'я до себе, вигадує ніщо інше як історію своїх поневірянь на службі в делятинського пана. На запитання ватажка, що привело Баюрака до них, той відповідає: «Моя біда, моє гірке сирітство, моя тяжкая кривда». Винятково важливе значення в підкресленні соціальних рис опришківства відограє в драмі розповідь втікача про панську сваволю. Франко виявив тією розповіддю не тільки свою обізнаність з суспільним життям на Гуцульщині в час панування австрійських загарбників, але й уміння виділити з загального комплексу суспільних відносин основні питання соціальних протиріч. Такі умови життя постійно викликали протест, що виливався в формі опришківського руху. Саме в цьому плані розуміючи значення розповіді Баюрака, було б несправедливо ігнорувати або перекручувати (як це робив космополіт Борщагівський) ідейний зміст такої історично-правдивої, реалістичної картини, яку бачимо в VI-й яві.

Баюрак: Я з Богородчан родом, та служив
В Делятині у пана фервальтера.
П'ять літ служив я. Що вже клятий німець
Назбиткувався наді мною! Скільки
Набив мене, бо знав, що я на світі
Самісінький, що сирота безрідний,
Що не впімнесь ніхто за сиротою.
Я пас його воли оце п'ять літ,
Та три дні тому вбив ведмідь одного.
Почув се пан і каже: «Баюрак,
За той вола мені заплатиш ти!»
І не досить, що всю мою сембрилю
Зарахував собі, а ще й мене
Хотів заперти до арешту.

Марусяк: Он як
Збиткуються погані вороги
Над нами!

Цар: О, на того фервальтера
У нас закарбовано чимало!
Колись у нас з ним буде обрахунок,
Хіба би я не Цар був!

Баюрак: Що ж я мав
Робити — втік від шваба, та й до вас.
Вертать до Богородчан — се значить:
Ставай на панщину! У службі вже
Не міг я видержати довше. Дай —

Гадаю — закоштую ще свободи!
Пристану до опришків. Доведеться
Повиснути, так що ж? Не перший я.
І не останній! А хоч пару хвиль
Пожить на волі! З тим я й вибрався
До вас: прийміть, сли ласка, а як ні,
То не пожалуйте хоч кульки в лоб.
Волю отут загинуть, ніж вертати
В те пекло, із котрого вирвавсь нині.

В устах Баюрака — це правдоподібна вигадка (адже він нею розпочинає плести сітку інтриги), але для опришківського ватажка — правда життя, яка не одного загнала в їх ряди з метою жорстокої відплати. І дивно, коли згадуваний вже не раз космополіт Борщагівський відносить сцену з Баюраком у розряд рис, що «характеризують опришків з найгіршого погляду», на ділі, свідомо затушковуючи одну з найбільш *соціально-виразних* картин драми Івана Франка.

Не менш важлива ця сцена для зрозуміння характеру Марусяка, бо посередньо показує його симпатії і антипатії, його ідейні переконання, що розкриваються в репліці: «Он як збиткуються погані вороги над нами!»

Марусяк дотримується у ватазі давніх традицій внутрішнього розпорядку й правил співжиття. Він оберігає права і гідність ватажка, на якого був обраний лише тому, що виділявся, звичайно, своєю відважністю, силою, мудрістю, умінням швидко зорієнтуватися в конкретній обстановці й прийняти правильне рішення. Про свої заслуги і здібності він натякнув різко Громові: «Без мене всі ви варті торби січки». Згідно з традицією в його руках знаходиться розподіл здобичі. Поділ нерівний, але справедливий по відношенню до інших. Залишаючи собі найбільшу частку, ватажок порівно обділяє всіх членів ватаги, навіть тих, які не приймали участі в операції, як ранений Бойчук і Маруся.

Принцип розподілу викликає незгоду серед опришків. Незадоволений найбільше такою системою Семен Грім. Потяг до збагачення, наживи — основна мета Грома. В ім'я своїх шкурницьких інтересів він не хоче рахуватися з потребами і правами товаришів: не погоджується на пай хворому Бойчукові, протестує проти участі Марусі в розподілі здобутих цінностей. Грім — представник опришків цілком розбійницького, бандитського складу. Він не вагається використати брехливу звістку Баюрака, щоб переконати рядових опришків у зраді Марусяка й примусити їх покинути табір. Так народжувалася чистої води банда грабіжників. Ясно, Грім поведе своїх хлопців не на боротьбу з соціальним лихом, не стане карбувати панських злочинів; він буде очищати кишені і багатих і бідних.

Для закінчення аналізу образів опришків не можна обминути без пояснення деяких вчинків Марусяка. Ревнивість і манія переслідування — притаманні риси характеру ватажка, похідними від яких далі будуть — суворість і жорстокість. Простіше всього на основі цих рис засудити героя, не докопуючись причин. Шукаючи ключа до зрозуміння того, чому автор саме такими рисами наділив одного з головних персонажів драми, треба звернутися в першу чергу до специфічних умов життя, що породжують той чи інший характер. Не важко пересвідчитися, що ревнощі Марусяка — закономірна річ у чоловічому оточенні опришків, манія переслідування — результат ненастанної погоні військових карних загонів, що надзвичайно посилили свою діяльність по винищенню опришків з початком австрійської колонізації. Вникнувши в становище, в якому знаходилися тодішні опришки, зрозуміємо, що в Марусяка як ватажка природньо виникав острах, побоювання зради, підозрілість. Сповнений почуттями обережності, настороженості, переслідуваний підозрами зради, він логічно був підведений до вбивства Марусі. І тому, здається нам, жорстоку розправу з коханкою слід пояснювати в меншій мірі вдачею людини, а більше всього соціальним становищем опришків і певною ситуацією, збігом таких обставин, при яких для Марусяка стала незаперечною зрада Марусі. Довір'я до Баюрака, яке виявив такий обережний, завжди сповнений підозріннями ватажок, ще раз нехай відтінить його ідейне обличчя як месника, а не звичайного розбійника.

Досить виразно показано непримиренність і соціальний протест Марусяка в кінцевій сцені драми. Це є немов останній мазок драматурга в завершенні характеру опришківського ватажка. Оточений «пушкарями» й позбавлений можливостей активної збройної боротьби, Марусяк використовує зброю слова. Він «стрілу затроїну» пускає в серце пана Крайника, «котра його до смерті гризти буде»: «Знай, що з любви вона пішла за мною і вмерла добровільно, щоб тебе не бачити на очі». І далі іронічним, глузливим словом розвінчує порочність моралі панівних класів. Він заставляє вислухать його:

Марусяк (встає): Помалу! Поки ще
Сей ніж в моїх руках, не наближайтесь.
Ти, пане Крайнику, гамуйся трохи!
І замість мук видумувать для мене,
Придумай краще, як його збрехати,
Щоб вийшло так, що жіночку твою
Розбійники спіймали, завели
В ліси і вбили, бо вона не хтіла
Тебе їм в руки видати. Бреши,
Що бідна так тебе любила вірно,

Що згинути воліла в лютих муках,
Ніж зрадити тебе! Се буде гарно,
І може навіть дехто і повірить.

Цим останнім, передсмертним монологом Марусяк вказує на ті освячені закони, яким поклоняються панівні класи, — брехня, лицемірство, експлуатація і т. д. Критика, яку вклав в уста опришка Франко, є обвинувальним актом не тільки суспільству кінця XVIII віку, але й тому капіталістичному світові кінця XIX століття, в якому жив і боровся сам письменник-революціонер.

Марусяк покінчив з собою, щоб не дістатися живим у руки. Тут Франко, як у всіх інших випадках, залишився вірним історичній правді, з якою зафіксували подібні факти народні пісні і перекази. Самогубство, до якого доходили звичайно опришки, знаходячись у безвихідному становищі під час нерівної боротьби, В. Гнатюк пояснив так: «Та не сама смерть відстрашувала опришків від того, аби не попасти за життя в руки властей — вона не була їм так страшна, але ціла дорога, якою до неї мусили йти. Відповідно до тодішнього праводавства віддавано перш усього кожного опришка на тортури. Аби видобути з нього зізнання, уживано найрізнородніших способів: вкладано на колесо, печено свічками, розпаленим залізом і т. д. Аж по тортурах засуджувано на смерть, при чім сам присуд виконувано нераз огидним способом».[40] Через те й Олекса Довбуш просив своїх товаришів посікти його на дрібний мак, аби над ним не глумились вороги:

Ой ви, хлопці, ба й молодці,
Візьміть мене на топорці,
Беріть мене на топори,
Занесіть мя в сині гори.
В сині гори занесіть мя,
На дрібний мак посічіть мя,
Най ся ляхи не збиткують,
Моє тіло не чвертують.[41]

Як бачимо, Франко не взяв з першоджерельної пісні мотив покарання Марусяка, а пішов слідом за тими піснями і переказами, в яких показана рішуча стійкість опришків, боротьба на смерть.

* * *

Підійшовши до теми й сюжету, підказаних народною піснею, з позицій революційного демократа, Франко вперше в українській літературі створив реалістичний драматичний

[40] В. Гнатюк. Словацький опришок Яношік в народній поезії. ЗНТШ, т. 31—32, стор. 10.

[41] В. Гнатюк. Народні оповідання про опришків. Е. З., т. XXXI, стор. 42.

твір про життя карпатських опришків кінця XVIII віку. Він зумів відповідно до історичної правди підмітити і передати основну рису суспільного життя — протест народних мас проти соціального поневолення. Глибокою ідейністю, втіленою в образах головних героїв, Марусі — «кам'яної душі» і Марусяка — опришківського ватажка, визначається актуальність і значення драми.

Царська цензура мала всі підстави остерігатися поширювання «Кам'яної душі» в Росії. Цензор Коссович писав: «Принимая во внимание безнравственность содержания этой драмы, предназначенной для народного чтения (цена 8 коп.), цензор полагал бы, применяясь к циркуляру главного управления по делам печати от 8 мая 1895 г. об особенно строгом просмотре книг, предназначенных для народного чтения, не допускать обращения настоящей брошюры внутри России». А цензурний комітет, всупереч рецензентові, «не находит сюжет драмы в особенном смысле слова безнравственным. Оставление молодою женою старого мужа — сюжет слишком обыкновенный. Да и из содержания драмы видно, что молодая женщина горюет по оставленным ею детям и им отсылает золотой крест, как свое благословение и защиту от злого мужа». Все-таки драму дозволити не можна, бо «брошюра эта не может служить здоровою пищею для народа».[42] Отже, не аморальність п'єси була причиною заборони, а щось інше, що не дозволяло рекомендувати твір Франка як «здоровую пищу для народа», а саме: ідея рішучого протесту аж до самопожертви й соціально-викривальний зміст драми.

Ідейно-соціальна спрямованість і реалістична сила драми Франка особливо стає відчутною й переконливою, якщо зробити зіставлення з повістю буржуазного письменника-декадента Гната Хоткевича «Камінна душа». Перед нами рідкісний приклад використання одного джерела — пісні «Павло Марусяк і попадя» — у двох письменників з різним світоглядом.

Буржуазна критика надзвичайно розхвалювала і підносила Хоткевича за його «гуцульські образки», серед яких одним із найповажніших творів вважалася велика повість «Камінна душа». Але Франко не бачив у новелах і оповіданнях Хоткевича високої художньої майстерності; він підмітив у них перевагу суб'єктивного елементу, що не дозволяє письменникові «пластично викінчувати картини».[43] Перевага

---

[42] Из записной книжки архивиста. Царская цензура о произведениях украинского писателя И. Франко, «Красный архив», Исторический журнал, т. I, Москва, 1940, стор. 267.

[43] І. Франко. Молода Україна, Л, 1910, стор. 65 .

суб'єктивного елементу привела Г. Хоткевича до натуралістичного психологізму, декадентського естетизму й навіть містики. Вивчаючи життя і побут населення Гуцульщини, він захоплювався екзотикою карпатських гір, загадковим внутрішнім світом людей, інтимними відносинами. З позицій буржуазного естета Хоткевич і намалював Гуцульщину часів опришківства в повісті «Камінна душа».

Повість написана, як свідчить В. Гнатюк у листі до М. Коцюбинського від 8. XI. 1910, «на підставі моїх матеріалів про опришків».[44] Твір Хоткевича — це, властиво, етнографічний нарис, пересипаний густо коломийками й піснями. Фольклор займає таке самодостатнє місце, що під його тиском знаходиться вся дія й сюжетно-композиційна структура повісті. Створюється враження, ніби перед нами не художній твір, а збірник різноманітних фольклорно-етнографічних матеріалів. Проте, не важко встановити, що письменник використовує фольклор, підпорядковуючи його певним своїм реакційним тенденціям.

Основний мотив народної пісні не дістав у повісті ні обгрунтування, ні поглиблення, навпаки, Марусю можна назвати швидше жінкою «м'якої душі». У відносинах поміж нею і Марусяком, як і в кожному зокрема образі, автор постійно й з явним смакуванням підкреслює низькі, брудні вияви їх взаємин і почуттів.

Створюючи образ Дмитра Марусяка, Хоткевич мав на меті «розвінчати», спираючись на деякі фольклорні характеристики, опришківство як вияв соціального протесту і боротьби. Він багато вигадує негативних, дискредитуючих рис і на цій основі творить образ розбійника Дмитра Марусяка. Крок за кроком письменник викриває нікчемність Марусяка як людини, зібравши в його особі всі можливі пороки. Він жорстокий і немилосердний, брутальний і розпусний, гордий і боягуз, грошолюб і т. ін. Розвінчанню опришківської слави присвячено в книзі чимало місця. Рупором викривальної тенденції автора є також образ Марусі. Маруся, яка спочатку ідеалізувала опришків, приходить до висновку, що «жодних опришків, лицарів правди нема, а є звичайні собі розбійники. Хоткевич створив огидливий образ опришка Марусяка, а заодно дав суцільну характеристику опришкам як розбійникам, деморалізованому, вкрай зіпсованому і викинутому з суспільства елементові.

Не менш показовий спосіб аналізу психології героїв. Вихідна точка психологізму Хоткевича — пристрасно-надмірне копирсання в житті й людській душі. Такий принцип, як ві-

[44] М. Коцюбинський і Західна Україна. Збірник III. Вид. АН УРСР, 1943, стор. 71.

домо, передбачений естетикою декадентів, був розкритикований і засуджений у свій час Франком.

Великий інтерес Хоткевича до гуцульського фольклору й етнографії ховає в собі реакційні тенденції. Опрацювання тієї ж самої фольклорної теми і сюжету, яку розробив в драматичній формі на 15 років раніше І. Франко, не можна розцінювати інакше як виступ буржуазно-націоналістичного табору проти принципів реалістичної літератури й революційно-демократичної естетики. Нічого нового не вніс Хоткевич у справу використання фольклору літературою. Його метод механічного перенесення фольклорних зразків у художній твір давно вже відкинутий як примітив. У руках націоналіста Хоткевича це старий реквізит, яким озброювалися представники загниваючої буржуазної культури в боротьбі з прогресивною, реалістичною літературою.

* * *

Останнім твором Франка, яким замикається коло творчих розробок опришківської теми, поки що можна вважати оповідання «Гуцульський король», опубліковане лише в 1948 р. акад. М. Возняком у першому збірнику ЛДУ «Іван Франко. Статті і матеріали».

Історія появи цього, в незакінченому вигляді збереженого, оповідання найтісніше зв'язана з фольклорними зацікавленнями Франка в останнє п'ятиріччя XIX ст. Збирання матеріалів про героїчні події історичного минулого — про опришків і ватажка карпатських повстанців Лук'яна Кобилицю — ось свідомо вибрана тема, якою зайнявся Франко в той час. Тоді зібрано ним було ряд цікавих народних пісень і переказів про опришків, частину з яких разом з іншими фольклорними матеріалами Франко помістив у V томі «Етнографічного збірника», що вийшов у 1898 році під його редакцією. Тут знаходимо такі зразки: оповідання про Мирона Штолу, оповідання про Юрішка і Грдлічку, згадка про давніших опришків, згадка про опришків і пушкарів. Одне з таких народних оповідань про кінець кривавого ката, мандатора Грдлічку, прозваного народом «гуцульським цісарем», Франко обробив у формі розповіді старого гуцула А. Освіцінського, від якого він неодноразово записував фольклорно-історичні матеріали.

Оповідання «Гуцульський король» — приклад такого опрацювання народної творчості, коли текст, записаний з народних уст, не підлягає переробкам або частковому використанню для творчих потреб письменника, а тільки літературно обрамлюється. Точніше — перед нами фольклорний твір з малюванням живого образу народного оповідача й докладним описом побутової обстановки. Правда, подібної історії,

яку розповів старий гуцул Франкові, немає ні в одному фольклорному збірнику, навіть у такому повному, як збірник В. Гнатюка «Народні оповідання про опришків». На існування оповідань про занепад Грдлічки вказують окремі згадки в інших народних переказах, надрукованих Франком у V томі «Етнографічного збірника».

Від Освіцінського Франко записав оповідання про Юрішка й Грдлічку, де про останнього є такі відомості: «Герлічка, як його скасували з мандатора, жив у Кутах. Бідував дуже, всі за його забули. Я вже був війтом (1856—1860), то прийшов сми раз до него, а він лежить на голій постелі. «Ади, каже, Андрію, які мя чиряки обсіли!» А у него рани по цілім тілі. Там і вмер, ніхто й не заглянув до нього. Трафили си наші люди і віднесли го до гробу».[46] В іншому оповіданні, записаному Целіною Бурачинською[47] в с. Криворівні, знаходимо таке свідчення про безславний кінець Грдлічки: «Як мандаторії знесли, а завелись Bezirksamt-и,[48] то і Грдлічка стратив свою посаду в Устеріках, а натомість дістав посаду канцеляриста в Кутах. Але тут якось йму не велося і він швидко дістав відпустку. Часи змінилися, колишній достаток розтратився, і колишній пострах гуцулів, «гірський цісар» розпився і вмер під плотом в Кутах».[49]

Оповідання Освіцінського про «гуцульського короля» складається з двох частин. У першій малюється страшний образ всемогучого кривавого «устеріцького пана», який своїми нелюдськими методами катування і самосудом винищував опришківство, а весь гуцульський край 25 років держав, «як у бочці забитих, як у пітьмі».[50] Грдлічка був пострахом для всього населення, не тільки для опришків. «Але ми не жили, а тремтіли весь час, бо над нами висіло одно страшне і невідоме: устеріцький пан. То був направду наш король, наш найвищий судія, такий, що не питав ані суду, ані права, лише міг брати, в кайдани кувати, катувати та вбивати кожного, хто йому подобався. Сидів у тих Устеріках, як медвідь у гаврі, і куди простягнув лапу, текла кров, а принаймні плили сльози».[51]

Другу частину оповідання складає розповідь про кінець тієї «герлічкової неволі» і нещастя, які посипалися на голову Грдлічки, як справедливе покарання за всі тяжкі злочини.

В оповіданні «Гуцульський король» показано образ од-

---

[46] Етнографічний збірник, 1898, т. V, стор. 36.
[47] Одна з постійних і дуже сумлінних кореспонденток І. Франка.
[48] Окружні уряди.
[49] Етнографічний збірник, 1898, т. V, стор. 38.
[50] Іван Франко. Гуцульський король, «Іван Франко. Статті і матеріали», зб І, ЛДУ, 1948, стор. 10.

ного з найжорстокіших приборкувачів, душителів волелюбних поривів народних мас. Автор не дає своїх оцінок, він стоїть збоку, присутній лише як співбесідник. До нас промовляє сам народ, який засуджує і проклинає гуцульського ката Грдлічку, зловтішаючись з безславної кончини гнобителя і кривдника народних мас.

Устами сучасника й очевидця письменник характеризує останній етап в історії опришківства, етап його повного занепаду. Воно розгромлене і винищене австрійським урядом і панськими посіпаками. Однак, опришківство занепало не тільки внаслідок придушення збройною силою. Головною причиною цього була органічна слабість його як всякого стихійного селянського повстання. «Окремі селянські повстання, — вчить Й. В. Сталін, — навіть в тому разі, якщо вони не є такими «розбійними» і неорганізованими, як у Степана Разіна, ні до чого серйозного не можуть привести. Селянські повстання можуть приводити до успіху тільки в тому разі, якщо вони поєднуються з робітничими повстаннями, і якщо робітники керують селянськими повстаннями».[52]

Минулася «герлічкова неволя», але ніщо в житті гуцулів не змінилося: «грошеві данини робилися чимраз тяжчі і життя тяжче і скрутніше — ой, ой, ой, яке скрутніше», — визнає старий гуцул Освіцінський. І хоч опришківства вже нема, але причини, які завжди викликали революційний протест народних мас, залишилися і надалі.

Не раз після того західноукраїнський народ піднімався на революційну боротьбу проти своїх гнобителів. Найвищого піднесення досяг народно-визвольний рух у 1919 році, коли під впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії робітничий клас м. Дрогобича встановив владу Рад. Кров'ю розплачувалися трудящі за свої прагнення возз'єднатися з Радянською Україною. Незабутньою сторінкою в історії визвольної боротьби були львівські події 1936 року. І тільки в вересні 1939 року збулася споконвічна мрія західноукраїнських трудящих, висловлена такими вогненними, сповненими віри рядками їх великого сина — Івана Франка:

Та прийде час, і ти вогнистим видом
Засяєш у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ, впережешся Бескидом,
Покотиш Чорним морем гомін волі,
І глянеш як хазяїн домовитий
По своїй хаті і по своїм полю.[53]

---

[51] Там же, стор. 11.

[52] Й. Сталін. Розмова з німецьким письменником Емілем Людвігом. Твори, т. 13, стор. 113.

[53] Іван Франко. Мойсей, поема. Львів, 1905, стор. 7.

УРИВОК ПЛАНУ ПОВІСТІ ІВ. ФРАНКА ПРО ЛУК'ЯНА КОБИЛИЦЮ[1]

I. 1) Родина Федьковичів: старий Гординський, горда, шляхетська натура, з панськими претензіями, чується не своїм в домі, де його жінка й діти проявляють хлопські наклонності. Він підозріває жінку о невірність, попадає між опришків, дізнається від них, що Юрко не його син, утікає від опришків, вертає до дому, катастрофа родинна, він їде з Грдлічкою ловити опришків. Юріштан попадається з трьома братами і Косованом. Се діється при кінці 1847 р.

2) Старший син Гординського Грицько товаришує з Кобилицею. Старий Горд. ненавидить Коб., вона за Коб. — із-за сего часті сварки дома. Громади гуцульські 1845 р. вибирають Коб. і Грицька своїми пленіпонентами, щоб вели процес за хрізов Гіки.[2] Оба вони починають процес, програють в Чернівцях, ідуть до Відня.

II. Кобилиця, — його виховання, женитьба, його дім, багатство, характер. Гуцул і громадський чоловік. Його стріча з опришками. Юріштан і Косован — розмова і незгідність. Його відносини до Гординських, до Грдлічки.

III. З'їзд гуцулів 1845 р. Процес. Подорож Коб. і Горд. до Відня — жарт канцеляристів — поворот зимою 1846 — різня мазурська — Кобилиця і Шеля, їх розмова і спір. Коб. арештований в Чернівцях, Григ. Гор. утікає до Румунії.

ЧАСТЬ ПЕРША

1845 — 1846

1) Празник в Путилеві на весняні Николи. Гординська ладяться приймати Кобилицю. Сварка в домі — старий Горд. їде до Грдлічки до Устерік — Грицько і Юрко, їх мати і сестра Юстина приймають гостей. Два брати Джуранюки влюблені в Юстину. Кобилиця і Гординська, вони любилися колись і Юстина була результат.

2) Рада гуцульська — Буковина під Австрією, Грізов — панщина, пани, ліси і полювання — виступи Кобилиці і Грицька Горд., — їх вибирають. Виступи жінки Кобилиці (між гуцулами старий батько тої жінки, піп, батько Гординської і опришок Косован).

---

[1] Цей уривок зберігся в архіві Івана Франка під номером 487/24. Дата написання його, як встановлює акад. М. С. Возняк, припадає на початок 90-х років XIX ст.

[2] Це була так звана «Золота грамота», видана воєводою Григорієм Гікою в 1766 р., якою була зроблена спроба врегулювати взаємовідносини між панами і підданими. Коли пізніше буковинське боярство стало заводити панщину, збільшувати податки, всіляко обмежувати права народу, то це, звичайно, викликало незадоволення і боротьбу селянства Буковини за збереження своїх давніх вільностей, зафіксованих у грамоті Гіки. В середині XIX ст. цю боротьбу очолив Лук'ян Кобилиця.

3) Гординський коло Вижниці, над Черемошем, збившись зо стежки, попадає між опришків, трьох братів Юріштанів. Чує їх розмову — вони забирають йому гроші і пістолет, порох і проч., а самого пускають і остерігають, щоб їх не зрадив перед Грдлічкою.

4) Гординський і Грдлічка — сцени в Устеріках, пушкарі, лови на опришків, пивниці, тортури, виправа на Антошка Ревізорчука і на Юріштанів — Косован утікає — Гординський гостить у Грдлічки ціле літо.

5) В повороті додому Горд. попадає в руки Косована, той оповідає йому, що він — отець Юрка, а Кобилиця — Юстини, оповідає про раду, про вибір Грицька і про процес.

6) З'їзд панів у Зотти — бенкет на панщизняну ногу — Гординський оповідає про замисли гуцулів — Зотта і ще два йдуть до Чернівець, щоб вести контрміри — президент Буковини і його прихильність до панів...

П. ГОНТАР

З ІСТОРІЇ БОРОТЬБИ ФРАНКА ПРОТИ РЕАКЦІЙНИХ НАПРЯМІВ У ЧЕСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Діяльність Івана Франка в галузі українсько-чеських культурних зв'язків надзвичайно багата й різноманітна. Прогресивний характер цієї діяльності, революціонізуюча роль могутньої творчості, благотворний вплив на літературне життя обох народів ставлять Франка в ряди найвидатніших передових діячів — борців за краще життя, дружбу й єднання слов'янських народів.

Прекрасний знавець слов'янських мов і літератур, Франко відіграв роль не лише як перекладач та літературний інформатор, — він активно, сміливо і гаряче втручався в літературне життя слов'янських народів, рішуче й гостро виступав проти всього, що гальмувало розвиток літератури, скеровував творчість багатьох письменників на демократичний, революційний шлях.

У справу культурного зближення українського й чеського народів Франко вніс значний і почесний вклад. Його багатостороння діяльність у цьому напрямку є визначне явище в історії розвитку літературних зв'язків двох братніх слов'янських народів. Під цією діяльністю крились не вузькі особисті зв'язки, окремі й принагідні чи випадкові виступи, — ця діяльність знаменувала єднання революційно-демократичних сил, їх спільну боротьбу з різними реакційними течіями, вона стимулювала дальший розвиток літератур обох народів.

Іван Франко вивчав чеську мову і літературу ще будучи учнем гімназії. В 1873 році він розпочав велику працю — дослідження слов'янської народної творчості. Першою частиною цієї праці є стаття про «Краледвірський рукопис» з додатком власного перекладу його на українську мову.[1] В цій статті гімназист Франко виявив глибоке знання матеріалу не лише з історії чеської літератури, але й з історії багатьох літератур світу. Його аналіз «Краледвірського рукопису», як і сам переклад, свідчить про те, що молодий Франко добре знав чеську

[1] Другою частиною було «Слово о полку Ігоревім» — *П. Г.*

мову й був знайомий з «Краледвірським рукописом» в оригіналі. Аналізуючи окремі уривки «Краледвірського рукопису», Франко зазначає, що «дивуватися нам приходить, як скоро і високо виробився уже чеський язик в так давній старині».[2]

Захоплення «Краледвірським рукописом» позначилось і на ранній творчості Франка. Віршовані драми гімназичного періоду «Три князі на один престол» (1874 р.) та «Славой і Хрудош» (1875 р.) носять значні сліди впливу «Краледвірського рукопису», а драма «Славой і Хрудош», за визнанням Франка, навіть просто «побудована на мотивах «Краледвірського рукопису».[3]

Починаючи з гімназичних років, на протязі всього життя, Франко не переставав цікавитись чеською літературою, історією, сучасним йому суспільно-політичним життям Чехії.

Важливе й почесне завдання — ознайомити широкі маси з кращим надбанням чеської культури — поставив перед собою Франко вже в 1881 році. В програму журналу «Світ», як видно з листів Франка до Белея,[4] входили переклади творів чеських письменників, літературознавчі статті й взагалі широка популяризація чеської літератури. Журнал мав намір розпочати друкування серії статей про Яна Неруду, Сватоплука Чеха, Каролiну Свєтлу, Арбеса та інших чеських письменників. На жаль, Франко лише частково здійснив ці плани (журнал скоро перестав існувати), але з того часу його переклади й статті систематично друкуються в багатьох інших періодичних виданнях.

Прекрасно орієнтуючись в усіх питаннях культурного й суспільно-політичного життя Чехії, Франко не залишається байдужим до різних фактів, явищ і напрямів реакційного характеру, завжди й послідовно виступає проти них.

Працюючи в редакції газети «Кур'єр Львівський», Франко в 1887 році друкує в цій газеті ряд статей, що викривають сліпе орієнтування деякої частини чеської інтелігенції на реакційну політику представників російського самодержавства. Як відомо, російські панславісти, реакціонери типу Каткова, проливали сльози над долею «братів-слов'ян», кричали про звільнення їх, про слов'янську самобутність, розуміючи під цим «звільненням» та цією «самобутністю», звичайно, збереження самодержавного ладу та розширення гніту на слов'янські народи, що не входили до складу царської Росії.

У 1887 році чеський періодичний орган «Політик» передрукував з французького журнала статтю-некролог Мільруа про

---

[2] Архів Франка, рукоп. № 263, стор. 2.

[3] Іван Франко. Петрії та Довбущуки. Чернівці, 1913, стор. 3.

[4] М. Возняк. З життя і діяльності Ів. Франка в рр. 1881—1884 (його листи до Белея).

смерть редактора журналу «Московские ведомости», відомого реакціонера Каткова. Стаття Мільруа носила гучну назву «Росія і Франція в траурі». Вона освітлювала діяльність Каткова як видатного прогресивного діяча, «великого слов'янського публіциста з ласки божої», «мужа великого серця і розуму». Франко, який прекрасно знав цього «мужа», присвятивши викриттю його реакційної діяльності кілька статей в «Кур'єрі Львівському», пише пристрасну, пройняту обуренням і сарказмом статтю під назвою «До відома панів чехів». Він показує чехам, ким був для Росії Катков, зазначаючи при цьому, що російські періодичні видання прогресивного напряму помістили лише короткі замітки про смерть Каткова.

«Щоправда, — гостро іронізує Франко, — трохи замало, як для такого, по якому, за паном Мільруа «Росія і Франція в жалобі», по «тому потужному патріотові, голос якого відзивався голосною луною в умах Сходу і Заходу», «по тому великому серцю, що битись перестало». «О! Дійсно було воно велике, — додає Франко, — дякуючи йому тисячі російської молоді помандрувало і мандрує в Сибір, в каторги... дякуючи його доносам європейського масштабу, економіст а також публіцист Чернишевський провів 20 літ в каторзі. Але ж то з «патріотизму», то «благородний» був донос — чи неправда ж пане Мільруа і панове чехи?»[5]

В іншій статті «Діло» про Каткова», надрукованій також у «Кур'єрі Львівському», висміюючи діяльність цього «публіциста з ласки божої», Франко пише: «Катков ніколи не був і не може бути справжнім репрезентантом російського народу, російської інтелігенції». Це — «духовний спільник Муравйова-вішателя», «апостол брехні», як його назвав Щедрін».[6] Він вказує чехам на справжніх представників російського народу. Закінчуючи статтю «До відома панів чехів», Франко пише: «Зрозумійте панове чехи, що, якщо ви хочете єднатись з Росією і якщо не втратили людської гідності, можете це робити тільки з тією благороднішою частиною російського суспільства, словом з Росією Тургенєва, Салтикова, Чернишевського, Добролюбова, Писарєва і т. д., а не з Росією Мещерського, Суворіна і Каткова, орган якого «Московские ведомости» дотепно назвав у своїй сатирі Салтиков — «помои».[7]

Питання дружби й єднання слов'янських народів Франко завжди розглядав з класових позицій. За його поглядами, це мусить бути дружба й єднання прогресивних частин слов'ян-

---

[5] Iwan Franko. Do wiadomości pp. Czechów, „Kurjer Lwowski", 1887, № 288.

[6] Iwan Franko. „Diło" o Katkowie. „Kurjer Lwowski", 1887, № 218.

[7] Iwan Franko. Do wiadomości pp. Czechów, „Kurjer Lwowski", 1887, № 288.

ських народів, це, в першу чергу, знищення гніту не лише національного, але і соціального.

У статті «Слов'янська солідарність чехів» Франко знову скеровує чехів на вірний шлях саме такого класового розуміння єднання слов'янських народів. «Прагнули б одного, щоби ідея всеслов'янська ніколи не приводила їх (чехів — *П. Г.*) до того вовчого гнізда, в якому мова є лише про утиск і винищення народів, але не про жодну взаємність слов'янську, до гнізда *царського деспотизму*» [8] (курсив Франка — *П. Г.*).

Метою багатьох українських «діячів» у Галичині з реакційного табору було розпалювання національної ворожнечі між українцями й поляками. Ці реакційні діячі, націоналісти з «Просвіти», намагались посіяти ворожнечу також і між Франком та передовою частиною польської інтелігенції. Та Франко глибоко, по-справжньому, по-демократичному розумів питання співробітництва прогресивних діячів обох націй. З цією передовою частиною інтелігенції він йшов рука в руку. Даремне українські й польські шовіністи спекулювали й зловтішались з приводу статті Франка про творчість Міцкевича. Все життя й вся діяльність Франка говорять про нього як про друга пригноблених всіх націй, борця за дружбу і звільнення їх. Своє класове розуміння національного питання й питання дружби народів Франко висловив на з'їзді прогресивної слов'янської молоді в Празі, в 1891 році.

Відповідаючи на виступ чеського делегата, учасника з'їзду, який висловив побажання й надію, що нарешті тут, на з'їзді, відбудеться примирення, «згода» між поляками й українцями, Франко заявив:

«Ми, прогресивна молодь українська, з прогресивними поляками не потребуємо запевнень жодної згоди, коли ж з ними вже від 10 літ спільно працюємо».[9]

У роботі з'їзду Франко взяв активну участь. Він був одним з основних авторів резолюції української секції, прийнятої на з'їзді.[10] Резолюція має багато спільного з відомою програмою радикальної партії, підписаною Франком і опублікованою в 1890 році в журналі «Народ». Резолюція української секції вимагала рівноправності для всіх націй, вільних виборів, свободи слова і особи, усунення воєн, «знищення всяких привілеїв політичних одних станів над другими».

---

[8] Iwan Franko. Słowiańska solidarność Czechów, „Kurjer Lwowski", 1887, № 287.

[9] Sprawozdanie ze zjazdu postępowej młodzieży słowiańskiej, Gródek, стор. 80.

[10] До складу комісії по складанню резолюції входили: Франко (Львів), Роман Яросевич — лікар, приятель Франка (Краків), Йосиф Партицький (Відень) — *П. Г.*

«В питаннях суспільно-політичних, — зазначалось у резолюції, — прямуємо до матеріального добробуту для працюючих класів і усунення всякого визиску економічного, шляхом перебудови системи виробництва за вимогами наукового соціалізму, тобто вимагаємо колективної організації праці і колективної власності на знаряддя виробництва».[11]

Делегацію українців і особисто Івана Франка гаряче вітали учасники з'їзду, — делегації чеських селян. У промові-відповіді на їх привітання, Франко, закликаючи слов'янські народи до дружби й єднання, говорить, що розуміє слов'янську взаємність, не як пусту фразу, «але як важку працю над конкретними інтересами робочого люду слов'янського».[12] Разом з передовою частиною чеської інтелігенції Франко рішуче виступив проти загарбницьких війн, мілітаризму, озброєнь за рахунок погіршення добробуту трудящих, він проголосив гасло боротьби за мир і спокій на землі, за краще майбутнє «робочого люду».

Пізніше Франко відмічав, що польська і українська делегації виділялись на з'їзді шириною теоретичної освіти, передовими політичними поглядами, вони вели перед в складанні резолюції з'їзду.[13]

На протязі всього свого життя Франко був тим дороговказом, що спрямовував літературу на шлях прогресу. Таку роль Франко відіграв не лише в історії української літератури. І чеська література відчула цей благотворний вплив Франка.

В 1895 році в журналі «Життя і слово» Франко дав яскраву й влучну характеристику творчості чеського поета Йосифа (Яна) Сватоплука Махара, надрукувавши, крім власної статті, майже повний переклад його поеми «Магдалена». Махар вважався «проводирем» чеського модернізму цієї, за словами Франка, «поетичної школи, котрої основною ціхою є нервове роздразнення, невдоволення з окружаючих обставин і почуття власної безсилості і безціль-

---

[11] Sprawozdanie ze zjazdu..., стор. 52.

[12] Там же, стор 81.

[13] Так, наприклад, у резолюції польської секції говорилось: «Вихідним пунктом тих реформ може бути тільки наукова критика капіталістичного ладу, побудованого на класовім визиску, яка вказує на необхідність знищення всяких форм визиску через зміну теперішнього ладу на лад колективний... Першим найважливішим чинником цієї зміни є пролетаріат, свідомий своїх прав і зорганізований в партію». («Sprawozdanie ze zjazdu...», стор. 44). Таку думку висловив Франко, перебуваючи в Празі вдруге в 1895 році. Він з задоволенням відмічає, що чеська молодь, за чотири роки, з часу першого з'їзду, зробила значний крок вперед (див. Iwan Franko. Z gościny w Pradze, Kurjer Lwowski, 1895, № 213 (210, 212, 213, 215).

ності існування».[14] Франко не вважає Махара представником і провідником ідей саме такої школи. «Розбір поеми «Магдалена», остатнього і мабуть найдозрілішого твору Махара, переконує нас в тім»,[15] — пише він. Поема найбільш цінна тим, що вона є одною з «нечисленних в теперішній чеській поезії проб малювати сучасне життя, як проба сміла з огляду на сюжет і на опозиційного духа, що ним наскрізь пройнята».[16]

Франко відмічає справжню художню майстерність автора в передачі пейзажів, реалізм у зображенні окремих картин життя різних політичних партій та суспільних верств чеського народу; проте герої поеми, вказує він, за малим винятком, вийшли бліді, ненатуральні. Франко засудив манеру автора численними суб'єктивними відступами надати поемі новий, «модерний», вигляд. «По-моєму це манера і то манера не нова і не щаслива». «Мені ті розмови з читачем вдалися попросто незносними»,[17] — пише Франко. Всякі збочення поета в бік модернізму гостро й переконливо розкритиковані Франком, який радить чеському поетові йти шляхом реалістичного зображення сучасного йому життя, активно втручатись своїми творами в суспільно-політичне життя свого народу. Тільки такий шлях, на думку Франка, забезпечить Махарові почесне місце в історії чеської літератури.

У своєму маніфесті, опублікованому в журналі «Огляд літературний, політичний і соціальний», чеські модерністи для рішення всіх соціальних і культурних питань висунули туманне, зовсім невірне гасло — «насамперед бути людьми», «як хочемо в літературі індивідуалізму, так бажаємо його і в політиці»,[18] — вимагали вони. Подібні пункти й вимоги маніфесту не ставили ніяких конкретних завдань, їх заклики до людяності носили утопічний характер. Проте маніфест чеських модерністів закликав усіх письменників і діячів культури взяти також активну участь у рішенні соціальних питань, захищати «всіх працюючих і страждаючих від гніту сильних світа цього».[19]

Правда, праве крило чеських модерністів, яке не поділяло подібних думок, фактично скоро зреклося й цих блідих вимог і пішло своїми ідеалістичними манівцями, творячи

---

[14] Життя і слово, 1895, т. IV, З нової чеської літератури, стор. 306.
[15] Там же, стор. 306.
[16] Там же, стор. 471.
[17] Життя і слово, 1895 р., т. IV, З нової чеської літератури, стор. 470.
[18] Rozhledy literární, politické a socialní, 1895, № 1, жовтень, «Чеська модерна», стор. 1—4, під статтею 12 підписів, в тому числі і Махара. — *П. Г.*
[19] Там же, стор. 2.

аполітичну, містичну, чужу для чеського народу писанину. Іван Франко влучно відмітив цю особливість, половинчатість чеського модернізму, говорячи, що він погано приймається на чеському грунті. Ця половинчатість властива і Махарові, проте в його творчості переважає захоплення соціальними й політичними питаннями.

Критичний розгляд та переклад окремих частин «Магдалени», після появи їх в «Житті і слові», стали відомі чехам. Чеський письменник, перекладач творів Франка на чеську мову, Франтішек Главачек писав у листі до Франка 11 листопада 1895 року:

«Дуже порадувала мене Ваша критика Махарової «Магдалени» в «Житті і слові», і я поспішив подати це до відома чеського громадянства. А щоб було характерніше, я подав у транскрипції частину Вашого перекладу, з деякими приміт-ками до «Часу», а переклад Вашої вступної критики до «Огляду». Останнє зробив із тих міркувань, що знав про маніфест «чеської модерни» і думав собі, що як прочитаєте його, то виправите свій помилковий погляд на «модерну», тому що Ви ототожнюєте «модерну» з декаденцією, Махара вважаєте вождем декадентів, що є, як уже писав, невірним. Одначе в першому номері «Огляду», через велику кількість матеріалу, моя замітка про Вашу критику і переклад не могла вийти, а тимчасом п. Полівка дав Ваш переклад до «Часу», редактор з'єднав мою замітку з Полівковим перекладом в одну статтю».[20]

Закид, зроблений Главачком Франкові в нерозумінні якихось позитивних рис чеського модернізму та в помилковому признанні Махара вождем цього модернізму, цілком безпідставний. Сам Главачек не зрозумів Франка, який в тій же статті писав: «поняття «чеський декадент» являється нам якоюсь «contradictio in adjecto», а коли сьогодні говорять, що Махар є не тільки сам «модерніст», але надто й голова та проводир чеських «модерністів», то мені завсігди вважається тут тільки модна етикетка, під котрою треба зуміти шукати властивих, питомих прикмет таланту Махара, його талановитих або і безталанних молодших товаришів».[21]

У 1897 році Іван Франко виступив з гострою, нищівною критикою декадентства. У статті «З чужих літератур» він викриває реакційну суть модернізму-декадентизму й дає характеристику творчості чеського поета. Останнім часом, пише Франко, в літературі появилась «криклива юрба молодих поетів, що називають себе гордо «die Modernen», багато і грім-

---

[20] Архів Франка, № 253/59.

[21] Іван Франко. З нової чеської літератури, Життя і слово, 1895 р., т. IV, стор. 306.

ко говорять про «революцію в літературі», а пишуть звичайно таке, що хто його й розбере, що воно і пощо написане».[22] Така література не для народу. Кому потрібна вона? І Франко вказує, кому потрібна література декадентів: «Людям, котрих життєві ідеали хитаються між Монаком, паризькими кокотами і англійськими огерами, давно вже хотілося мати літературу відповідну до тих ідеалів. І вона в пору народжується».[23]

Закінчуючи свою статтю, Франко дає характеристику творчості чеського поета. Махар не представник такої літератури. «Вже те одно, — підкреслює Франко, — що Махар у своїх поезіях займається політичною боротьбою свого народу, не лякається бути в різкій опозиції до найсильнішої тепер у чехів політичної партії і навіть осміяв ту партію в цілій сатиричній поемі «Божі вояки», — вже те одне показує, що він не є ніякий декадент».[24]

У 1898 році Махар прочитав відому передмову Івана Франка до польського перекладу «Галицьких образків» — «Дещо про себе самого». Він надсилає Франкові свої поезії, і з цієї нагоди пише: «Маю в руках два томики польських перекладів оповідань приятеля Івана Франка. В передмові дає Іван Франко свою літературну і патріотичну сповідь. Вона мене вразила. Спільність з моїми віршами надзвичайна. Не так в цілому (Франкова іскрометна і дотепна сповідь звучить альтруїстично) як в деталях. Вразила, збентежила, але одночасно й порадувала. Ті ж самі проблеми, ті самі думки (premisy — передумови — *П. Г.)* мабуть і ті ж самі відносини і та ж сама туга за ясністю, усвідомленням в тій самій справі...

Ми шукали патріотизму, знайшли його. На тих самих дорогах і той же. І так стискаю приятелеві руку. На його батьківщині кинули на нього анафему за щиру сповідь. Посилаю йому свою. Нехай ці сухі вірші будуть доказом, що він не сам».[25]

Саме в цей час польські й українські шовіністи, розпалюючи національну ворожнечу, використовували статтю Франка про творчість Міцкевича, щоб «довести», що український письменник не любив польського народу, був його ворогом. Ще в статті «Дещо про себе самого», написаній раніше статті про творчість А. Міцкевича, Франко відповів на ці закиди: «Говорено про мене, що ненавиджу польську шляхту.

---

[22] Іван Франко. З чужих літератур, Літературно-науковий вісник, 1897, стор. 70.

[23] Там же.

[24] Там же, стор. 71.

[25] Архів Франка, рукоп. № 427/V, стор. 475—76.

Якщо до польської шляхти зарахувати Оржешкову і Конопніцьку, Пруса й Ленартовича, Остою і Карловича, то така думка про мене буде цілком несправедлива, бо цю справжню польську шляхту, цю еліту польського народу ціню і люблю, як люблю всіх благородних людей, власного і кожного іншого народу».[26]

Франко відверто і сміливо заявляє, кого з польської шляхти він не любить: «...не люблю занадто щирих патріотів, тих, що мають уста повні Польщі, а серце холодне до недолі польського селянина або наймита».[27]

В 1897 році Махар у празькому періодичному органі «Час» надрукував статтю про творчість Адама Міцкевича.[28] У ній він зупинився зокрема й на статті Франка. В противагу польським і українським шовіністам Махар перший з здоровим розумом і розсудливістю оцінив виступ українського письменника. Він розумів, що Франко виступав не проти творів геніального польського поета, не проти польського народу, — він виступав проти польських буржуазних політиків, що мали «уста повні Польщі», тих, що не дозволяли Франкові читати лекції в університеті,[29] проти тих, що були, незважаючи на свого «їдкого Валенрода», «добрими чорножовтими» (прапор тодішньої Австрійської імперії — *П. Г.)* — тобто, незважаючи на свій гонор, лакеями австрійського абсолютизму.

У 1904 році, на відзнаку сорокаліття з дня народження Махара, Франко відгукнувся статтею про життя і творчість цього, за його висловом, «симпатичного поета», який добре знав Галичину (служив у війську в Перемишлі) і дав прекрасну поетичну характеристику її в своїй творчості.[30]

Взаєморозуміння, спільність поглядів, тематична спорідненість художніх творів, особиста дружба[31] характеризують взаємовідносини обох письменників. У них Франко виступав, як старший товариш, що скеровував творчість чеського поета на прогресивний шлях, застерігаючи його від різних збочень, що вели в болото ідеалізму. Дружба Франка з Махаром, Франкові статті про його творчість відіграли значну роль у

---

[26] Obrazki galicyjskie, przez Iwana Franka, стор. IV.

[27] Там же, стор. IV.

[28] «Čas» 1897, 15. 05. Згодом стаття вийшла в окремій книзі Махара — J. S. Machar, Kniha feuilletonou, Praga, 1902 Adam Mickiewicz, стор. 89—91.

[29] Махар конкретно вказує на тодішніх австрійських міністрів С. Мадейського та Е. Рітнера — *П. Г.*

[30] Іван Франко. 40-ві роковини Я. С. Махара. ЛНВ, 1904 р., кн. 3, стор. 186—187.

[31] Франко був особисто знайомий з Махаром, зустрічався з ним і навіть подарував йому рідкісний екземпляр часопису «Слов'янка» за 1814 рік — *П. Г.*

формуванні світогляду чеського поета. На жаль, ця дружба закінчилась на початку 900-х років і повністю не принесла бажаних результатів.

Звичайно, цим не вичерпується питання багатосторонньої і послідовної боротьби Франка проти реакційних напрямів у чеській літературі.

Завданням статті було показати на прикладі далеко не всіх фактів, що поставлене питання, досі не опрацьоване, є одне з актуальніших у вивченні життя й творчості Івана Франка.

М. К. ГОДИНА
доцент, кандидат педагогічних наук

ПИТАННЯ ПСИХОЛОГІЇ ХУДОЖНЬОЇ ТВОРЧОСТІ В ПРАЦЯХ ІВАНА ФРАНКА

В історії психологічної думки на Україні Франкові належить значне місце як передовому мислителеві, що піднімав у своїх наукових працях важливі психологічні питання й розв'язував їх в матеріалістичному дусі, всупереч панівному на той час ідеалістичному напрямкові в психології.

Психологічні погляди свої Франко виклав у деяких спеціальних студіях (як наприклад «Із секретів поетичної творчості» і інш.), у літературно-критичних нарисах, публіцистичних статтях, листуванні, а також відобразив їх у всій своїй художній творчості.

Психологічні погляди Франка були органічно пов'язані з його передовим світоглядом і його різноманітною діяльністю як письменника, ученого, літературного критика й передового громадського діяча. Наукові психологічні знання йому потрібні були перш за все як зброя в боротьбі з попівщиною, з консервативними ідеалістичними поглядами тодішньої галицької інтелігенції, а також як знаряддя в його праці і зокрема в художній творчості.

Франко виявив досить велику обізнаність і ерудицію в багатьох питаннях філософсько-психологічного характеру, в питаннях загальної психології та психології художньої творчості. У порівнянні зі своїми сучасниками — філософами і психологами — Франко в багатьох питаннях пішов значно вперед, його не задовольняла «казенна філософія» — позитивізм, не задовольняли різні погляди в психології, що запозичались її галицькими представниками з Заходу.

Франко звертався до передових ідей революційних демократів — Герцена, Бєлінського, Чернишевського, Добролюбова, Шевченка, до марксистських ідей, до реалістичної художньої літератури, до природничих наук і під їх впливами формував свої передові матеріалістичні погляди в ділянці філософії і психології.

У даній статті в скороченому вигляді подається один із розділів дисертації автора — погляди Франка в ділянці психології художньої творчості.

Треба сказати, що *психологія мистецтва* є ділянкою і на сьогодні ще недостатньо розробленою. Тим більшою заслугою Франка є те, що він намагався з'ясувати психологічні «секрети» художньої творчості поета, письменника, сміливо ставив і досить вдало розв'язував низку складних питань, що стосуються до психології мистецтва, зокрема до психології поетичної творчості.

Думки Франка про мистецтво, про основні моменти процесу художньої творчості, про індивідуально-психологічні властивості особистості художника-творця мають не тільки історичний інтерес; вони здебільшого не втратили свого значення і для нашої радянської психології (яка, до речі, мало займається питаннями художньої творчості), вони мають цінність і для практичних робітників, що мають відношення до мистецтва — письменників, поетів, літературних критиків, педагогів, художників.

* * *

Розглядаючи питання психологічного аналізу художньої творчості, ми не можемо обминути перш за все таких питань як завдання та ідейна спрямованість мистецтва, як реалізм у мистецтві і ряд інших особливостей художнього твору.

Про роль і завдання мистецтва основоположники марксизму-ленінізму дали чіткі настанови. Ленін, як відомо, заперечував буржуазне гасло «чистого мистецтва», він критикував буржуазну «свободу» літературної творчості, «свободу» критики і писав, що слова про абсолютну свободу мистецтва — це лицемірство, фальшива вивіска, бо «жити в суспільстві і бути вільним від суспільства не можна».

«Свобода буржуазного письменника, художника, актриси, — пише Ленін, — є лише замаскована (або яка лицемірно маскується), залежність від грошового мішка, від підкупу, від утримання». Ленін називає «абсолютну свободу» в літературі «буржуазною або анархічною фразою».[1]

Й. В. Сталін в своїй геніальній праці «Марксизм і питання мовознавства», як відомо, відносить художні погляди суспільства до надбудови, а значить мистецтво не може бути надкласовим, воно мусить служити тому або іншому класу.

Франко визнавав дві великі сили в народному поступі — науку і мистецтво. Як наука є шлях до загальнолюдського добра, зброя, за допомогою якої народ зможе визволитися від

[1] В. І. Ленін. Твори, т. VIII, Партвидав ЦК КП(б)У, 1936, стор. 350—354.

гніту, так і мистецтво мусить бути зброєю в боротьбі, мусить служити народним цілям.

Погляди Франка на мистецтво свідчать про те, що він правильно розумів мистецтво, як діяльність, яка повинна бути пов'язана з завданнями суспільства, з життям широких мас трудящих, служити народним ідеалам, бути стимулом до праці й боротьби за визволення, бути одним із могутніх засобів виховання людини.

Франко рішуче боровся з розкладницькими, реакційними напрямками в мистецтві, з безідейністю в мистецтві й літературі. У своїх талановитих критичних нарисах Франко, аналізуючи той чи інший літературний твір, завжди звертав увагу на його ідейну спрямованість та на соціальну функцію, на реалізм у мистецтві. Поезія, на думку Франка, мусить бути слугою життєвих потреб народу, слугою того «вищого ідейного порядку, що веде людей до поступу, до поправки їх долі». Тільки тоді поезія стає дійовим чинником, коли вона «робиться виразом життя і боротьби найширших народних мас і заразом бойовим окликом за найвищі людські і громадські ідеали».[2]

Погляди Франка на мистецтво близькі до поглядів М. Г. Чернишевського, який пов'язував естетичні проблеми з революційними завданнями суспільства й вбачав у художній літературі, перш за все, могутнє знаряддя впливу на народ. Мистецтво, на думку Чернишевського, мусить служити вимогам соціальної боротьби і тому мусить бути дійовим, ідейно насиченим.[3]

Критик, як зазначав Франко, мусить підходити до оцінки художнього твору не тільки з боку його естетично-психологічної вартості, а також, і особливо, з точки зору соціальної вартості твору. «Суть сучасної критики, — каже Франко, — становить виказання живого зв'язку творів з життям автора, його поглядами і переконаннями, із життям суспільним, серед котрого той автор жив і писав, оцінка суспільної вартості поезії та її впливи на сучасників і пізніші покоління».[4]

Поезія, на думку Франка, мусить відображати життя народу, серед якого і для якого живе і працює поет, бо «поети не можуть вискакувати поза рамки свого суспільства, як ніхто не може вискочити зі своєї власної шкіри».[5]

---

[2] І. Франко. Леся Українка (літературно-критична студія). ЛНВ, 1898, III, стор. 22.

[3] М. Чернышевский. Эстетические отношения искусства к действительности. Избранные философские сочинения, т. I, 1950.

[4] І. Франко. Конечність реформи учення української літератури. «Зоря», 1884 р., № 12—13.

[5] І. Франко. Наймичка Т. Шевченка. «Записки Наук. Т-ва ім. Шевченка», т. VI, стор. 18.

Ці погляди Франка збігаються також з поглядами Бєлінського, який казав, що поет — «жива людина», яка «носить в своєму дусі, в своєму серці, в своїй крові життя суспільства: вона болїє його недугами, мучиться його стражданнями, цвіте його здоров'ям, блаженствує його щастям, поза своїми власними, своїми особистими обставинами».[6]

Франко високо цінив творчість Лесі Українки саме за її суспільно-ідейну спрямованість в поезії, яка робить її для громади «гарячим покликом до бою за волю і людські права».[7]

І не тільки в художній літературі, але і в інших галузях мистецтва Франко вимагав ідейності, ідейної спрямованості. Зокрема він гостро засуджував буржуазне театральне мистецтво, яке служить не народові, не вищим ідеям, а для заможної верхівки суспільства, стає засобом розваги і задоволення її викривлених смаків, набираючи скрізь «розпусно-порнографічного колориту» і втрачаючи роль виховного чинника в суспільстві.[8]

Франко говорив про кращих митців, письменників, як про кращих представників народу, як про «побігучі ноги, роботящі руки кожного народу.., очі, що ними сам народ бачить світ у такому чи іншому забарвленні й передає це цілому організмові» (народові). Сама сила художника, творча його енергія своїм джерелом має народ, його невичерпні сили, бо «ці незвичайні осібняки є витвором цілого народу, тільки з його сил пливе їх сила, тільки в ньому і через нього вони набирають значення».[9]

Тому-то Франко так високо цінив творчість Шевченка, який був міцно зв'язаний зі своїм поневоленим народом і висловлював у своїх творах усі кращі мрії, прагнення і надії того народу.

В письменстві є всякі натури, як каже Франко. Є спокійні натури, які малюють життя з його горем і радощами, з його рухом і тишею, але «самі не сходять на арену, не беруть участі в боротьбі, вони стоять осторонь, нікому не наступають на нагнітки» і тому не мають і ворогів. Але є і інші натури — це бойові письменники, які мужньо виступають разом з народом на боротьбу.

Сам Франко служив передовим ідеям — боротьбі за визволення поневолених народних мас, трудового народу, за поступ і освіту для цього народу, за соціалізм, свободу, рівність і братерство, хоч Франко, як відомо, не завжди був послідов-

---

[6] В. Белинский. Избранные философские произведения, 1948, стр. 266.
[7] І. Франко. Леся Українка, ЛНВ, 1898, III, стор. 21.
[8] І. Франко. Львівський театр і народна честь, ЛНВ, 1905, т. 29. стор. 131.
[9] ЛНВ, 1899, VII, стор. 21.

ним у своїх поглядах, у його світогляді були певні протиріччя.

Отже ідейна спрямованість у мистецтві, ідейність і ідейна тенденційність у художній творчості — це той основний принцип, якого мусить дотримуватись художник, який вірно служить своєму народові і бореться за звільнення його від експлуататорів.

Дуже цінними є думки Франка також про такі особливості художнього твору як правдиве відображення дійсності, пізнавальна цінність художнього твору, єдність форми і змісту, специфіка художнього мислення, типовість художнього образу і т. ін.

Єдино вірним напрямком у мистецтві Франко вважав напрямок реалістичний. Він вимагав, щоб мистецтво відображало реальне суспільне життя, щоб твір художника був «докладним витвором громадського життя», щоб у ньому не було неправди й фальші, щоб у літературі й інших галузях мистецтва змальовувалось життя таким, «яким воно є в дійсності». Тільки таке реалістичне мистецтво має художньопізнавальну цінність.

Художник мусить створювати те, що не розходиться з дійсністю, бо «кождий чоловік лиш то може говорити, робити, думати, що вперед у формі вражінь дійшло до його свідомості, — і відтак ті елементи може викомбіновувати, складати, ділити і переформовувати, але щось зовсім нового, зовсім відірваного від світа його вражінь, чоловік ніколи не міг і не може сотворити».[10] Науковий реалізм і прогресивна тенденція — це, як зазначав Франко, «conditio sine qua non (необхідна умова) розвитку художньої літератури». А закони старої естетики — це «старе сміття, котре супокійно догниває на смітнику історії і котре перегризають тільки деякі платні ослилітератори, що пишуть на лікті повісті та фейлетони до німецьких та французьких газет».[11]

Правдиве відображення життя вимагає від художника, як говорив Горький, щоб факти, якими він характеризує своїх героїв, були психологічно виправдані. Франко також вимагав від письменників і поетів психологічно правдивих образів, правдоподібного і вірного зображення психології людей на основі глибокого аналізу психічного життя людини. Тому часто в його критичних статтях і рецензіях зустрічаються такі зауваження, як «психологія не глибока», «психологія не вір-

---

[10] І. Франко. Із секретів поетичної творчості, ЛНВ, 1899, III.

[11] І. Франко. Література, її завдання і найважніші ціхи. «Молот», 1878, стор. 215.

на», «психологія людини мусить бути показана глибоко, вона не така проста» і т. ін.

Правдивий реалізм вимагає простоти в зображенні людей і природи, відсутності фальші і штучних засобів. Франко високо цінив творчість Л. М. Толстого, для якого характерним було «шукання у всьому правди, природності й простоти, в людях і в природі, у вчинках і в слові, огида до всяких стрибків, неприродних ефектів і крикливих контрастів...»[12]

Збудити єправжнє глибоке почуття у читача письменник може не якимись штучними засобами, штучною афектацією, а простим, щирим словом. Цієї простоти, щирості і правдивості Франко вимагав від письменників, і тому він засуджував твір Грінченка «Сонячний промінь», в якому немає «живої правди, яка переболіла у автора в душі».[13]

Відстоюючи правдивість у художній творчості, Франко боровся з формалізмом, імпресіонізмом, романтизмом, декадентством, з усіма буржуазними літературними течіями, для яких характерним була штучність, нежиттєвість, відірваність від трудової дійсності. Франко, як реаліст і матеріаліст, бичує їх за вигаданий, мрійний світ, нісенітницю, якої так багато в їх творах. «Містицизм, магія, чари, окультизм і спіритизм,— каже Франко про декадентів, — усі нісенітниці давніх дурисвітів роду людського і недоспілі відкриття нових — ось що манить цих, нудьгуючих у достатках, рафінованих великих панів».[14]

Франко високо цінив творчість Шевченка, який зумів з геніальною простотою зображати людей, їх почуття й життя, об'єктивну дійсність, думи і прагнення свого народу і при цьому вмів «піднестись до найвищих висот поетичного натхнення і психологічної обсервації».[15]

Як реаліст і матеріаліст, Франко вимагав від письменників не тільки правдиво малювати реальну дійсність, але також вірно аналізувати спостережені факти, «виказувати їх причини і їх конечні наслідки, їх повільний зріст і упадок». Це потрібно для того, зазначав Франко, щоб правдиво викривати позитивні і негативні сторони існуючого суспільного устрою і тим самим сприяти вихованню інтелігенції, яка змогла б боротися з негативними сторонами суспільного життя і підтримувати позитивні, і таким чином служити своєму народові, його добру.

---

[12] І. Франко. Про Л. М. Толстого, вид-во «Рух», стор. 71.

[13] Листи Франка до Кримського. Лютий — березень 1892 р.

[14] І. Франко. З поля науки і літератури (літературно-критична розвідка польською мовою, 1891 р.). Kwartalnik Historyczny, Львів, 1891.

[15] І. Франко. Нарис укр.-руської літератури до 1890 р., Львів, 1910 р., ст. III.

Франко, як реаліст, заперечував фальшування дійсності й в дитячій літературі. В неопублікованому листі до проф. В. Білецького Франко писав, що література навіть для молоді «не є кашка на молоці», що й вона мусить іноді оперувати досить різкими штрихами, а інакше вона буде «не малюванням, а фальшуванням дійсності».[16]

Оскільки художній твір правдиво і вірно відображає дійсність, він має *художньо-пізнавальне значення* і в цьому відношенні його можна поставити поруч з науковим твором, бо і через художній твір людина може пізнавати реальну дійсність, зокрема пізнавати психічне життя людини. На художньо-пізнавальне значення творів мистецтва, зокрема художньої літератури, вказували Бєлінський, Горький і інші великі письменники й літературознавці.

Особливістю художнього твору є також його *специфічна форма,* яка, на думку Франка, мусить бути тісно пов'язана зі змістом і відповідати змістові. Стара естетика, як наука про красу, що надавала головне значення формі, і закони цієї естетики, побудовані на ідеалістичній філософії Гегеля й його послідовників у мистецтві, на думку Франка, втратила своє значення. «Дискусія про красу in abstracto, якою починаються всі дотеперішні естетики, по моїй думці, — каже Франко, — є зовсім аналогічна з дискусією про «душу», якою починалися давнішні психології. Одна й друга дискусія були зовсім безплідні, бо переливали з пустого в порожнє».[17]

Будучи противником буржуазного гасла — «мистецтво для мистецтва», Франко застерігав від захоплення лише зовнішньою красою. Він висміював тих митців, які головним в мистецтві вважали форму, а не зміст (див. напр. вірш «Трагедія артистки»), він бичував декадентів, символістів, імпресіоністів і т. д. за те, що у них за туманними фразами, гучними словами, «барвистими декораціями», штучними образами, немає ніякого змісту, немає реального життя. Франко зазначав, що «поетична красота се не сама красота поетичної форми, ані нагромадження якихось нібито естетичних і гарних образів, ані комбінація гучних слів...»[18] Краса форми, на думку Франка, не є остаточною метою художньої творчості, і завдання «нової естетики» є перш за все «допомогти широким масам зрозуміти процес і результат художньої творчості», а для самих митців вона мусить допомогти «зрозуміти і удосконалити художню техніку» та попереджати від шкідливих збочень в творчості і навчати розрізняти правдивих творчих митців від дилетантів і віртуозів форми.

---

[16] Архів Франка. Лист до Білецького від 3/XII 1901 р.
[17] І. Франко. Із секретів поетичної творчості. ЛНВ, 1898.
[18] Там же.

На думку Франка, в питаннях естетики повинна допомогти психологія, яка дала б аналіз «чуття естетичного уподобання» та з'ясувала б ті засоби, якими мистецтво викликає в нашій душі естетичні почуття. Ось чому естетичні проблеми в студії «Із секретів поетичної творчості», Франко розглядає в основному як проблеми психології художньої творчості.

Реалізм у мистецтві вимагає гармонійного поєднання форми і змісту. Тому Франко засуджував глібовську манеру писати на серйозні теми гумористичним стилем, а про Руданського говорив, що той не розуміє відповідності між змістом і формою і передає величну епопею Гомера «Іліаду» в манері жартівливої пісеньки.

Ще одна важлива особливість художнього твору, на яку вказував Франко — це *специфіка художнього мислення,* яка полягає в тому, що художник мислить не абстрактними поняттями, а образами. На цю особливість художнього твору звертали увагу також Потебня, Бєлінський, Горький і інші видатні представники літературознавства й мистецтва. «Поезія говорить до душі образами, — зазначав Бєлінський. — Поезія не терпить абстрактних ідей в їх безтілесній наготі, але самі абстрактні поняття втілює в живі і прекрасні образи, в яких думка проблискує, як світ в граневому кришталі. Поет бачить у всьому форми, фарби і всьому дає форми і колір, матеріалізує нематеріальне, робить земним небесне».[19]

Художній образ — це втілення якоїсь загальної ідеї, тому він, залишаючись індивідуальним, в той же час є *типовим.* Отже, при сприйманні художнього образу, треба вміти розкрити його суть, зміст, значення, що не легко читачам і слухачам, які не мають відповідної підготовки, бо без психологічного аналізу образу, без розуміння процесу створення цього образу, трудно, майже неможливо, в достатній мірі розкрити його значення.

Художні образи передаються різними засобами в залежності від виду мистецтва: в музиці — сполученням звуків, в малярстві — сполученням фарб, в поезії — словами, мовою. «Образні слова» і «образні звороти», як відомо, характерні для поетичної мови, причому у кожного поета, письменника є своя, індивідуальна мова. «Кожний письменник, — каже Франко, — особливо талановитий, виробляє собі свою окрему мову, має свої характерні вислови, звороти, свою будову фраз, свої улюблені слова. Письменник, у якого нема своєї індивідуально забарвленої мови, — слабий письменник,

---

[19] В. Белинский. Избранные философские произведения, 1948, стр. 277 (переклад мій — *М. Г.*).

він пише безбарвно, мляво і не може числити на довшу тривку популярність».[20]

Уміння підібрати відповідні слова для передачі думок — це велика майстерність художника, яку так цінив Горький, який писав: «Від художнього твору, який ставить своєю метою відобразити заховані в фактах «смыслы» соціального життя у всій їх важливості, повноті і ясності, вимагається чітка, точна мова, ретельно підібрані слова. Саме такою мовою писали «класики».[21]

У того ж самого письменника мова також може бути різною, в залежності від змісту або характеру матеріалу (згідно з принципом, якого притримувався Фракно, про відповідність форми і змісту). У самого Франка, який писав в різних жанрах, мова дуже різноманітна — то епічна, спокійна, то романтична, хвилююча, то гостра й бойова, то з відтінком добродушного гумору або їдкої сатири і т. ін. Ця відмінність у мові в залежності від характеру і змісту твору також складає одну з особливостей художнього твору.

Таким чином, художній твір має цілий ряд важливих особливостей, які слід ураховувати при психологічному аналізі процесу художньої творчості.

* * *

Франко намагався дати більш менш глибокий психологічний аналіз процесу художньої творчості, намагався відшукати *психологічні основи художньої творчості,* себто виявити, яку роль відіграють у процесі творчості ті чи інші психічні процеси, ті чи інші індивідуально-психологічні властивості особистості художника.

У процесі творчості відіграють важливу роль, перш за все, *відчуття й сприймання,* які збагачують досвід художника, а далі творча фантазія, за допомогою якої художник «комбінує, ділить, переформовує» елементи того досвіду і створює щось нове, новий образ.

Яку ж роль відіграють у створенні художніх образів окремі відчуття? На цьому питанні Франко докладно зупиняється в спеціальній студії «Із секретів поетичної творчості», де він робить спробу з'ясувати «психофізичні основи» творчості художника (поета, музиканта, маляра).

У різних видах мистецтва різні відчуття грають неоднакову роль. Якщо музика базується переважно на слухових відчуттях, а малярство на зорових, то поезія, як зазначає

---

[20] І. Франко. Михайло Старицький, ЛНВ, 1902, т. XIX, стор. 25.
[21] М. Горький. Избранные литературно-критические статьи, 1941. стр. 269.

Франко, «торкає всі наші відчуття». Якщо музика «переважно грає, так сказати б, на низших регістрах нашого душевного інструменту, там, де свідоме граничить з несвідомим», то поезія цим не обмежується, вона зачіпає переважно «верхні регістри», де почуття вже «межує з рефлексією, з думкою і абстракцією і нераз замітно переходить у сферу чисто інтелектуальної праці», себто в поетичній творчості, крім відчуттів, беруть участь і процеси мислення.

Відмічаючи, що в поетичній творчості художник створює образи на основі різних відчуттів, Франко на аналізі творчості Шевченка яскраво показує, що поетичні образи — це головним чином образи зорові, в меншій мірі слухові та дотикові, а образи на основі смакових і нюхових відчуттів займають в поезії порівнюючи незначне місце. Відповідно до цього і поетична мова найбагатша на означення вражень зорових, слухових та дотикових, а найбідніша на означення вражень смаку і запаху.

Не можна погодитись з усім, що сказано у Франка про роль відчуттів у творчому процесі художника. Не зовсім вірно, наприклад, що малярство апелює тільки до зору, а музика тільки до слуху. Але в основному думки Франка про роль відчуттів у творчому процесі митця цікаві і заслуговують на увагу дослідників у галузі психології творчості.

З'ясовуючи далі роль *асоціацій* у творчому процесі, Франко зазначає, що багатство і різнородність образів та уміння їх пов'язувати, комбінувати — є основою творчої фантазії художника. За допомогою вдалих асоціацій поет може глибоко зворушити душу, збудити не лише почуття, а й відповідні думки. Франко поділяв асоціації на «звичайні» і «незвичайні». Коли поет хоче викликати сильні почуття, він повинен переходити від звичайних асоціацій до незвичайних. Наприклад, коли в нашій уяві постає образ пожежі, то мимоволі виникають такі образи, як крики, метушня людей, звуки дзвонів тощо. Це буде природна, звичайна асоціація. Але коли треба уявити, що серед пожежі люди танцюють, бенкетують та співають — тут уже ми відступаємо від природного ряду образів і нам треба користуватись незвичайними асоціаціями.

Внаслідок таких «силоміць зчеплених» асоціацій, зазначає Франко, у Шевченка з'явилось чимало таких поетичних зворотів, як: «недоля жартує», «пекло сміється», «лихо танцювало» і багато інших.

Пориваючи нашу уяву від звичайних асоціацій до незвичайних, поет, на думку Франка, досягає одного з найкращих способів поетичного малювання — контрасту, який вживається там, де треба передати драматичні ситуації, сильні афекти та пристрасті. Звичайні, «найлегші асоціації ідей», поет вжи-

ває тоді, коли треба подати малюнок спокійної, нескладної, однорідної ситуації. Чудовий зразок такого малюнка, каже Франко, дає Шевченко в своєму вірші «Садок вишневий коло хати». У простоті, легкості й натуральності асоціацій, вживаних тут Шевченком, Франко вбачає увесь секрет поетичної привабливості цього вірша.

Переходимо далі до ролі інших психічних процесів у художній творчості — емоцій, фантазії, підсвідомих процесів та натхнення.

У художній творчості важливу роль відіграють *емоційні процеси, почуття.* Художник мусить перш за все пройнятися тими почуттями, які він хоче викликати у читача чи глядача, щоб вплинути на його душу. Франко високо цінив таких поетів, як Шевченко, Леся Українка, творчість яких пройнята гарячим почуттям, і засуджував тих, у кого бракувало сильного, щирого почуття, тих, які творять більше розумом або фантазією, в яких поезія «холодна» і сприймається без смаку, без настрою, «як ремісницька робота, не раз добра і старанна, але все ж таки без душі».[22]

Особливо соціальна тематика мусить бути насичена емоційністю. «Певна річ — каже Франко, — на соціальні теми, на тему загального горя, нужди та непросвітності можна торочити багато шумних і дешевих фраз, підпускати риторики, а в найліпшому разі аргументів, замість чуття, що повинно бути головним елементом поезії».[23]

Поруч з сильними і яскравими почуттями в творчому процесі художника відіграє велику роль розвинена *фантазія,* яка допомагає в створенні художніх образів. Горький прирівнював уяву до мислення, зазначаючи, що уява по суті теж є мислення про світ, але мислення переважно образами, художнє мислення, за допомогою якого людина надає явищам природи і речам людські властивості, почування і навіть наміри, що робить ці явища нібито більш зрозумілими для нас.

Радянська психологія викриває ненауковість ідеалістичних концепцій про фантазію, які мають місце в буржуазній психології, де часто творча уява розглядається як несвідомий процес (аналогічний до сну або психозу), в якому продукти творчої уяви зріють десь у підсвідомій сфері і самі собою з'являються в готовому вигляді під час натхнення. Ці ідеалістичні теорії ігнорують активне, свідоме відношення особистості до процесу творчості, в якому велику роль відіграє інтенсивна інтелектуальна праця, попередня підготовча робота по збиранню матеріалів, збагаченню досвіду життєвими враженнями і т. ін.

---

[22] І. Франко. Леся Українка, ЛНВ, 1898.

[23] І. Франко. Михайло Старицький, ЛНВ, 1902, т. XIX, стор. 16.

Деяке відображення ідеалістичних теорій про уяву ми знаходимо і в поглядах Франка на природу творчої уяви поета. Некритично сприймаючи деякі концепції західноєвропейських психологів, Франко іноді розглядав процес уяви як процес, що має багато спільного з сновидіннями та галюцинаціями, і навіть зазначав, що поетична творча фантазія і сонна фантазія — «явища одної категорії».[24]

Пов'язуючи діяльність творчої фантазії з діяльністю підсвідомої сфери, Франко безумовно в деякій мірі переоцінює роль підсвідомого, хоч він матеріалістично розуміє природу підсвідомого взагалі і в деяких моментах вірно критикує ідеалістичні «теорії» по цьому питанню.

Франко розумів підсвідоме, як те, що «напечатано в комірках нашої мізкової тканини», і вважав, що наукове пізнання цієї сторони людської психіки стало можливим тільки з того часу, як виникла експериментальна психологія, що ставить собі за мету досліджувати фізіологічні основи психіки. Користуючись термінологією Дессуара, який поділяв психіку на «верхню» і «нижню» свідомість, Франко вважав, що остання є «склад колишніх вражінь.., невичерпаний магазин думок і почувань», які не завжди людина може використовувати. Але у поетів часто мимоволі «думки і образи пливуть самі собою», особливо під час творчого настрою або *«натхнення»*.

Горький уточнює питання про натхнення, говорячи, що воно є не стільки причиною творчої діяльності, скільки результатом її, результатом продуктивної, успішної діяльності, себто натхнення може з'явитись лише в результаті впертої, продуктивної праці.

Франко засуджував погляди тих, хто визнавав, що поети творять несвідомо і виспівують лише те, що їм «подає якась вища божа сила», відкидав думки про «боже натхнення» і т. ін. Франко вважав, що основна робота над поетичним твором «є ділом розуму, обдумування, розваження і т. д.».

Заперечуючи існування якогось надприродного натхнення, Франко вважав, що для художньої творчості потрібне, як і для наукової праці, знання, наукове озброєння, оволодіння мовою і письменницькою технікою, уміння спостерігати життя тощо. «У наших часах, — писав Франко, повчаючи молодих письменників, — не тільки наукова праця, а й творчість літературна, то не простий вплив якогось надприродного натхнення. Найшла на тебе щаслива думка, сядь, напиши і в друкарню. В наших часах писательська творчість, коли

---

[24] І. Франко. Із секретів поетичної творчості, ЛНВ, 1898, т. І, стор. 149.

вона має бути справді ділом поважним, а не школярською забавкою, — се також поважна студія, як і праця наукова, тільки безмірно ширша, многостороння і трудна. Для її виконання треба не тільки живої пластичної уяви (фантазії), не тільки широкого та вразливого чуття, але багато побічних та не менш важливих відомостей».[25]

Отже, Франко вважав, що для діяльності письменника потрібно знати перш за все те життя, про яке він хоче писати. Далі він мусить знати чимало загальних теоретичних наук, як, наприклад, психологію, економіку, політику і т. інш., добре знати мову та письменницьку техніку. А головне: вміти спостерігати життя і брати знання «з життя, з розмов, з власного досвіду».

Таким чином, як бачимо, Франко розглядав процес художньої творчості як складну діяльність, в якій беруть участь різноманітні психічні процеси — відчуття й сприймання, пам'ять, творча фантазія, почуття та емоції, процеси мислення, а також почасти підсвідома сфера і натхнення. Але до всього того потрібні ще широкі різноманітні теоретичні знання з різних галузей науки, володіння мовою і художньою технікою.

* * *

Зупинимось далі на питанні результату художньої творчості і тих засобів, якими цей результат досягається, себто *що повинен малювати художник і як малювати?* Франко дав багато цікавих думок про створення художнього образу й про окремі засоби художньої техніки.

Франка цікавили питання «писательської техніки», «поетичної техніки», опертої, як він зазначав, на законах психології. Цьому питанню Франко присвятив досить багато уваги в своїх теоретичних працях і показав зразки різних засобів поетичної техніки в своїй власній художній творчості.

Результатом творчого процесу художника є створення *художнього образу,* який відображав би той чи інший «факт живої дійсності» або якусь абстрактну ідею, що може бути втілена в конкретний образ, події з життя людей, явища природи, образи людей, ті чи інші психічні стани людини і т. інш. У створенні такого образу і беруть участь всі ті психічні прояви художника, про які говорилося вище, а, головне, тут потрібна творча фантазія, за допомогою якої художник створює новий образ, переробляючи і комбінуючи елементи свого досвіду, застосовуючи при цьому різні художні засоби, що складають «художню техніку».

---

[25] І. Франко. Наше літературне життя в 1892 р., «Зоря», 1893, ч. 1, стор. 16.

Дане питання досить важливе, бо воно вводить нас, так би мовити, в саму «майстерню» художньої творчості і знайомить з різними технічними засобами, методами, без знання яких не може бути свідомого творчого процесу.

Серед різноманітних засобів створення художнього образу найбільшого значення Франко надавав способові *типізації*, який застосовується в різних галузях мистецтва — в художній літературі, малярстві тощо. Спосіб типізації — це шлях художньої індукції — від конкретних уявлень до типовості, від конкретних фактів до узагальнення, від поодиноких людей до типу людини. Тут має місце спочатку аналіз, розкладання кожного конкретного образу на частини (риси характеру, звички і інші риси особистості), далі абстрагування характерних, типових рис і, нарешті, йде синтез — об'єднання спільних рис в єдиний закінчений образ (тип).

Закінчений образ — цілісну особистість або «фігуру у весь зріст», як каже Франко, не можна одержати звичайним складанням частин, які здобуваються внаслідок аналізу («психологічного анатомування»), його треба створити за допомогою прийомів художнього мислення, мислення образами.

Про створення літературного типу багато цінних думок висловлює Горький (у статті «О том как я учился писать» і в багатьох інших працях). Він каже, що мистецтво словесної творчості, мистецтво створення характерів і типів вимагає від письменника великої роботи уяви, догадки, «выдумки». Щоб створити «тип» письменник мусить уміти «абстрагувати від кожних із 20—50, із сотні крамарів, чиновників, робітників, найбільш характерні класові риси, звички, смаки, жести, вірування, хід мови і т. д. — абстрагувати і об'єднати їх у даному крамареві, чиновникові, робітникові, цим засобом письменник створює «тип» — це буде мистецтво».[26]

Питанню створення художніх типів і образів типових суспільних явищ, питанню різних засобів художньої техніки Франко приділяє багато уваги, особливо в своїх критичних нарисах з літературознавства.

Поет, каже Франко, зображає те, що зустрічається в житті, не виходячи за рамки цього життя, але зображає його в узагальнених *«типових»* формах. Досягнення мистецтва і є в тому, щоб «в партикулярному, частковому, случайному показувати загальне, вічне і безсмертне», через зображення «індивідуальних психологій» подавати аналіз і соціальних явищ, показуючи, «як факти громадського життя відбиваються в душі й свідомості одиниці і, навпаки, як у душі тої одиниці за-

---

[26] М. Горький. Избранные литературно-критические статьи, 1941.

роджуються і виростають нові події, події соціальної категорії».[27]

Процес створення художнього образу, на думку Франка, це складний процес, у якому художник повинен «вглублятися фантазією», в той образ, обрисовувати, освітлювати його з різних боків і способами, які дає поетична техніка, намагатися викликати цей образ в душі читача «по змозі в такій самій формі, в такій самій силі, в такім самім колориті», як він уявляється самому художникові.

Як же поет досягає того, щоб через поетичний малюнок передати читачеві глибокий ідейний зміст якогось живого образу? Франко каже, що поетична техніка, оперта на законах психологічної перцепції і асоціації, вчить, якими способами, комбінаціями конкретних образів можна досягнути узагальненого образу, який породжував би у читача почуття, зворушення, поривання, наближаючи його до «вищого ідейного світу».

Щоб вміло схоплювати характерне, типове, провідне в житті людей, в їх характерах, переживаннях і т. інш., письменник мусить бути добрим психологом. Безсмертна вартість художніх творів новіших письменників, зазначав Франко, саме й полягає «в глибині та тонкості психологічного аналізу... найтемніших глибин людської душі», в яскравому і правдивому зображенні індивідуальної психології героїв (Гюго, Золя, Достоєвський, Толстой, Стефаник і інш.).[28]

Сучасні письменники, каже Франко, навіть соціологічними проблемами менше цікавляться, а більше всього захоплюються отими «психологічними обсерваціями», яскраво змальовуючи психологію героїв — «трагедії душі, конфлікти та драми, що можуть mutatis mutandis (вносячи відповідні зміни) повторюватись в душі кождого чоловіка». Ці письменники на суспільне оточення звертають увагу лише остільки, оскільки це потрібно для того, щоб з'ясувати психологію якогось літературного героя. Таке глибоке проникнення письменника в психологію героїв Франко вважав великою майстерністю, «найвищим тріумфом поетичної техніки».[29]

До таких письменників, що вміють глибоко і яскраво малювати внутрішнє життя героїв, їх психологію, Франко відносить Л. Толстого, який може аналізувати психічні стани людей «з мікроскопічними подробицями». Майстерний опис Толстим смерті Анни Кареніної, її психічного стану перед

---

[27] І. Франко Принципи і безпринципність, ЛНВ, 1903, т. XXI, стор. 117.

[28] Там же, стор. 118.

[29] І. Франко. Старе й нове в сучасній українській літературі, ЛНВ, 1904, р., т. 25, стор. 82.

смертю, Франко вважає найкращим зразком психологічного аналізу, який «майже не має нічого собі рівного в літературі всього світу».[30]

Глибокий психологічний аналіз особистості героя дає можливість письменникові малювати типи виразно, глибокими рисами, малювати характери живо і вірно, створювати *образи психологічно правдоподібні*. Таку здатність Франко відмічав і в кращих українських письменників — Лесі Українки, Стефаника, Кобилянської і ін.

У створенні життєвого типу Франко надавав більшого значення синтезові, а не аналізові. Тут головне завдання художника не в тому, щоб підмічати різноманітні деталі, а в тому, щоб ці деталі майстерно об'єднати в живий яскравий образ, з розрізнених явищ дати «синтез в найвищім розумінні цього слова». Нові письменники, каже Франко, нібито про себе лише роблять аналіз і цього творчого процесу не показують читачеві, для якого подають уже готову постать, закінчений цілісний тип.[31]

Франко вважав за велику майстерність письменника уміння дати закінчений образ, причому в його розвитку, образ, який робив би на читача глибоке враження, як уміють це робити творці великих повістей, романів. Із скромності Франко скаржився в листі до А. Кримського, що він у самого себе не знаходить такої майстерності. «Немає в мене дару (хоч є зусилля), — писав Франко, — викликати в читателю те, що називається «Stimmung» (настрій), вирисувати фігуру, «во весь ріст» з її окруженням, підходити і передавати наглядно процес її розвою, як се вміють такі великі майстри, як Золя та Діккенс. Я собі скромний мініатюрист і ледви чи зможу коли вибитися з тої тісної рамки. Широка повість, роман мабуть так і не вдасться мені».[32]

Франко вимагав не тільки викінчених фігур окремих постатей, характерів, але й заокруглених цілісних картин життя, де окремі сцени були б поєднані в єдиний «гарний і ефектовний малюнок», навіть цілої суспільності або якоїсь одної верстви суспільності.

Для того, щоб створити цілісну картину суспільності, Франко вважав за необхідне, перш за все, підготовляти матеріал, збирати цей матеріал спочатку в формі ескізів, нарисів та оповідань, а тоді вже братися до «змалювання образу суспільності в різних її верствах, у різних змаганнях, працях, заробітках, стражданнях, поривах, ілюзіях та настроях»,

---

[30] І. Франко. Про Л. М. Толстого. Вид-во «Рух», стор. 80.

[31] І. Франко. Старе й нове в сучасній українській літературі, ЛНВ, 1904, т. 25, стор. 84.

[32] Лист Франка до Кримського, № 10, травень 1892 р.

себто, малювати життя суспільства в різноманітних його проявах. І далі Франко з'ясовує способи, за допомогою яких письменник може збирати матеріал: принагідні оповідання знайомих, зустрічі з людьми у вагоні, спомини та спостереження і т. ін. І все те звільна, протягом літ повинно перетворюватись у більші або менші оповідання та ескізи, які в дальнішому можуть стати основою для більшої повісті або роману.[33]

Крім розглянутого основного засобу «художньої техніки» — типізації, Франко торкався й інших засобів — символізації, контрастів, художніх паралелів тощо. У своїй власній творчості він показав застосування різноманітних засобів, аналіз яких заслуговує на окреме наукове дослідження.

Для малювання драматичних ситуацій, сильних людських почуттів тощо, художник часто вживає *контрасти,* співставлення протилежних переживань, боротьбу протилежних мотивів, протиріч, протилежностей між внутрішнім психічним станом людини й природою або соціальним оточенням і т. ін.

Але контрасти не повинні бути занадто різкими, крикливими. Такі некрикливі контрасти подобались Франкові у Толстого, в якого була «огида до всяких стрибків, неприродних ефектів», творчість якого вражає «спокоєм і гармонією».

В оповіданні «Хома з серцем і Хома без серця», як уже показує сама назва цього оповідання, Франко вдало застосовує контрасти, щоб яскравіше підкреслити особливості двох різних типів людей, різних за зовнішніми ознаками, характерами, поглядами, причому різниця у їх зовнішності ніби природно відповідала різниці в характерах.

Ефективним засобом у створенні художнього образу, є також *символізація,* яка вживається в різних галузях мистецтва й в художній літературі, прийом, який характеризує наявність багатої фантазії у художника.

Полемізуючи з Єфремовим з приводу його статті «В поисках новой красоты», Франко робить закид Єфремову в тому, що той плутає символізацію з декадентством і підкреслює, що символізація не має нічого спільного з декадентством і що символізм був і є «невідлучною прикметою штуки від самого початку її існування», хоч іноді, додає Франко, вона у декого і перетворювалась на однобічну доктрину (як у декадентів, наприклад).

Дуже часто з політичних міркувань, цензурних умов і т. ін., поети, письменники, драматурги, художники вживали прийом символізації. Наприклад, як зазначає Франко, в прекрасній трагедії Карпенка Карого «Гандзя» символічно зо-

---

[33] І. Франко. Передмова до зб. «Добрий заробок», Львів, 1902.

бражається Україна, «шарпана з усіх боків і доведена тими, що її люблять, на край погибелі».[34]

У самого Франка є захопливі символічні картини зими і весни (зб. «З вершин і низин» — цикл «Веснянки»), в яких він зображає образно революційний рух, що прокотився по Європі, оспівує весну, що несе надію народові, звертається до матері-землі (до свого народу) і просить у неї сили, вогню і теплоти, щоб збуджувати людські душі і піднімати народ на боротьбу, ламати пута (австро-німецького поневолення), боротись з кривдою.

Особливо величні символічні образи змальовано Франком у безсмертних високохудожніх і високоідейних творах «Каменярі», «Вічний революціонер», «Рубач» і інш.

Оригінальним є засіб, який Франко використав у оповіданні «Доктор Бессервіссер». Його можна назвати *іронічним порівнянням.* У ньому вдало використовуються асоціації по схожості і контрасту.

«Він подібний до місяця, бо дванадцять раз до року міняє свою фізіономію...

Він подібний до вітру, бо шуму много, а конкретного в руки не зловиш нічого...?

Він подібний до моря, бо повно в нім води, а нема чого раз напитися...

Він подібний до Дністра, бо що хвилі робить несподівані закрути, а удає, що пливе наперед...».

Сила враження такого засобу ще збільшується тим, що урочистий стиль (наслідування стилю «Слова о полку Ігореві») контрастує також з іронічним змістом твору.

Нарешті, творча фантазія художника може проявитися і в такому досить поширеному в художній літературі й в народній творчості засобі, як використання уже готової (чужої) основи, канви, на яку автор накладає свій власний художній візерунок. Такою канвою може бути фольклор, народні пісні або твір з чужої літератури на ту саму тему. Про Руданського Франко говорив, що він «надзвичайно талановитий репродуктор» народного матеріалу, історичних фактів, у перекладах чужомовних творів. Про «Енеїду» Котляревського Франко писав, що для неї автор скористався з готової канви й навіть віршованої форми великоруської «Энеиды на изнанку» Осипова, але Котляревський «вніс у цю переробку стільки сердечного тепла, тонкого гумору і живих барвів своєї батьківщини, що його «Енеїда», особливо її перша половина, й досі не втратила своєї чарівності».[35]

---

[34] ЛНВ. 1907, кн. XI.

[35] Энциклопедический словарь. Изд. Брокгауза и Эфрона, т. 81, стор. 308, Франко. Южно-русская литература (переклад мій — *М. Г.*).

Як бачимо, є різноманітні засоби в художній творчості, в основі яких лежать різні форми переробки чуттєвих вражень за допомогою творчої фантазії. Ці засоби складають ніби техніку творчості, без знання якої й без майстерного оволодіння нею художник не зможе створити ефективних високо-художніх образів.

* * *

Одним з важливих питань психології художньої творчості є питання про *особистість самого художника,* його індивідуально-психологічні якості, які забезпечують йому успішність в творчій діяльності. Це питання також мало висвітлено в психології. Франко торкався цього питання головним чином при розгляді творчості того чи іншого поета, письменника в численних своїх критичних нарисах.

Основна вимога до художника — це вимога бути ідейно спрямованою особистістю, бути «зеркалом свого часу», бути носієм і «рефлектором» суспільних відношень, суспільних ідей і ідеалів.

Цю вимогу до особистості поета ставив ще Бєлінський, коли говорив: «Для успіху в поезії тепер замало одного лише таланту: потрібно ще і розвиток в дусі сучасності, бо поет уже не може жити в мрійному світі: він уже громадянин царства сучасної йому дійсності, все минуле повинно жити в ньому. Суспільство хоче в ньому бачити уже не розважника («потешника»), але представника свого духовного, ідеального життя».[36]

Крім цієї основної риси художника, його соціально-ідейної спрямованості, Франко відмічав чимало психологічних якостей властивих художникові, необхідних для його творчої діяльності — розвинені відчуття і сприймання, емоційність, жива фантазія, уміння спостерігати, аналізувати і синтезувати життєві факти і т. ін.

Аналізуючи всі ці психологічні властивості, яких вимагає від художника специфіка його діяльності, Франко намагався виявити психологічні основи творчого процесу, а відтак підійти і до проблеми особистості художника, його індивідуальності.

Безперечно, стан тогочасної психологічної науки був таким, що розв'язати цю складну проблему було важко. Та ця проблема власне й в сучасній психології залишається ще нерозробленою. Тим більшою була заслуга Франка в тому, що він в свій час уже поставив таке важливе питання й намагався дати на нього відповідь.

---

[36] В. Белинский. Сочинения, т. VII, ред. Венгерова, 1904. Аполлон Майков, Стихотворения, стор. 83 (переклад мій — *М. Г.*).

Франко говорив: «Новіша літературна критика, опираючись на психофізичних основах, силкується доходити у кожного автора отих психофізичних основ його творчості і тільки вияснивши її основи вважає можливим висловити відповідний суд про його творчість».[37] Франко тут без сумніву переоцінює значення психофізичних даних художника. Психологічні властивості особистості художника Франко шукав, головним чином, у відчуттях і сприйманні, емоціях, фантазії і т. ін. Чи можна на підставі цих даних підійти до характеристики особистості художника, його індивідуальності, як певного психологічного типу? Звичайно, ні. Також не можна погодитись з спробою Франка визначити як особливий психологічний тип особистості поета на основі переваги у нього підсвідомої сфери. Вважаючи важливим для поетичної творчості роль несвідомого, Франко приходив до висновку, що «психолог... мусить поетичну вдачу признати окремим психічним типом», для якого характерним є використання підсвідомої сфери.

Звичайно психологічні властивості особистості художника далеко складніші й їх не можна зводити лише до особливостей чуттєвої чи підсвідомої сфери. Тут має значення ряд психологічних властивостей і здібностей художника (спостережливість, працьовитість, критичний розум, знання), а також світогляд і моральні якості.

В психологічній літературі питання типу художника зовсім не висвітлено. Лише завдяки роботам акад. І. П. Павлова науково можна підійти до розв'язання проблеми «психофізичних основ» художнього типу людини, проблеми, якою цікавився Франко. Павлов, як відомо, розробив питання про першу і другу сигнальні системи. Для тварини дійсність сигналізується, як зазначав Павлов, за допомогою предметів і явищ об'єктивної дійсності, які діють на органи чуття (аналізатори). Але для людини, крім цих сигналів, є ще додаткова сигналізація — слово, мова. За допомогою цієї другої сигнальної системи людина може відображати не тільки конкретні предмети і явища, але і різного роду абстракції. «Розумова робота, — каже Павлов, — є робота другої сигнальної системи», себто мислительні процеси, абстрактне мислення повязане з словесною сигнальною системою. Це фізіологічне вчення Павлова цілком узгоджується з геніальними положеннями Й. В. Сталіна про мову та зв'язок мислення з мовою.

Вчення Павлова про першу і другу сигнальні системи і дає можливість підійти до розуміння деяких типів людей. Виходячи з вчення про типи нервової діяльності Павлов відмі-

[37] І. Франко. ЛНВ, 1905, т. 29, стор. 39.

чав, що специфічно людські типи вищої нервової діяльності характеризуються різним співвідношенням двох сигнальних систем. Одні люди характеризуються перевагою першої сигнальної системи, у них переважає образне мислення — це художній тип людей. Другим крайнім типом є розумовий або мислительний тип з перевагою другої сигнальної системи, себто з перевагою абстрактного мислення. Отже поет, письменник і взагалі творці в галузі мистецтва відносяться до першого (художнього) типу людей. Тоді як учений, теоретик — до другого (мислительного) типу.

Звичайно цей поділ є досить умовним, оскільки і обидві сигнальні системи не є відірвані одна від одної, а перебувають в тісному взаємозв'язку, як це підкреслював сам Павлов.

Франко правильно відмічав, що висока якість художнього твору перш за все є наслідком упертої праці художника. В своєму габілітаційному викладі, виголошеному у Львівському університеті 18/II 1895 року на тему «Наймичка» Т. Шевченка, Франко сказав, що глибокий аналіз поеми Шевченка показує, що її простота, ясність і гармонійність «є здобутком довгої і інтенсивної творчої праці поета».

Аналізуючи розвиток таланту Лесі Українки, Франко також зазначає, що талант її «вироблявся звільна», що вона доходила до опанування формою і змістом, мовою і ідеями шляхом «важкої, інтенсивної праці». Той факт, що Леся Українка порівнюючи швидко досягла в поетичній творчості «повного майстерства», Франко пояснює в першу чергу не вродженими якимось здібностями, а працьовитістю авторки. «Нема сумніву, — каже Франко, — що се було здобутком дуже інтенсивної духовної (себто інтелектуальної — *М. Г.)* праці над власною освітою, над опанованням мови і віршової техніки».[38]

Сам Франко у своїй власній художній творчості показує зразок величезної працьовитості, величезної напруженої праці, довголітнього виношування і опрацювання образів і цілих творів. Він сам зазначав, що деякі образи мучили його по декілька літ. «Я силкувався, — пише Франко, — кожний такий образок виносити в душі доти, доки не вживуся у властиву йому атмосферу, не віднайду властивий йому тон і спосіб викладу. Ця праця пішла в мене дуже помалу; деякі образки мучили мене в душі по кілька літ. Я по кілька разів брався викинути їх на папір, та чуючи, що «не вдав тон», відкидав написане й переходив до іншої роботи, щоб по якімсь часі знов вернути до закиненої проби. Правда, де-які

[38] І. Франко. Леся Українка (літературно-критична студія), ЛНВ, т. III, 1898 р., стор. 15.

оповідання виходили готові відразу, за одним присідом, але завсігди це бувало лиш тоді, коли оповідання було перед тим зовсім готове, виношене й заокруглене в душі, і мені приходилось так сказати переписувати лише з готового».[39]

Натхнення — це стан, найбільш сприятливий для продуктивної творчої роботи. Але воно само приходить в результаті праці, як відмічав Горький. Франко вважав, що основна робота над поетичним твором — «зміст і композиція поетичного твору», так би мовити, кістяк його «в значній мірі є ділом розуму, обдумування, розваження і т. д.».

Але особистість письменника не є якийсь стандартний тип з певними характерологічними прикметами чи з перевагою якоїсь одної сторони його психіки — розуму чи почуття. Франко розглядав особистість письменника в цілому, з усіма його індивідуально-психологічними властивостями, що складають його «духовне обличя», індивідуальність, яка відбивається на всій його творчості, надає певної оригінальності його творчості. І чим більше окремих індивідуально-відмінних прикмет особистості, «чим вони характерніші та гармонійніші, тим багатша, сильніша і симпатичніша індивідуальність людини, зглядно письменника».[40]

До важливих прикмет індивідуальності письменника, що характеризують його особистість у цілому, його *«склад душі»*, належить, крім розуму, крім інтелектуальної працьовитості, також *мова,* яка тісно пов'язана з мисленням. Франко відмічає, що у кожного письменника є своя особлива мова, свої характерні вислови, звороти, своя будова фраз, свої улюблені слова. Кожний талановитий письменник неодмінно має свою індивідуально-забарвлену мову, з якою пов'язано і характерний стиль його писань.[41]

Ось чому Франко в критичних нарисах про творчість того чи іншого письменника не забуває завжди дати оцінку його мови, як характерної риси індивідуальності письменника, що накладає печать на всю його творчість.

Мову Марка Вовчка Франко характеризує як «поетичну, декуди аж переборщено поетичну та квітчасту», мову Куліша як «штучну, силувану, академічно неповертливу», у інших він відмічає просту мову без всяких мовних ефектів і т. д.[42]

Говорячи про особливість мови в новіших українських письменників (Кобилянська, Стефаник і інш.) Франко відмічав у них мелодійність, музикальність, ритмічність мови, від-

[39] І. Франко. Передмова до зб. «Добрий заробок», Львів, 1902.
[40] І. Франко. Леся Українка, ЛНВ, 1898 р., стор. 13.
[41] І. Франко. Михайло Старицький, ЛНВ, 1902 р., т. XIX, стор. 25.
[42] І. Франко. Ювілей Івана Левицького (Нечуя), ЛНВ, 1905, т. 29, стор. 42.

сутність шаблоновості, абстрактності, довгих періодів і складних речень, натомість багатство сміливих і незвичайних порівнянь, уривчастих речень, півслівців і тонких натяків, всюду є дотримання певного художнього такту, художньої міри, мова «без ніяких риторичних штучок», а тому й оповідання здаються такими простими, реалістичними, ніде в них немає «ані тіні пересади, переладування, бомбасту і неприродності».[43]

Далі індивідуальність художника визначається також різними «комбінаціями творчих та рефлексійних здібностей», себто різним сполученням, своєрідним синтезом багатьох різноманітних психологічних якостей, що й обумовлює певний тип письменника й певний стиль його творчості.

У кожного письменника Франко умів підмічати ті чи інші характерні психологічні якості, що обумовлюють *особливість, оригінальність таланту*. Художники, на його думку, бувають різні, поскільки різні бувають оті «комбінації творчих та рефлексійних здібностей». Приводячи для прикладу таких письменників як Гоголь, Пушкін і Достоєвський, Франко відмічає, що всі вони художники, але «які ж величезні різниці між їх артистичним (художнім — *М. Г.*) світоглядом! Коли один, як говориться звичайно, сміється крізь сльози, а другого слово гремить мов органи в величному храмі, то творчість третього се мов величезна психіатрична клініка».[44]

Завдяки різноманітним комбінаціям творчих здібностей, утворюються індивідуальні стилі в творчості письменників. Про Шевченка Франко висловився, що він забрав з собою в могилу цілий період української літератури, «цілу окрему манеру поетичної творчості», той «окремий стиль, який вніс він у нашу поезію, був властивий йому, був його індивідуальний стиль». І коли інші хотіли наслідувати стиль Шевченка, то він виходив з-під їх рук «паперовою квіткою, а часто подобав на карикатуру». Наприклад, Куліш був одним з найбільших епігонів Шевченка, але все-таки лишé епігоном, каже Франко. Він пристрасно шукав того, чого не міг осягнути. «Хто зна, — зауважує Франко, — чи не це було й джерелом його завісті, а далі й ненависті до Шевченка, що «неосвіченому» невченому поетові майже без труду і без зусилля, самі собою давалися такі речі, такі образи й ідеї, яких учений Куліш, озброєний розумом, не міг опанувати».[45]

Серед окремих психологічних властивостей, характер-

---

[43] І. Франко. З останніх десятиліть XIX віку. ЛНВ, 1901, кн. IX.

[44] І. Франко. Ювілей Івана Левицького (Нечуя), ЛНВ, 1905, січень—березень, стор. 39.

[45] І. Франко. Михайло Старицький, ЛНВ, 1902, т. 28, стор. 46—47.

них для особистості письменника, слід також відмітити ті, які Франко відмічав у самого себе, а саме «нахил до обсервування людського життя в його найрізнородніших проявах...», «гарячка до писання», що змушувала його «перейматися стражданнями і радостями, думками і мріями других людей...». Ці риси Франко не вважав чимсь характерним для його індивідуальності, це «звичайні прикмети письменницького ремесла».[46]

У Коцюбинського Франко підкреслював вміння тонко спостерігати, уміння, яке навіть перейшло в автоматичну (ніби професійну) звичку спостерігати й фантазувати при будь-яких обставинах. «Сей етюд, — пише Франко про «Цвіт яблуні» Коцюбинського, — виявляє руку великого майстра і незвичайно тонку обсервацію дуже зложеного (складного — *М. Г.*) психологічного процесу — вражіння письменника, у якого вмирає одинока улюблена дитина і якого фантазія при тім насупереч його волі, нотує всі деталі як матеріал для будучого твору».[47]

Добродушний гумор, як одну з рис талановитості, Франко відмічав у Л. Українки, погоджуючись з відомим твердженням, що «гумор — невідлучна прикмета правдивого таланту». Самому Франкові була також властива ця прикмета. Як в художніх творах, так і особливо в критичних працях поруч їдкої сатири зустрічається часто у нього і добродушний гумор.

У Толстого Франко відмічав такі важливіші прикмети його таланту як величезна «бистрота обсервації і субстельність психологічного аналізу, пластичність у малюванні оточення, деколи тільки кількома словами, одною вдалою рисою».

У Елізи Ожешкової Франко цінив високу письменницьку техніку, яка виявлялася в тому «делікатному малюванні почуттів і характерів, яке можливе тільки для жіночої руки», а також широту світогляду, широту горизонту, багатство знання людських відношень і т. інш.[48]

Одною з важливих рис особистості поета, письменника Франко вважав *оптимізм,* що будується на сильній вірі в кращу будущину, що породжує мужність у душі поета, «охоту до життя і до боротьби». Франко хвалив Лесю Українку за її оптимістичний світогляд, за мужність у боротьбі,

---

[46] І. Франко. Твори, т. II. Вид-во «Рух». Дещо про самого себе, стор. 273.

[47] І. Франко. Новини нашої літератури. ЛНВ, 1904, т. 28, стор. 46.

[48] Eliza Orzeszkowa. Listy, т. II. Do literatorów i ludzi nauki. Лист Франка до Ожешкової від 31/XI 1886 р. Вид-во ім. Е. Ожешкової, 1938.

за високі ідеали, за гарячу любов до народу й непохитну віру в народ.

Сам Франко не впадав у песимізм навіть у тяжкі для нього особисто періоди життя. Хоч тоді у нього іноді звучали в поезії мотиви туги, навіть розпачу, але він не вважав себе песимістом. У цьому відношенні Франко нагадує Некрасова, у якого теж у поезії чимало мотивів сумних, але ніхто не наважився би назвати Некрасова песимістом.

Торкаючись побіжно питання психології талановитості в одному зі своїх літературно-критичних нарисів, Франко відмічав, що деякі позитивні якості письменника ще не означають наявності таланту, бо для таланту потрібна відповідна *комбінація різних якостей,* а саме: уміння малювати найрізноманітніші прояви психічного життя людей, гуманне серце поета, певний ясний погляд на світ і на людей; об'єктивність, художній такт, відшліфовані образи, викінчена поетична техніка, висловлювання думок якнайпростіше, якнайясніше, якнайкоротше.

Франко розумів талант не як якийсь стандартний тип особистості; навпаки в кожному таланті конкретної особистості Франко завжди виділяв характерні, індивідуальні психологічні особливості. Отже, Франко розумів талант як сукупність цілого ряду психологічних властивостей людини, як різні комбінації цих властивостей, що забезпечують успішну діяльність письменника, різну також по своєму характеру і стилю.

Безперечно, Франко, як матеріаліст, що пов'язував психологічні властивості людини з нервовою системою, вихованням та активною діяльністю самої особистості, не міг визнавати ідеалістичних концепцій обдарованості. Про це свідчить хоч би відома полеміка Франка з Щуратом про геніальність Шевченка, яку Щурат пояснював «впливом висшої божеської сили». Франко заперечував цю концепцію Щурата.

Франко зосереджує свою увагу на психологічному аналізі того складного комплексу психологічних рис, властивостей, процесів, які себе проявляють у складній «комплікованій» діяльності художника, які надають йому в залежності від різних комбінацій цих рис своєрідне «духовне обличчя», індивідуальність, оригінальність його таланту.

Про матеріалістичний погляд Франка на природу обдарованості свідчать також його думки про *шляхи розвитку таланту,* про формування обдарованої особистості в процесі її життя, виховання, діяльності, — про що так яскраво з'ясовано Франком у його художніх оповіданнях про дітей («Малий Мирон», «Під оборогом», «Борис Граб» і інш.), де він підкреслює, що ведущим у розвитку здібностей дитини являються сприятливі умови виховання, без яких і природні

задатки, будучи «не вживані і приголомшені... заниміють і занидіють у зав'язку».

На аналізі творчості Лесі Українки і умов розвитку її таланту Франко показав, що талант поетеси розвивався поступово, в процесі її творчої праці, в процесі боротьби з труднощами, в невсипущій діяльності, що дало їй можливість «крок за кроком» від перших її спроб, «скромного початку» поступово позбавлятися «повивачів тої несамостійності, що путає кожного поета при перших його кроках», і підніматися до сміливого власного польоту, щоб стати справді сильним, великим талантом.

Франко вважав за необхідне для правильного розуміння творчої особистості письменника розглядати його творчість в її розвитку, «слідити крок за кроком розвій автора, прислухаючись як в його слові звільна міцніють, доходять до переваги, а далі до повного гармонійного пановання тони, властиві його талантові», а це дає можливість встановити темп розвитку таланту, що є одним з критеріїв обдарованості.

Не у всіх письменників однаковий темп розвитку, не у всіх однакові шляхи розвитку таланту. Бувають такі автори, каже Франко, які відразу виступають як зрілі письменники (напр. Л. Толстой), і в яких через це трудно прослідкувати початкову стадію розвитку їх таланту, бо вони відразу вже «виявили вповні свою літературну фізіономію». Але бувають і інші, також талановиті письменники, в яких розвиток «не йде мов по ступенях у гору, а якимись зигзагами: раз, два такому авторові удається написати щось добре і гарне, а перед тим і по тім тягнуться довгі облоги вкриті пустоцвітом». Нарешті бувають і такі таланти, «що з початку своєї кар'єри блеснуть мов метеор, а вся дальша їх діяльність, то повільне догасання, не раз повне диму і чаду».[49]

Отже, як показують дослідження розвитку талантів у різних письменників, здібності не є щось дане від природи і незмінне, здібності в ході життя особистості також змінюються, як і інші психологічні властивості людини. На перших кроках цього шляху розвитку таланту Франко вважав за необхідне дати підтримку молодому таланту «словом щирого визнання і заохоти», підбадьорити молодий талант відповідною критикою.

* * *

Підсумовуючи висловлювання Франка у деяких питаннях психології художньої творчості, можна зробити такі висновки:

---

[49] І. Франко. Леся Українка (літературно-критична студія), ЛНВ, 1898, III, стор. 8.

1) Франко вірно розумів суть і завдання мистецтва, яскраво підкреслював важливість ідейної спрямованості і революційної тенденційності в мистецтві й рішуче засуджував теорію «чистого мистецтва», безідейність у мистецтві й літературі, вважаючи, що мистецтво і література перш за все повинні служити інтересам трудового народу, повинні стати чинником виховання широких народних мас, зброєю в боротьбі за краще майбутнє.

2) Визнаючи в мистецтві й художній літературі єдино вірним напрямком реалістичний напрямок, Франко давав вірну з точки погляду матеріалістичної психології характеристику особливостей реалістичної художньої творчості. Реалізм вимагає психологічно-правдоподібного малювання типів людей, простоти й природності, а не штучності й фальшування дійсності. Тільки реалістичні твори мистецтва й літератури мають художньо-пізнавальне значення й їх можна ставити поруч наукових праць.

3) Підкреслюючи єдність форми і змісту в художньому творі, Франко доводив, що художня цінність мистецтва не лише в красивій формі, а головне у відповідному глибокому змісті, що має соціальну вартість. Франко висміював художників, що дбали лише за «барвисті декорації», за якими немає ніякого змісту. Франко відкидав закони старої естетики і основним завданням нової естетики вважав психологічний аналіз процесу і результату художньої творчості, аналіз, який би допоміг художникові глибше зрозуміти художню техніку, а глядачеві чи читачеві, допомогти адекватно сприйняти художній твір.

4) Одною з важливих рис художньої творчості є специфічне художнє мислення, мислення образами. Художній образ — це втілення якоїсь загальної ідеї, яка передається різними засобами в залежності від виду мистецтва — в музиці сполученням звуків, у малярстві — сполученням кольорів, у поезії — словами, мовою. Мова мусить бути, як і мислення, образною, а також індивідуально своєрідною і різного стилю в залежності від різного змісту творів.

5) Аналізуючи процес художньої творчості, Франко намагався відшукати перш за все «психофізичні основи» художньої творчості і відмічав особливу роль в цьому процесі відчуттів і сприймань, а далі і тих складніших психічних процесів, які виникають на базі відчуттів і сприймань — творчої фантазії, емоцій, образного мислення і т. ін. В аналізі процесу творчості Франко також зупинявся на ролі підсвідомої сфери і натхнення, на поетичній техніці (прийоми художньої творчості), за допомогою якої поет створює художній образ.

6) В різних видах мистецтва перевагу мають різні від-

чуття, а поезія зачіпає одночасно декілька відчуттів, зворушує також мислення, викликає різного роду асоціації і за допомогою образів «упластичнює абстрактні поняття». Художній твір мусить викликати у читача певні почуття, емоції, а тому сам художник в процесі творчості мусить перейматися тими почуттями, які він хоче передати через свій твір іншим. Цей «психологічний матеріал» особливо є важливим для соціальної тематики, яка повинна бути насичена емоційністю.

7) Поруч з сильними почуттями в творчості художника велику роль відограє розвинена творча фантазія, що допомагає створенню художніх образів. Франко іноді помилково ототожнював поетичну творчу фантазію з сонною фантазією, вбачав секрет поетичної фантазії в діяльності підсвідомої сфери, з якою пов'язував і творче натхнення. Але в той же час Франко вважав, що в складній творчій діяльності головну ролю відограє розум, процеси мислення, обдумування, свідомість, а тому художникові також потрібне знання, зокрема знання психології, також знання мови й письменницької техніки та вміння спостерігати життя і людей.

8) Багато уваги приділив Франко питанню поетичної техніки (засобам створення художнього образу). Поетична техніка, на думку Франка, мусить спиратися на законах психології. Техніка створення художнього образу, зокрема «духовної фізіономії» людини, полягає в переробці, комбінуванні елементів досвіду за допомогою творчої фантазії. Франко надавав особливого значення таким засобам «переробки досвіду» для створення художніх образів як типізація, символізація, контрасти, схематизація, іронічне порівняння і інші.

Франко вважав, що по самому твору поета, письменника можна вивчати його художню техніку, «метод» творчості, можна входити так би мовити в «майстерню» художника.

9) Франко дав досить вдалу спробу психологічної характеристики особистості художника, його «духовного обличчя». Особистість художника, на думку Франка, повинна відповідати певним вимогам щодо його індивідуально психологічних властивостей, які можуть забезпечити успішність у творчій діяльності. Вимоги ці такі: ідейна спрямованість особистості, розвинені відчуття і сприймання, спостережливість, емоційність (значення живого темпераменту), жива пластична фантазія, багата на враження підсвідома сфера, здатність до натхнення або творчого настрою, уміння аналізувати й синтезувати життєві факти, критичний розум і різносторонні знання, володіння засобами художньої техніки, володіння мовою, велика енергія і працьовитість тощо.

10) Тип художника не є якась стандартна особистість. «Склад душі» і стиль майстра залежить від цілого комплексу

психологічних властивостей, від тої чи іншої «комбінації творчих та рефлексійних здібностей», а також від світогляду та ідейної спрямованості особистості художника. Отже кожний талант — своєрідна індивідуальність і у кожного є своя манера творчості, індивідуальний стиль у творчості.

11) Природу здібностей, таланту Франко розумів матеріалістично. Він заперечував теорію ідеалістичної психології про обумовленість здібностей виключно спадковістю або «впливом вищої божеської сили». У розвитку здібностей, таланту Франко надавав вирішального значення упертій інтелектуальній праці особистості, вихованню, умовам життя й діяльності. Без сприятливих умов виховання і природні задатки можуть «заніміти і занидіти у зав'язку». Одним із показників обдарованості є темп розвитку талановитої особистості. Здібності в ході життя можуть також змінюватись, як і інші психологічні властивості особистості.

12) Психологічний аналіз художньої творчості, поданий за висловлюваннями Франка, не можна вважати вичерпним і всебічним. Але, зважаючи на нерозробленість цього питання і на сучасному етапі розвитку психології художньої творчості, слід визнати велику заслугу Франка в тому, що він поставив цілий ряд цікавих проблем психології творчості і дав багато цінних думок, які й на сьогодні не втратили свого значення. Отже, в психологічній спадщині Франка питання психології художньої творчості заслуговують на особливу увагу не тільки психологів, а й поетів, письменників, літераторів та літературних критиків, мистецтвознавців, педагогів і практичних працівників мистецтва.

βιβλιογραφία

О. МОРОЗ
кандидат філологічних наук
О. ДЕЙ
кандидат філологічних наук

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИВЧЕННЯ СПАДЩИНИ ІВАНА ФРАНКА

Життя і діяльність Івана Франка проходили в дуже складних суспільно-політичних і економічних умовах, і, не дивлячись на це, він багато зробив для розвитку української літератури й культури.

«На жаль, не всі ще з нас добре уявляють, який великий, який цінний доробок залишив нам по собі Іван Франко, — говорив П. Тичина. — Самих лише статей написав він понад шістьсот, коли не більше... А скільки ж іще художніх творів — романів, оповідань, драм і поезій — не зразу і надається обрахунку. У таких велетнів, як Франко, який писав, крім основної української мови, ще й мовою польською та німецькою, не так то й легко все зобрати. Можна тільки собі уявити, до якого десятка із півсотні або ж із сотні томів досягне повне видання творів Івана Франка».[1]

Те, що написав Франко як прозаїк, поет, драматург, публіцист, літературознавець, фольклорист, історик, перекладач, те, що зробив Франко як популяризатор і організатор літературного руху та громадський діяч, — важко переоцінити. У світовій літературі ми знайдемо небагато імен, які можна було б поставити поряд з іменем Франка по широті й багатогранності творчих інтересів. Він по праву зайняв одне з найвизначніших місць в історії української культури дожовтневого періоду.

За неповними бібліографічними даними, Франко написав близько п'яти тисяч творів, із них дві тисячі публіцистичних, критичних та наукових праць, серед яких є й кількатомні («Апокрифи і Легенди з українських рукописів» — 5 томів, «Галицько-Руські приповідки» — 3 томи та інші праці з історії української літератури).

[1] «Літературна газета», 1940, № 5.

Праці Франка з питань літератури й критики мали і мають ще й сьогодні велике значення. Про це красномовно свідчать численні відзиви великих наукових авторитетів, хоч би таких, як Житецький, Гудзій, Ягич, Кримський, Срезневський, Сумцов, Пипін, Шахматов, Корш, Ю. Полівка та ін.

Письменник за життя зазнав заслуженої пошани з боку трудового народу.

Надання Франкові в 1906 р. Харківським університетом почесного вченого ступеня доктора історії літератури і внесення пропозиції академіків Шахматова і Корша в російську Академію наук про обрання Івана Франка членом-кореспондентом цієї ж академії, якнайкраще свідчило про глибину цієї пошани з боку прогресивної частини української і російської суспільності.

Проте спадщина письменника до Великої Жовтневої соціалістичної революції серйозно й глибоко майже не досліджувалася.

Справжнім спадкоємцем його великих різносторонніх революційно-демократичних надбань є радянський народ на чолі з комуністичною партією, яка, кажучи словами В. І. Леніна, не обриває демократичної нитки, що тягнеться через усі прогресивні течії громадської думки минулого,[2] а продовжує її в нових умовах.

Лише після утвердження Радянської влади, коли були створені належні умови для розвитку культури, національної за формою, соціалістичної за змістом, почало розвиватися франкознавство, засноване на принципах найпередовішої в світі науки марксизму-ленінізму.

Від 1917 року до наших днів багато зроблено радянськими літературознавцями в справі вивчення спадщини Франка. Однак, ще й досі існують значні прогалини в науковому дослідженні багатогранної творчості письменника. Саме тому в 1940 році на засіданні ювілейного франківського комітету П. Г. Тичина підкреслював: «Треба, щоб цей титанічний образ Івана Франка... був розкритий і доведений до кожного громадянина нашої многонаціональної соціалістичної батьківщини».[3]

Слід визнати, що заклик академіка Тичини розкрити «титанічний образ Івана Франка» повністю ще не реалізований. Справді, досі не створена наукова біографія письменника, немає ще грунтовних монографій про його творчість. Бракує синтетичних статей про літературно-критичні праці

---

[2] Див. В. І. Ленін. Від якої спадщини ми відмовлялись? Твори, т. II, стор. 459—501, IV видання.

[3] «Літературна газета», 1940, № 5.

письменника, не досліджені його наукові роботи, нічого не сказано про публіцистику Франка і т. д.

У цій статті ми ставимо перед собою завдання: коротко схарактеризувати питання про вивчення спадщини письменника з тим, аби, оглянувши вже зроблене, накреслити, чи принаймні, поставити нові завдання, проблеми, над якими слід, на наш погляд, працювати, досліджуючи творчість Івана Франка.

Вивчення спадщини Івана Франка умовно можна розподілити на три етапи:

1. Дослідження творчості Івана Франка до Великої Жовтневої соціалістичної революції.

2. Вивчення спадщини письменника з 1917 р. до початку Великої Вітчизняної війни (1941 р.).

3. Вивчення творчості Франка після Вітчизняної війни.

* * *

Перша замітка про Франка з'явилася в 1882 р. на його переклад «Фауста» Гете в німецькому «Magazin für die Literatur des In- und Auslandes».

1885 рік приніс ще дві рецензії російською[4] і польською[5] мовами на повість «Захар Беркут». Двома роками пізніше на оповідання «Місія», «Домашній промисл» та збірку «З вершин і низин» відгукнулася Львівська «Зоря» (1887 р.). Отже, більше десяти років з часу появи в друці перших творів Франка замовчувався факт народження великого таланту. Але правду заховати не можна. З кожним роком слава письменника росла. Його твори, хоч з перешкодами, малим тиражем, але все ж з'являються не лише в українській, російській, а й німецькій, польській, чеській, болгарській, угорській, французькій, іспанській, хорватській, шведській, англійській, датській та ін. пресі.

Про Франка — письменника, науковця, критика й публіциста — було надруковано в Росії і на Україні до 1917 року більше 800 рецензій та статей. Взагалі це не так уже й мало. Однак, більшість публікацій, крім праць Л. Українки, М. Коцюбинського, М. Гудзія, О. Маковея, М. Павлика, а також Сумцова, А. Кримського, Ю. Полівка, М. Возняка, І. Свєнціцкого та деяких інших авторів, — мала дуже сумнівну вартість навіть з історико-літературного погляду, оскільки вона була пройнята буржуазно-націоналістичним духом і тому викривлено висвітлювала революційно-демократичну творчість Ів. Франка.

---

[4] «Киевская Старина», 1885 р., кн. 2, стор. 369—370.

[5] «Kraj», 1885, 18, стор. 19—20.

* * *

На другому етапі (після Жовтневої революції і до початку Великої Вітчизняної війни) серйозної ваги набирає справа видання і публікації текстів творів Ів. Франка, оскільки велика частина з того, що написав письменник, була ще не відома широким масам народу. Навіть художні твори не були видані повністю.

Радянський уряд, відзначаючи в 1926 р. десятиріччя з дня смерті великого письменника, вжив заходів, відповідно до постанови Ради Народних Комісарів УРСР щодо прискорення друкування окремих творів письменника великими тиражами, публікацій літературно-критичних матеріалів про його творчість, а, головне, було вирішено видати повну збірку творів письменника в 30 томах (т. з. кооперативне видавництво «Рух» 1924—1929 рр.). Для свого часу згадане видання належало до кращих, хоч і не відрізнялося повнотою та науковістю. Накреслені щойно згаданим урядовим рішенням заходи створювали умови для кращого наукового дослідження і вивчення спадщини Франка. Проте, щільно підійти до вирішення цього питання вдалося лише після возз'єднання українських земель в єдиній Українській Радянській Соціалістичній державі в 1939 р., а також у зв'язку з підготовкою до відзначення 85-річчя з дня народження Ів. Франка. Так, в 1940 році було заплановано наукове видання художніх і літературно-критичних творів письменника в 25 томах. Всі 25 томів мали вийти протягом 1941 року, але вийшло лише два (II і XII).

Планувалося також видати вибрані твори письменника в перекладах на різні мови народів Радянського Союзу, але віроломний напад гітлерівських загарбників на нашу державу зруйнував усі плани.

Дослідження спадщини Ів. Франка на цьому, другому, етапі проходило в умовах гострої боротьби двох непримиренних напрямків у літературознавстві. Буржуазні «дослідники» від Єфремова і Грушевського аж до запроданця профашиста О. Парадиського, «вивчаючи» творчість Франка, багато перекручували в оцінці спадщини письменника. Відомо, що вони навмисне затушковували революційно-демократичний характер творів Франка, намагалися з письменника революційного демократа зробити буржуазного ліберала, шукали в його творах впливів західноєвропейської літератури, замовчували ідейні зв'язки і постійний інтерес Франка до російської прогресивної культури і до її революційних ідей.

Буржуазні націоналісти та космополіти намагалися відірвати письменника від його рідного грунту і тим самим

применшити роль і значення Франка як оригінального самобутного письменника-демократа.

Ховаючись за «об'єктивні» факти, біографічні відомості, українські націоналісти і вульгарні соціологи робили все, що від них залежало, аби тільки перекрутити вірну уяву про спадщину видатного письменника-революціонера і тим самим пошкодити справі.

Однак не буржуазним борзописцям судилося визначити місце і роль Франка в літературному процесі, а тим літературознавцям, які виходили в своїх оцінках творчості письменника з демократичних позицій. Правда, в їх працях траплялися інколи помилки, хиби, але основним і провідним було бажання вірно осмислити творчість Франка, сказати правду про великого письменника-демократа. До таких вчених належать академіки М. Возняк, М. Гудзій, В. Щурат, Ф. Колесса, проф. І. Айзеншток та інші.

Особливо інтенсивно в ці роки працює над вивченням спадщини Ів. Франка акад. М. Возняк. Він друкує велику кількість біографічного матеріалу, листування Ів. Франка з Партицьким, Ів. Белеєм, В. Левицьким,[7] О. Кониським і, нарешті, видає великий том переписки Ів. Франка з Драгомановим.[8] Дослідник публікує дуже багато різних текстів з рукописної спадщини письменника,[9] віршів,[10] поеми «Святий Валентій» і «Терен у нозі», незакінчені повісті «Не спитавши броду», «Гутак»,[12] оповідання «На вершку»,[13] п'єсу «Три князі на один престол» та багато інших.

Одночасно з друкуванням біографічних матеріалів та рукописних текстів Франка М. Возняк пише ряд праць про письменника. Він видрукував статті: «Іван Франко в добі радикалізму»,[14] «До поглядів Франка на українську літературу», «З діяльності Ів. Франка як етнографа», «До публіцистичної діяльності Ів. Франка в рр. 1879—1883».[16] «До соціалістичного світогляду Івана Франка»[17] та інші.

---

[7] «Україна», 1927, 5.

[8] Листування Ів. Франка і М. Драгоманова, т. І, АН УРСР Київ, 1928.

[9] Франкова популяризація соціалістичної програми в 1881 р.; «Енгельс у Франковому перекладі»; «Розділ Марксового «Капіталу»» в перекладі Франка; Недокінчена друком праця Ів. Франка з історії українського театру. «Річник українського театрального музею», І; «Формальний і реальний націоналізм», «Назустріч», 1936, II.

[10] «Світ», 1926, 11—12.

[12] «За сто літ», 1929, IV.

[13] «За сто літ», 1928, II.

[14] «Україна», 1926, 6.

[16] «За сто літ», 1929, IV.

[17] «Іван Франко, Збірник», Київ, 1926.

В 30-х роках, коли радянські літературознавці, керовані комуністичною партією, завдали нищівного удару буржуазним націоналістам і вульгарним соціологам і, особливо, коли після возз'єднання (1939 р.) українських земель в єдиній Українській Радянській державі, визволеній від польсько-шляхетського панування Львів відкрив перед радянськими вченими багатий архів Франка та його велику особисту бібліотеку, в ряди франкознавців вливається нове численне поповнення.

В періодичній пресі — газетах і журналах, наукових записках і збірниках — з'являється велика кількість статей і праць про життя і творчість Ів. Франка, публікуються різні документи, біографічні матеріали та листування письменника.

Поруч із статтями А. Кримського, М. Возняка, Ф. Колесси, І. Айзенштока та інших все частіше виступають із працями про Франка такі літературознавці і письменники, як Є. Кирилюк, М. Рильський, О. Корнійчук, П. Тичина, В. Гуфельд, П. Волинський, С. Шаховський, К. Коцюбинська, Ю. Кобилецький, В. Курашова, А. Трипільський, Л. Озеров та багато інш.[18].

Прилив молодих сил у франкознавство свідчив про початок наукового дослідження творчості Івана Франка, яке, на жаль, було перерване раптовим нападом на нашу країну німецьких фашистів.

Правда, праця над вивченням творчості Франка не припиняється в найважчі роки війни. Так, у 1942—1943 рр. з'являються про Франка дві великі статті Є. Кирилюка «Патріотичні мотиви в творчості Ів. Франка» і «Реалізм Ів. Франка».[19]

* * *

Після переможного закінчення Великої Вітчизняної війни волею комуністичної партії енергія нашого народу спрямовується на рішення нових завдань — відбудови народного господарства та культурно-освітнього будівництва.

Постанови ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У з ідеологічних питань стали для всього народу, в тому числі і для літературознавців, ідейно-теоретичною основою, дороговказом в боротьбі проти безідейності, формалізму, космополітизму та націоналістичних проявів в питаннях науки, літератури й мистецтва.

---

[18] Дивись за 1939—41 рр. журнали: «Літературна критика», «Літературний журнал», «Радянська література», «Радянська освіта», «Більшовик України», «Молодий більшовик», «Соціалістична культура», газети: «Вісті», «Комуніст», «Літературна газета», «Пролетарська правда».

[19] «Радянська література», 1942, № 5—6, 1943, № 12.

В зв'язку з цим і науково-дослідна робота в усіх галузях і, зокрема, в галузі літературознавства набирає великого розмаху.

Дослідження енциклопедичної творчості Франка після Вітчизняної війни розгортається з новою силою. З архіву Франка публікуються різні матеріали, документи, листи, художні твори, які проливають світло на вирішення того чи іншого питання. Друкуються великими тиражами оповідання, повісті, драматичні твори та літературно-критичні праці Франка.

В 1945 р. відновлене 20-томне видання творів Ів. Франка (видано 8 томів), а також вийшло в світ п'ятитомне видання творів письменника російською мовою.

Протягом 1945—51 рр. у різних видавництвах Радянського Союзу вибрані твори письменника вийшли мільйонним тиражем. У Львівському державному університеті, який носить ім'я великого письменника-революціонера, періодично видається збірник літературно-критичних статей «Іван Франко». Окремі вузи України у своїх наукових записках надрукували ряд праць, присвячених творчості Франка.

Твори Івана Франка за роки радянської влади лише на Україні видавалися 410 разів тиражем близько п'яти мільйонів примірників. Крім того, російською мовою друкувалися твори Франка 48 раз тиражем 1 мільйон 368 тисяч примірників.[20]

Про життя і діяльність Івана Франка, його філософські, літературно-естетичні, суспільно-політичні погляди, художню, наукову, літературно-критичну і перекладницьку творчість, а також про зв'язки письменника з культурою братнього російського народу написано тільки після війни більше 300 статей і кілька великих праць. На ниві франкознавства працюють такі вчені, як дійсні члени АН УРСР М. Возняк, О. Білецький, М. Рильський, О. Корнійчук, проф. І. Айзеншток, М. Рудницький; літературознавці: Є. Кирилюк, Ю. Кобилецький, М. Пархоменко, О. Білоус, С. Шаховський, Ф. Жилко, Я. Ярема, В. Дмитрук, М. Матвійчук, Я. Білоштан, І. Кияшко, С. Щурат, П. Козланюк і багато інших.

Відомо, що українські буржуазні націоналісти, вульгарні соціологи та космополіти багато нашкодили в питаннях франкознавства, ось чому радянським літературознавцям і на цьому етапі довелося посилено працювати, вивчаючи з позицій марксистсько-ленінської методології спадщину Франка, борячись проти шкідливих перекручень буржуазними «дослідниками» творчості письменника.

---

[20] «Літературна газета», 1951 р., № 25.

Серед робіт, присвячених вивченню творчості Франка, значне місце посідають дисертаційні праці.

Об'єктом дослідження більшості дисертантів-франкознавців обговорюваного періоду була художня творчість І. Франка. Дисертації Ю. Кобилецького, В. Г. Кобринського, З. П. Мороза, О. Н. Мороза, М. У. Походзіло розкривають ідейно-естетичні особливості та соціально-політичне спрямування окремих жанрів, збірок і творів видатного майстра художнього слова.

Короткий зміст дисертацій названих авторів такий:

1) *Ю. Кобилецький. Поезія Івана Франка* (Київський держуніверситет ім. Т. Г. Шевченка, 1946).[21] Висвітливши в І розділі «Франко й Шевченко» ставлення автора «Мойсея» до творчості Шевченка й єдність революційно-демократичної лінії, найширше представленої в українській літературі обома поетами, автор дає в наступній частині дисертації аналіз поетичних збірок Івана Франка («З вершин і низин», «Зів'яле листя», «Мій Ізмарагд», «Із днів журби», «Semper tiro»), спиняється на його поемах і перекладах. Розроблений в дисертації матеріал Ю. Кобилецький видрукував у серії газетних і журнальних статей та окремою книжкою «Поетична творчість І. Франка» (Київ, 1946), в рецензіях на які визначено ряд серйозних хиб.[22]

2) *В. Г. Кобринський. Поеми Івана Франка* (Інститут української літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, 1950).[23] І-й розділ роботи — «Поеми Франка «Смерть Каїна», «Нове життя» та проблема «байронізму»» — присв'ячений розвінчанню буржуазних поглядів про вирішальне значення впливів письменників Заходу на І. Франка, показові його оригінальності і глибини ідейно-естетичного опрацювання відомих сюжетів і тем. В II розділі — «Поема Франка «Лис Микита» та «Reineke Fuks» Гете» — В. Кобринський виявляє повну самостійність українського поета-класика й незалежність його твору від твору Гете. Дисертант доводить глибоку народність і високе ідейно-соціальне звучання поеми «Лис Микита». В III розділі — «Тема викриття «зради» в поемі Франка «Похорон» та легенда про наверненого грішника Дон Жуана де Маранья», — протиставивши «Похорон» Франка нарисові Барреса «Візит Дон Жуану» (1894 р.), автор дисертації розбиває позиції буржуазних націоналістів і космо-

[21] В дужках подається установа, де захищалась і зберігається дисертація, та дата захисту.

[22] Рецензію на цю книжку дивись: Вітчизна, 1948, № 2, стор. 183—185 (О. Бабишкін. Плутана книга про поезію Івана Франка).

[23] Варіант дисертації є також у бібліотеці Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, куди була подана спочатку дисертація до захисту.

політів, що штучно прив'язували глибоко самобутній, високої соціальної й художньої сили твір Франка до творів так званої «психологічної Європи», яскравим зразком якої є просякнутий релігійно-містичними мотивами та виправданням патологічних збочень й аморалізму твір Барреса. В IV розділі дисертації — «Поема І. Франка «Мойсей»» — автор робить спробу проаналізувати поему у всьому її протиріччі.

В дисертації викриваються буржуазно-націоналістична та космополітична писанина, де принижувались оригінальність і самобутність творчості І. Франка, автора поем на сюжети з світовою популярністю.

3) *З. П. Мороз. Історичні драми Івана Франка* (Інститут української літератури ім. Т. Г. Шевченка Академії наук УРСР, 1946). Відкривається праця оглядом основних моментів суспільно-політичного, культурного і літературного життя Галичини в середині XIX ст. Автор характеризує причини і тенденції звернення письменників «руської трійці» та Устіяновича, Могильницького, Вол. Шашкевича, Климковича, В. Воробкевича (Данила Млаки) і Ю. Федьковича до сюжетів з історичного минулого; показує соціальну основу зацікавлень періодом Київської Русі в москвофільській течії.

В II розділі дисертації розглянено розвиток і характерні ознаки історичної драми в Західній Україні в 70—80-х роках. З. П. Мороз визначає такі, притаманні історичним драмам цього періоду, риси: а) відтворення подій переважно часів Київської Русі; б) перевага побутовізму над історизмом, бо авторів у першу чергу цікавили теми придворних інтриг, сімейних незгод і любовних пригод та усобиць князів, бояр і воєвод, а не важливі історичні події; в) герої — князі, бояри; народ письменників не цікавив; г) образи схематичні, художньо недовершені: це рупори ідей, моралізаторських сентенцій або втілення пристрастей; д) дія п'єс надзвичайно квола, п'єси статичні і багатослівні; е) «нахил до мілкої моралізації, проповідництва і малювання ідилічних сцен, підпищених солодкуватим сентименталізмом, страшенна дразливість на все «неестетичне», себто непідходяще під старосвітські патріархальні звичаї» (І. Франко. Наш театр. «Народ», 1892, № 10, стор. 137); є) фальсифікація та викривлення історичної правди під тиском австро-німецької та шляхетсько-польської колонізаторської політики. Проте не зважати на ці драми (особливо Устіяновича, Ільницького, Огоновського, Федьковича) не можна, оскільки вони становили перший крок у розвиткові історичної драми й трагедії в Західній Україні, як спроба відтворити героїчне минуле свого народу.

В основному розділі своєї дисертації під однойменною з нею назвою автор зосередив увагу на таких моментах:

1) інтерес І. Франка до історичного минулого (від раннього періоду до кінця життя); 2) п'єси І. Франка про події з часів Київської Русі — «Славой і Хрудош» (1875), «Три князі на один престол» (1874) і «Сон князя Святослава» (1895). (зміст двох перших неопублікованих п'єс у дисертації детально переказаний); 3) драма з життя опришків — «Кам'яна душа». Дисертант порівняв драму з сюжетом народної пісні про Марусяка і попадю, проаналізував образи, показав, що ця драма Франка — реалістичне полотно, бо драматург зняв з опришків казково-романтичний серпанок, у який прибирали опришків його попередники; 4) плани й уривки ненаписаних історичних п'єс-трилогій про Богдана Хмельницького та драми про Ярему Вишневецького. З першої драматичної трилогії зберігся план у листі Франка до Драгоманова 14 січня 1893 року, який розглянуто в дисертації.

Найбільш дискусійний останній розділ праці З. Мороза, де стиль і драматургічні засоби історичних драм висвітлюються з таким розрахунком, щоб підвести під беззастережний і сумнівний висновок, а саме, ніби «Франко слідував за Шіллером у найістотніших моментах драматургічного мистецтва, але Франко мав перед собою й вищий від шіллерівського зразок жанру історичної драми і трагедії — твори Шекспіра». Впливом останнього автор дисертації ладен пояснювати не лише драматургічні прийоми, але й народність драм І. Франка.

4) *М. У. Походзіло. «Борислав сміється» Ів. Франка* (Київський держуніверситет ім. Т. Г. Шевченка, 1949). У І розділі праці — «Іван Франко в 1875—1881 роки» — автор подав характеристику діяльності І. Франка в цей період як борця, революціонера, показав шлях формування його світогляду.

В наступному розділі — «Іван Франко і робітниче питання» — гостро розкритиковано погляди Драгоманова в робітничому питанні (роль Драгоманова в розвиткові І. Франка дисертант в І розділі своєї роботи явно перебільшив!), показана діяльність Франка на фоні соціалістичної пропаганди в Галичині й Австро-Угорщині в 70-х роках, у організації якої брали участь М. Драгоманов, С. Подолинський, О. Терлецький, І. Франко й М. Павлик.

В ІІІ розділі розглядаються образи перших робітників у творах російських і українських письменників на час виступу в літературі І. Франка. Автор спиняється на таких творах: Ф. Решетнікова — «Подлиповцы», «Горнорабочие»; Г. Успенського — «Наблюдение Ивана Ивановича», «Разорение»; Наумова — «Еж»; Кароніна-Петропавловського — «Снизу вверх»; Григоровича — «Рыбаки»; О. Некрасова —

«На Волге», «Железная дорога»; на романах — І. Федорова-Омулевського — «Шаг за шагом» і К. Станюковича — «Без исхода», на оповіданнях Д. Маміна-Сибіряка — «Бойцы», «Горное гнездо» та на повістях І. Нечуя-Левицького — «Микола Джеря», «Бурлачка». Всі ці твори (дарма, що окремі з них і написані роком-двома пізніше повісті І. Франка «Борислав сміється») зображують лише поодинокі образи перших робітників, заробітчан, бурлаків. Справжній робітничий клас, свідомий своєї ролі в суспільстві, як клас, показав вперше Іван Франко в повісті «Борислав сміється».

У IV розділі — «Франків Борислав» — подана характеристика самого м. Борислава як центра нафтової промисловості в Галичині в другій половині XIX віку і розглянені твори Франка бориславського циклу — «Навернений грішник», «Ріпник», «На роботі» та «Boa constrictor». Розгляд цих творів дисертант невиправдано завантажив переказом їх змісту.

Розділ V присвячений темі дисертації — повісті «Борислав сміється» та її літературній історії. Автор детально спиняється на історії написання твору, характеризує ідею, сюжет, образи й мовно-стильові ознаки повісті, відзначає благотворний вплив марксизму на І. Франка, що особливо виявився в цьому творі. Розглянувши аналогічні по темі твори західноєвропейських авторів — С. Гаскела «Мері Бартон» (1846), Ч. Діккенса «Важкі часи» (1854) і Е. Золя «Жерміналь» (1885), — дисертант робить висновок, що «Франко глибше розкрив суть капіталістичної дійсності, ніж письменники західноєвропейських літератур, і виразніше намалював причини наростання суспільних суперечностей, що неминуче ведуть до революційної боротьби» (стор. 193—194). В розділі висвітлено вплив І. Франка на розроблення робітничої тематики з бориславського життя в оповіданнях С. Ковальова (Стефана Пятки) «Дезертир», «Дрогобицький найда», «Безконечний швіндель», «Ройтів шиб» та «Наслідки непорадності».

5) *О. Н. Мороз. «Мій Ізмарагд» І. Франка*[24] (Львівський держуніверситет ім. Ів. Франка, 1950). Мета роботи: «Викрити, виходячи з всестороннього аналізу віршів збірника «Мій Ізмарагд», всю облудність буржуазно-націоналістичних оцінок даної книги і дати, як цього вимагають від радянських літературознавців рішення ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У в галузі літератури й мистецтва, правильну оцінку, показати

---

[24] Частина дисертації О. Н. Мороза надрукована в зб. «Іван Франко. Статті і матеріали», Львівський державний університет, № 1 (1948), під заголовком «До генези й джерел «Мого Ізмарагду» Ів. Франка».

істинну ідейно-художню значимість творів І. Франка» (Автореферат, стор. 5).

Подавши в передмові коротку характеристику суспільно-політичних умов життя Західної України в 50—60-х роках минулого століття, накресливши в першому розділі історію питання й відкинувши як ворожі роботи буржуазних націоналістів та вульгарних соціологів про збірку «Мій Ізмарагд» І. Франка, О. Н. Мороз у другому розділі роботи — «Шляхом до «Мого Ізмарагду» висвітлює основні риси життя, світогляду й діяльності поета аж від перших поетичних виступів до аналізованої збірки (1875—1898).

Творча історія, генеза і джерела віршів збірки «Мій Ізмарагд» розглядаються в третьому розділі роботи О. Н. Мороза. Показавши величезну увагу Франка-вченого до старої літератури й народної творчості, які дали мотиви для більшості віршів збірки, О. Н. Мороз проводить ідейно-художній аналіз поезій по циклам: «Поклони», «Паренетикон», «Притчі», «Легенди», «По селах», «До Бразилії». Дисертант показує, що протиріччя між творами і передмовою до книги «Мій Ізмарагд» є результатом і відображенням протиріч між світоглядом і творчим методом письменника в той період. В основній масі віршів Франко продовжував лінію суспільно загостреної поезії, хоч революційний пафос лірики попередньої збірки «З вершин і низин» тут змінився на філософські роздуми, на міркування поета про питання добра і зла, дружби, мети життя тощо. Соціальне звучання цих тем у Франка представляє його й далі як патріота своєї батьківщини, борця з буржуазними націоналістами, захисника інтересів трудового пригніченого народу, митця-реаліста. Показуючи збірник «Мій Ізмарагд» Франка як новий крок в розвитку поета, як вияв сильних сторін його матеріалістичного світогляду і революційно-демократичної естетики, автор дисертації розвінчує буржуазні вульгаризаторські твердження про Франків песимізм, розчарування і відхід від соціальної дійсності, що нібито виявилися в цій збірці поезій.

6) *М. Т. Чечот. «Сатира Івана Франка»* (Літературно-критичний аналіз сатиричних оповідань, казок, нарисів). (Київський держуніверситет ім. Т. Г. Шевченка). Дисертація складається, крім вступу, з трьох розділів. В першому розділі автор встановлює ідейно-естетичні зв'язки І. Франка з російськими революціонерами-демократами, показує вплив творчого методу М. Є. Салтикова-Щедріна на сатиру І. Франка. В другому розділі викладено погляди І. Франка на сатиру і подано аналіз сатиричних творів письменника по групам: а) твори, що розвінчують державний лад Австро-Угорщини і систему управління; б) сатири, об'єктом

яких є галицько-українські реакціонери-москвофіли, народовці, рутенці, тощо; в) твори, розвінчуючі погляди і вчинки польських шовіністів та ієзуїтсько-католицьку реакцію.

Третій розділ дисертації присвячений питанням стилю і мови сатиричних творів письменника та зв'язкам їх з народною усною сатирою. В своїх висновках М. Т. Чечот пише: «Гнівна сатира письменника-революціонера була засобом заперечення існуючого буржуазно-поміщицького ладу взагалі і австро-угорської імперії зокрема; його твори розкривали класову суть суспільних явищ капіталістичної дійсності другої половини XIX в., підривали підвалини австро-угорської імперії. Сатира Франка — це викриття і нищівний вирок всій капіталістичній системі» (Автореферат, 20).

* * *

Діяльність І. Франка складає цілий етап в розвиткові суспільної думки і культури на Україні. Франко був талановитим прозаїком, драматургом і поетом. Та не менше талановитим він виявив себе й як літературознавець, філософ, економіст, знавець народної творчості та побуту, мовознавець і перекладач з різних мов. Франко був визначним суспільно-політичним діячем. Всі ці сторони діяльності великого революціонера-демократа приковують увагу радянських дослідників.

Дослідженню літературно-естетичних поглядів Івана Франка присвячено протягом 1945—1950 рр. навіть кілька дисертацій, що приводить до дублювання і деякої одноманітності, до великої подібності наукових робіт. Ця подібність особливо виявляється при зіставленні праць Г. К. Сидоренко та Ф. М. Поліщука.

7) *Г. К. Сидоренко. Літературно-критичні погляди Ів. Франка* (Київський держуніверситет ім. Т. Г. Шевченка, 1948).

Дисертація висвітлює такі питання: а) ідейно-теоретичні основи літературно-критичної діяльності І. Франка першого періоду її (І розділ); б) позиції Франка в першому періоді його літературно-критичної діяльності в світлі його статей та висловлювань про українських, російських та західноєвропейських письменників (ІІ розділ); в) деякі протиріччя в ідейно-теоретичних поглядах Франка в період 1898—1916 рр. (ІІІ розділ); г) боротьба Франка з українським модернізмом та буржуазно-націоналістичною критикою (IV розділ); д) проблематика франкової літературної критики початку XX ст. (V розділ); е) місце Франка в історії української літературної критики (VI розділ).

Визначаючи Франка як основоположника нової, наукової, революційно-демократичної критики, дисертантка висвітлила

важливу суспільно-політичну роль його критики, її зв'язки з передовою російською критикою, її полемічну гостроту, спрямовану проти буржуазно-націоналістичних поглядів. У роботі розглянуті такі основні проблеми літературно-критичної діяльності Франка: проблема тематики, поетики, проблема вироблення літературної мови, проблема ролі інтелігенції в боротьбі за становлення нової, демократичної в повному розумінні слова літератури. Показуючи революціонізацію принципів літературної праці Франка під впливом Маркса і Енгельса (на першому етапі) та під впливом революції 1905 р. (на другому етапі), Г. К. Сидоренко висвітлює й збочення та методологічні хиби Франка, розкриває протиріччя в його ідейно-естетичних оцінках літературних явищ.

8) Майже тотожні питання розроблені в дисертації *Ф. М. Поліщука «Боротьба Івана Франка за реалізм в українській літературі»* (Львівський державний університет ім. І. Франка, 1949). Дисертація складається з таких розділів (до речі, деякі з них цілком відповідають окремим розділам дисертації Г. К. Сидоренко):

1) Ідейно-теоретичні основи боротьби Франка за реалізм першого періоду (1876—1898).

2) Боротьба за традиції Шевченка.

3) Критика натуралізму.

4) Непослідовність і деякі суперечності в концепції реалізму Франка періоду 1898—1916 років.

5) Проти декадентства (ствердження критичного реалізму нової, вищої якості).

9) З кандидатськими дисертаціями Г. К. Сидоренко та Ф. М. Поліщука перекликається в багатьох розроблюваних питаннях робота *М. А. Климась «Франко і Чернишевський»* (спільне в їх світогляді, естетичних поглядах, літературно-критичній діяльності і художній творчості).[25] В І розділі цієї дисертації викладаються «філософські та суспільно-політичні погляди І. Франка в зв'язку з розвитком російської матеріалістичної думки, узагальненої в 60-х роках в філософських і публіцистичних творах Чернишевського» (автореферат). Вийшовши з положення, що вплив революційної демократії Франко сприйняв з праць Чернишевського, в II розділі дисертації автор робить спробу схарактеризувати Франка як продовжувача в нових історичних умовах літературних традицій Чернишевського. Для цього окремо розглядаються літературно-естетичні принципи Чернишевського і окремо Франка й вказуються їх спільні моменти та розходження. Ідейність, революційно-демократичну партійність, класову ціле-

[25] Інститут української літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, 1950.

спрямованість, правдивість в зображенні життя народу, боротьбу Франка за єдність змісту і форми, його оцінку народності й суспільного значення літератури, вміння Франка розглядати літературні явища в діалектичному їх розвиткові — висвітлення всіх цих питань у дисертації проводиться на фоні естетики одного Чернишевського.

Нарешті, в III розділі дисертантка розглядає спільність ідей і тематики художніх творів М. Чернишевського та Івана Франка, причому автор зосереджує свою увагу на моментах типових для творчості всіх письменників прогресивного, революційного напрямку. Це — революційна боротьба за звільнення трудового народу від експлуататорських класів як ідея творчості; це — підняття назрілих соціальних питань; полеміка навколо творів обох письменників і подібне.

Зосередження всієї уваги дисертантки на показові спільностей та прямолінійного впливу привело до спрощеності й звуження у висвітленні процесу становлення й розвитку ідейно-естетичних принципів Івана Франка.

10) Науково-критичні погляди та оцінки І. Франка в ділянці старої української літератури розглядає *Л. Махновець* у своїй дисертації *«Іван Франко як дослідник оригінальної літератури XVI—XVIII ст.»* (Інститут української літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, 1950). Профіль головних питань, порушених в роботі, передають назви розділів: 1) «До питання про літературознавчу діяльність І. Франка» (Дисертант частково торкається і біографії вченого, і важливіших моментів його суспільно-філософських поглядів, і його думок про суть та завдання історії літератури як науки); 2) «Іван Франко — дослідник полемічної літератури XVI—XVIII ст.» (В центрі цього розділу стоїть реферування та розбір робіт І. Франка про І. Вишенського); 3) «Іван Франко — дослідник віршової та драматичної літератури XVII—XVIII ст.» (Спроба охопити велике число статей Франка на цю тему та науково систематизувати їх); 4) «Синтетичні роботи Франка по історії української літератури XVI—XVIII ст.» (Розглянені ті уривки з історико-літературних курсів та оглядів І. Франка, що стосуються української літератури XVI—XVIII ст.).

* * *

11) У дисертації *О. І. Дея «Значення народної творчості в формуванні критичного реалізму І. Франка»* (Інститут мистецтвознавства, фольклору й етнографії АН УРСР, 1950) схрещуються дослідження творчості письменника й втілених в його художній практиці ідейно-естетичних поглядів з вивченням фольклористичних інтересів І. Франка. Автор показує важливе місце народної творчості в естетиці письменника,

характеризує його погляди на народну творчість. Дисертація складається з передмови, вступу й чотирьох основних розділів. У першому з них — «Ранні фольклористичні інтереси Івана Франка» — висвітлено вплив народної творчості як естетичного і соціального джерела на молодого Франка-художника, розкрито його широкі зв'язки з творчістю народу, що стали одною з важливих передумов для швидкого переходу письменника на цілком реалістичні позиції.

В другому розділі — «Народна творчість у формуванні реалізму перших оповідань» — на аналізі творів селянської тематики (1876—1880) автор дисертації розкриває значення народної творчості у ідейно-естетичному збагаченні оповідань «Два приятелі», «Лесишина челядь», «Вугляр», «Мавка», «Микитичів дуб», уривка з повісті «Гутак» та багатьох віршів. Головною функцією народної творчості, що прямо чи посередньо відобразилась на цих творах, є досягнення критичного, розвінчуючого капіталістичну дійсність, зображення.

У третьому розділі дисертації — «Народна творчість у прозі бориславського циклу І. Франка»[26] «розглядається ідейна й художня функція народної творчості в оповіданнях і повістях із бориславського життя, її роль в створенні образу робітника, показано, як шляхом майстерного художнього засвоєння і переосмислення окремих народних творів І. Франко створив неперевершені по своїй викривальній силі високохудожні картини бориславської дійсності. В розділі відзначені заслуги І. Франка як першого вченого, що звернув велику увагу на творчість робітників і зафіксував не лише в статті «Дещо про Борислав», але і в своїх творах перші кроки розвитку й становлення робітничого фольклору» (Автореферат).

В останньому розділі своєї роботи — «Революційно-демократична оцінки народної творчості — теоретична основа її художнього використання»[27] — О. І. Дей робить вперше в франкознавстві спробу викласти революційно-демократичну систему поглядів І. Франка на народну творчість, характерною рисою яких є матеріалістичний підхід до вивчення явищ народної творчості, до оцінки її соціального, пізнавального і художнього значення.

У розділі висвітлена критика І. Франка ряду положень буржуазної науки про усно-поетичну творчість народу, критика антинаукових тверджень міфологічної, міграційної та антропологічної шкіл в світовій фольклористиці. Дисертант

---

[26] Цей розділ надрукований в зб. «Іван Франко. Статті і матеріали». Видання Львів. держуніверситету, 1949, № 2, стор. 5—48.

[27] В скороченому вигляді розділ надрукований в зб. «Іван Франко. Статті і матеріали». Видання Львів. держуніверситету, № 1, 1948 рік.

стверджує, що Франко, розвиваючи думки всеросійських революціонерів-демократів про народну творчість як один з цінних проявів національної прогресивної культури, розробив своєю художньою діяльністю широкі шляхи для збагачення літератури з джерел народної творчості.

12) Питання зв'язків творчості І. Франка з народною усно-поетичною творчістю розглядає також *М. Ф. Нечиталюк* в дисертації *«Драматургія Івана Франка і народна творчість»* (Львівський державний університет ім. І. Франка, 1951).

В І розділі дисертації — «Основні лінії діяльності І. Франка на початку 90-х рр. XIX ст.» — коротко схарактеризована багатогранна суспільно-політична, фольклористична і театральна робота І. Франка періоду створення кращих його п'єс. Другий розділ — «Народно-пісенна основа драми «Украдене щастя» — розкриває шляхи творчого використання пісень і приказок в найкращій драмі письменника. В третьому розділі «Фольклорний сюжет історичної драми «Сон князя Святослава» автор дисертації показує, як творчо, своєрідно використав І. Франко народний казковий сюжет для своєї ідейно цілеспрямованої історичної п'єси. В останньому розділі праці М. Ф. Нечиталюк подає аналіз драми «Камінна душа» на фоні народної пісенності про опришків. Дисертант розбиває на основі показу зв'язків І. Франка-драматурга з народною творчістю ряд шкідливих тверджень космополітів та буржуазно-націоналістичних критиків.

* * *

13) Висвітленням літературно-критичних принципів І. Франка в органічній єдності з його художньою практикою займається також *Я. П. Білоштан* у своїй дисертації *«Іван Франко в боротьбі за реалізм і народність українського театру»* (Львівський держуніверситет ім. І. Франка, 1950). Автор поставив завдання показати боротьбу Франка за реалізм, народність та ідейність театру як в галузі критики, так і в галузі драматичної творчості, боротьбу проти антинародної реакційної політики пануючих австро-польських та українських буржуазно-націоналістичних кіл щодо українського театрального мистецтва. Дисертація, крім передмови та вступу, складається з двох частин: 1) І. Франко в боротьбі за реалізм і народність театру в критиці й публіцистиці та 2) Боротьба за реалізм і народність театру практикою художньої творчості. В першій частині схарактеризована коротко суспільно-культурна обстановка в Західній Україні на межі XIX—XX сторіч, побіжно показано формування світогляду й літературно-критичних поглядів драматурга, звернено увагу на боротьбу І. Франка за реалізм та народність української літератури. Тут же подані короткі зауваження про

стан західноукраїнського театру в кінці XIX та на початку XX століть, про роль Франка в цій галузі мистецтва в ті часи, зокрема підкреслено його боротьбу проти буржуазно-націоналістичного товариства «Руська бесіда», що було фактичним господарем західноукраїнського театру.

У другій частині дисертації Я. Білоштан розглянув тему і зміст соціально-психологічної драми з життя західноукраїнських трудящих «Украдене щастя», проаналізував художні образи п'єси (Миколи Задорожного, Анни Задорожної й Михайла Гурмана), її композицію та зв'язок з народною піснею «Про шандаря». В цій же частині дисертант співставив образи Катерини з «Грози» М. Островського й Анни з «Украденого щастя» та подав літературно-сценічну історію драми Франка.[28]

* * *

Всі дослідники спадщини І. Франка постійно і неодмінно стикаються з необхідністю розкривати світогляд письменника. До останнього часу не було робіт, що висвітлювали б світогляд Франка протягом всього його життьового шляху. В 1945—50 роках з'явились окремі дисертації, в яких зроблені спроби щільно підійти до розробки цієї першочергової проблеми франкознавства. До них належать праці О. Г. Білоуса й К. Б. Маренка:

14) *О. Г. Білоус. Філософські і суспільно-політичні погляди Франка* (Інститут філософії АН УРСР, 1948).[29]

Схарактеризувавши джерела формування світогляду І. Франка, якими були погляди революціонерів-демократів (Герцена, Бєлінського, Чернишевського, Добролюбова, Шевченка), російська класична матеріалістична філософія, висвітливши благотворний вплив марксистської теорії і робітничого середовища на Франка, дисертант показує, як складність обстановки, економічна і політична відсталість західноукраїнських земель привели до непослідовностей і суперечливих моментів в світогляді Франка.

О. Г. Білоус висвітлює І. Франка як матеріаліста за своїми філософськими поглядами, борця проти ідеалізму та фідеїзму. Франко відстоював матеріалістичний монізм, мате-

---

[28] Нам відомо, що про творчість І. Франка захистила кандидатську дисертацію Є. Городецька на тему: «І. Франко — основоположник передової української літератури для дітей» (1946). На жаль, познайомитись із змістом цієї роботи нам не вдалося. — *О. Д., О. М.*

[29] Основні положення роботи викладені в статтях О. Г. Білоуса «Філософські погляди Івана Франка» («Більшовик України», 1948, № 12), «Іван Франко в боротьбі проти попівщини та фідеїзму» (Вісник Акад. Наук УРСР, 1949, № 4) та брошурі «Філософські та суспільно-політичні погляди Франка» (Київ, 1949).

ріалістично вирішував питання про матерію і рух, а також питання про значення досвіду в пізнанні дійсності.

Дисертант показує І. Франка як атеїста, борця проти усякої релігії. У своїх поглядах на суспільне життя Франко відзначався матеріалістичним підходом до історії, вів боротьбу з націоналістичними концепціями, вказував на класовість суспільства і класову боротьбу, вважав трудящих творцем історії. Проте, він не розмежовував чітко понять революції і еволюції, вважав селян головною соціальною силою суспільства, не зрозумів ролі пролетаріату й союзу його з селянством. Всі ці сторони світогляду Франка розкриває робота О. Г. Білоуса.

В останніх розділах своєї дисертації автор аналізує творчість І. Франка під кутом зору характеристики його філософських та суспільно-політичних поглядів, які на протязі всієї праці О. Г. Білоус показує у всій складності й частій суперечливості.

15) Спробу висвітлити революційний світогляд І. Франка зробив і *К. Б. Маренко* в дисертації «*Соціалістичний світогляд І. Франка*» (Інститут історії АН УРСР, 1948). Його робота складається з 6 глав: 1) соціально-економічні умови Галичини II половини XIX ст.; 2) формування соціалістичного світогляду І. Франка; 3) Франко про робітничий клас; 4) Франко про суспільний лад при соціалізмі; 5) Ів. Франко про державний лад при соціалізмі; 6) Франко — молодий соціаліст. Праця К. Маренка підлягла гострій критиці на сторінках республіканської преси в статті Я. Дмитренка «З приводу однієї дисертації».[30] Рецензент відзначив немарксистський підхід дисертанта до оцінки світогляду І. Франка, що привело до спрощенства і вульгаризації історичної правди; вказав на властиву дисертації іконописність, замість розгляду світогляду Франка в історично обумовлених суперечностях; засудив спроби К. Маренка приписати Франкові окремі положення, відкриті лише В. І. Леніним.

* * *

16) *М. У. Вайнберг. Экономические взгляды Ивана Яковлевича Франко*» (Інститут Економіки АН УРСР, 1946). Дисертація характеризує І. Франка як ідеолога спролетаризованого селянства і народжуваного робітничого класу. Перший її розділ висвітлює популяризацію марксизму І. Франком;[31] наступні три розділи розкривають погляди І. Франка в галузі політичної економії (2-й розділ), його характеристику становища робітничого класу й селянства (3-й роз-

[30] «Радянська Україна», 25 травня 1947 року, стор. 3.

[31] Розділ зявився в друкові ще в 1943 році в «Ученых записках» Куйбышевского гос. пединститута. В. 7, стор. 263—273.

діл) та пропоновані Франком проекти економічних реформ (4-й розділ). Аналіз висловлень І. Франка по питаннях політичної економії ведеться М. Вайнбергом за порядком, виробленим К. Марксом в «Капіталі» (А. Товар. Б. Капітал і додаткова вартість. В. Заробітна плата і зубожіння робітничого класу. Г. Рента. Д. Кризи). Франкова характеристика становища робітничого класу і селянства подана за його статтями «Земельна власність у Галичині», «Панщина і її скасування», «Громадські шпіхлірі в Галичині 1784—1840 рр.», «Лісові шкоди і кари в с. Нагуєвичах», «Угода індемнізаційна», «Галицька індемнізація», «Галичина в державнім бюджеті на р. 1890», «Мислі о еволюції в історії людськості», «Промислові робітники в Східній Галичині і їх плата», «Зарібки і життя львівського зецера», «Як ми вмираємо».

Думки Франка про економічні реформи і Франкові проекти їх в дисертації викладені за його працями «Катехізис економічного соціалізму», «Соціалізм і соціал-демократизм», «Листи до О. Рошкевич», «Удержавнення землі», «Земельна власність у Галичині», «Програма руського-української радикальної партії», «Niech giną jak pędraki», «Ще про нашу культурну нужду», «Російські соціал-демократи», «Кілька слів о тім, як упорядкувати людові видання», «Що таке громада і чим вона повинна бути», «Машини і порядки громадські» та ін.

М. Вайнберг висвітлює важливу роль політичної економії Маркса та Чернишевського в розвиткові економічних поглядів І. Франка.

* * *

17) *М. К. Година. Психологічні погляди Івана Франка* (Київський держ. педінститут ім. О. М. Горького, 1946). Робота є першою спробою дати в систематичному вигляді думки та ідеї Франка з приводу загальних філософсько-психологічних проблем та психології художньої творчості, показати велике значення І. Франка для історії психологічної думки на Україні. У дисертації на базі систематизації та аналізу окремих статей, критичних оглядів, листів і художньої творчості І. Франка висвітлено такі питання (за розділами роботи): 1) Погляди Франка на природу психіки; 2) Франко про розвиток психіки і свідомості; 3) Погляди Франка на структуру психічного життя і основні його прояви; 4) Франко про особистість (характер і ін.) і шляхи її формування; 5) Франко про психологію художньої творчості.

«Спираючись на дані «позитивних наук» (вчення Дарвіна, фізіологія, матеріалістична філософія, експериментальна психологія), Франко в більшості досить вірно вирішував пси-

хологічні проблеми, особливо, коли врахувати тодішній стан психологічної науки. Франко вирішив психофізичну проблему в дусі матеріалістичного монізму, процеси відчуття і інші прояви психіки (пам'ять, фантазія, почуття, воля, підсвідома сфера) також розглядав матеріалістично; досить правильно пояснював якісні відміни психіки тварин і людини, підкреслював роль соціальних факторів у розвитку свідомості людини. В основному вірні погляди І. Франка на особу, на характер, здібності людини й шляхи формування індивідуально-психологічних якостей людини (дитини) особливо яскраво відображені в його художніх творах. Цінними думками Франка є думки в галузі психологічного аналізу художньої творчості, процесу творчості і особи художника-поета, письменника. Цей матеріал, при відсутності достатньо розробленої спеціальної галузі психології — психології творчості, і на сьогодні не згубив свого значення», — так схарактеризував М. К. Година спадщину І. Франка в ділянці психології в анотації до своєї праці.[32]

* * *

18) Особливо потрібне і важливе для українського літературознавства та франкознавства є висвітлення зв'язків І. Франка з передовою культурою братнього російського народу, яка відіграла виключно благотворне значення в формуванні й розвиткові світогляду і творчого методу видатного класика української літератури. Ряд статей присвятив цьому питанню М. С. Возняк протягом 1946—1951 рр. Монографічне ж опрацювання даної теми провів *М. Пархоменко* в своїй докторській дисертації *«Іван Франко і російська література»* (Ленінградський державний університет ім. Жданова, 1952). Матеріал цієї праці розподіляється на дві частини: 1) «Іван Франко і російські революційні демократи» і 2) «Іван Франко — критик і пропагандист російської літератури». Дисертація закінчується додатком-нарисом «Іван Франко на сторінках російської преси».

Показ зв'язків І. Франка з російською літературою М. М. Пархоменко подає за окремими російськими авторами («І. Франко і Пушкін», «І. Франко і Гоголь», «І. Франко і Лев Толстой» і т. д.). Основний зміст дисертації М. Пархоменка викладений в його книжці «Иван Франко и русская литература» (Москва, 1950).

* * *

19) Поряд з пропагандою класичної російської літератури, переваги якої над західноєвропейською буржуазною

[32] Висвітленню світогляду І. Франка присвятила свою кандидатську працю також О. Скляренко «Соціологічні погляди І. Франка». Познайомитись з цією працею ми не мали змоги. — *О. Д., О. М.*

літературою відзначав неодноразово І. Франко, він завжди намагався кращі надбання передової літератури зарубіжних країн зробити здобутком свого народу. В своїй кандидатській дисертації *«Франко як дослідник і перекладач Шекспіра» М. С. Шаповалова* показує велику працю І. Франка над популяризацією на Україні творів видатного гуманіста епохи Відродження, характеризує боротьбу українського класика проти викривлення Шекспіра буржуазними коментаторами і перекладачами.

Подавши на початку роботи характеристику передового російського шекспірознавства, що було основою революційно-демократичного ставлення І. Франка до творчості Шекспіра, М. С. Шаповалова показує боротьбу І. Франка проти буржуазно-націоналістичної фальсифікації творів Шекспіра Кулішем та захист їх перед декадентами, що намагались знищити реалізм в літературі і тому знецінювали Шекспіра.

В другій частині дисертації детально висвітлена праця І. Франка над редагуванням кулішевих перекладів драм Шекспіра. В третій частині роботи проаналізовано критичні статті І. Франка, присвячені творчості Шекспіра. Ці статті широко розглядають питання шекспірознавства, вони спрямовані проти занепадницьких тверджень буржуазних шекспірологів. В своїх статтях Франко, вслід за російськими революційно-демократичними критиками показує життєствердкуючий зміст шекспіровських трагедій, головну увагу приділяє світоглядові і реалізмові Шекспіра та характеристиці образів його п'єс.

Дисертація М. С. Шаповалової характеризує спадщину І. Франка як найвище досягнення українського шекспірознавства до Жовтня.

* * *

Поруч з дисертаціями, що повністю присвячені питанням франкознавства, окремі ділянки діяльності І. Франка знайшли своє висвітлення в дисертаціях на інші теми. Зокрема, слід згадати такі праці:

1) *Г. Д. Вервес.«Адам Міцкевич в українській літературі XIX століття»* (Інститут української літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, 1949). В цій дисертації центральне місце займає розділ «Адам Міцкевіч та Іван Франко», де схарактеризовано І. Франка як критика літературно-публіцистичної спадщини А. Міцкевича, зокрема велика увага приділена Франковим роботам «Поет зради» та «Wielka utrata». В розділі проаналізована перекладацька робота І. Франка з А. Міцкевича.

2) *М. П. Комишанченко.«Літературно-теоретична боротьба в 70-х роках XIX ст. на Україні»* (Київський державний

університет ім. Т. Г. Шевченка, 1949). В праці схарактеризована літературна дискусія 1873—1878 рр. і участь в ній революціонера-демократа І. Франка.

3) *П. П. Гонтар. «Українсько-чеські літературні зв'язки».* (Львівський державний університет ім. І. Франка). В центрі цієї роботи стоїть питання «Іван Франко і чеська література».

4) *Ф. М. Неборячок. «Пушкін в українських перекладах»* (Львівський державний університет ім. І. Франка, 1952). В дисертації великий розділ присвячено І. Франкові, як дослідникові і перекладачу творів О. С. Пушкіна.

* * *

Праця над висвітленням спадщини І. Франка з кожним роком захоплює все нові ділянки його енциклопедичної діяльності. На сьогодні вже закінчені такі кандидатські дисертації:

1) *Т. І. Франко* (син І. Франка) закінчив працю *«І. Франко і Борислав»,* яка складається із шести розділів: 1) Вступ; 2) Із історії та економіки Борислава; 3) Характеристика бориславського циклу; 4) Робота І. Франка над бориславським циклом; 5) Реалізм бориславського циклу; 6) Відзиви критики.

2) Старший викладач Львівського педагогічного інституту *Н. П. Корнієнко* закінчила дисертацію на тему *«Боротьба І. Франка за чистоту і багатство української літературної мови на загальнонародній основі».* Основними розділами дисертації Н. П. Корнієнко є: 1) Іван Франко — дослідник історії української літературної мови; 2) Боротьба І. Франка за збагачення української літературної мови та за остаточне ствердження її в Західній Україні; 3) Відображення боротьби за чистоту і багатство української літературної мови в практиці Франка-письменника (висновки зроблені на основі порівняння авторських редакцій 43 творів І. Франка).

Зараз опрацьовуються дисертантами такі теми з франкознавства:

1) Доцент кафедри української літератури Львівського державного університету ім. І. Франка *В. Т. Дмитрук* приступив до докторської дисертації на тему: *«Художня проза І. Франка».*

2) Аспірантка Академії наук УРСР *З. Т. Франко* (внучка письменника) працює над кандидатською дисертацією *«Іван Франко — непримиренний борець проти українського буржуазного націоналізму».*

3) Аспірант Академії наук УРСР *І. М. Мундяк* працює над дисертацією *«Селянська тема в прозі І. Франка».*

4) Молодший науковий працівник Українського державного музею етнографії та художнього промислу АН УРСР *М. Т. Ломова* пише дисертацію на тему: *«І. Франко як етнограф»*.

5) Молодший науковий працівник Інституту філософії УРСР *М. В. Гончаренко* опрацьовує тему *«Естетичні погляди І. Франка»*.

При кафедрі української літератури Львівського державного університету ім. Івана Франка під керівництвом дійсного члена АН УРСР М. С. Возняка пишуть дисертації по франкознавству аспіранти:

6) *К. П. Кутковець* опрацьовує твір І. Франка *«Основи суспільності»*.

7) *А. М. Халімончук* пише дисертацію на тему *«Сатира Івана Франка»*.

8) *І. І. Дорошенко* приступив до написання дисертації *«Проблема праці в естетиці І. Франка»*.

* * *

Всі 33 вищеназвані дисертації і розроблювані в них проблеми далеко не вичерпують всесторонньої революційно-демократичної діяльності І. Франка. І досі поза полем зору дослідників стоять такі важливі з наукового боку й політично актуальні питання франкознавства, як створення наукової біографії письменника, всебічне грунтовне висвітлення реалізму І. Франка, дослідження його зв'язків з літературами західних і південних слов'ян, як характеристика діяльності Франка-історика, Франка-видавця й журналіста, Франка-перекладача, Франка-громадського діяча. Заслуговують на велику увагу такі теми, як «Літературно-теоретична боротьба в кінці XIX і на початку XX ст. і Франко», «Іван Франко як теоретик і критик літератури», «Франко-атеїст, борець проти Ватікану». Досі ще немає окремої роботи, яка б повно висвітлила непримиренну боротьбу І. Франка з ідеологією буржуазного націоналізму та космополітизму. Всі ці першочергові проблеми чекають своїх дослідників і можуть бути темами нових дисертацій по франкознавству.

ЗМІСТ

Стор.

ТЕКСТИ

М. Возняк. «Слово о полку Игоревѣ» в переспіві Івана Франка (1873 р.). 5
М. Возняк. Викриття реакційної суті християнської моралі в «Легенді про святого Маріна» Ів. Франка. 25
М. Возняк. Листи Івана Франка до Климентії Попович. . 54

СТАТТІ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Т. Пачовський. «Слово о полку Игореве» в поезії Івана Франка. 95
М. Нечиталюк. Тема опришківства в творчості Івана Франка 113
П. Гонтар. З історії боротьби Франка проти реакційних напрямів у чеській літературі 144
М. Година. Питання психології художньої творчості в працях Івана Франка 154

БІБЛІОГРАФІЯ

О. Мороз, О. Дей. До питання про вивчення спадщини Івана Франка 185

Иван Франко.

Статьи и материалы.

Сборник третий.

(на украинском языке).

МУЗЕЙ І. ФРАНКА
W кз 18800
W ін 10582
ГРУПА КН

Ціна 7 крб. 50 коп.